

ХОРИИН АЖАХЫНУУД УРАГШАТАЙ АЖАЛЛАНА

3 н.

Пүнийг БАЛДАНДОРЖИЙН ХЭЖЭНГЫН ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ

23 н.

1921 оной
декабрийн
21-нээс гарана

Буряад ҮНЭН

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Бүтэдэ арадай сонин

2014 оной
октябрийн 1
Среда

№ 37 (21987)
(902)

Гарагай 4
www.
burunen.ru

“ҮЕДӨӨ ЖАРГАЛТАЙ ЯБАХАДАМНАЙ, ҮРГЭНХЭН БАРГУУЖАН ГОЁЛ БАЙН ДАА”

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото-зурал

Хурамхаанай аймагай соёлой эрхим бүлгэмүүдэй нэгэн – Элхэнэй Соёлой байшанай “Урял” гэгээн фольклорно бүлгэмтэй танилсабабди.

2002 ондо байгуулагданан тус бүлгэм Баргажан голый урданай дуунуудыг суглуулдаг, ёно заншалнуудыг нэргээхэ талаар ехэ ажал ябуулдаг юм. Эрхүүдэ 2008 ондо үнгэрхэн бүгэдэ буряадай “Алтаргана” нааданда хабаадаха үндэр эрхэдэ хүртэһэн байна. 2009 ондо Уласхоорондын “Ёохорой хүни” фестивалда (Улаан-Үдэ) аймагаа түлөөлөө. Урда жэлын аймагай фольклорно бүлгэмүүдэй хоорондо үнгэрхэн “Буряадай нэгэ үдэр” гэгээн мурьсөөнэй I шатын дипломдо хүртэһэн байна.

2012 ондо республикын хэмжээндэ үнгэрхэн энэл мурьсөөндэ илалта туйлажа, Агада “Алтаргана” нааданда хабаадаха эрхэтэй болоо бэлэй. Бүгэдэ буряадуудай нур жабхаланта энэ хайндэрэй үедэ уран бэлигээ харуулжа, I шатын дипломор шагнагдаа.

Янжима бурханда зориулагдаһан фольклорно бүлгэмүүдэй зональ-

на мурьсөөндэ оролсожо, түрүүшын нуури эзэлээд, 10 мянган түхэриг шанда хүртэһэн байна.

Энэ жэлдэ Монгол орондо болоһон “Алтаргана” нааданда хабаадаха эрхэдэ хүртэхын түлөө мурьсөөндэ хоёрдохи нуури эзэлһэндэ, нэгэшье урмаа хухараагүй.

- 2016 ондо Улаан-Үдэ нийслэлдэмнай “Алтаргана” наадан залархань. “Урял” бүлгэмнай заал наа хабаадаха зорилго урдаа табяад, бүри һонин программа бэлдэхэ хүсэлтэй, - гэжэ тус бүлгэмые хүтэлэгшэ И.Д.Монтоева хэлэнэ. Ирина Доржиевна бүхы наһаараа нютагай соёлой байшание даагшаар хүдэлөө, мүнөө үедэ библиотекариин ажалтай.

Эржена Бадмацыреновна Чойнжурова нютагай соёлой гуламтые хүтэлнэ. Галина Баторовна Маланова тус бүлгэмэй уран хайханай талаар хүтэлбэрилэгшэ юм. Нютагай фельдшерскэ пунктда олон жэлдэ хүдэлһэн

Соли Прокопьевна Раднаева, Баярма Дандаровна Галсанова таба наһатай Лариса басагатаяа ансамблиин гэшүүд болон. Барга буряадуудай урданай дуунуудыг уянгалан таталуулхадань, зүрхэ сэдхэхэлэ доһолообди:

*Үбһэтэй, ногоотой газартаа лэ,
Үбэлэйногоо үнгэрһые мэдэбзигүйб.
Үедоо жаргалтай ябахадамнай,
Үргэнхэн Баргуужан гоёл байн даа.
Хадатай, ногоотой газартаа лэ,
Хэгданай хоморынь мэдэбзигүйб.
Хододоо жаргалтай ябахадамнай,
Хабтагай Баргуужан гоёл байн даа...*

Багахан Элхэн тосхондо арба гаран хүүгэдтэй аяар 13 айл тоологдодог. Алтан шара уурагтаяа, үлгын найхан дуунтай хамта буряад ууган хэлыень хүүгэдтээ хүртөөжэ ябаһан буянтай, хэшэгтэй эжынэртэ доро дохиё!

Туяна САМБЯЛОВА.

ПОЛОЖЕНИЕ О ФОТОКОНКУРСЕ «СЕЛФИ ПО-БУРЯТСКИ»

1. Общие положения

Настоящее положение регламентирует порядок проведения фотоконкурса «Селфи по-бурятски» (далее – фотоконкурс). Фотоконкурс «Селфи» проводится по инициативе Издательского дома «Буряад унэн».

Фотоконкурс преследует творческие и социально-культурные цели и не является коммерческим мероприятием.

Селфи (Selfie от англ. Self — сам, само; в рунете также распространены названия «себяшка», «самострел»), он же фотоавтопортрет — разновидность автопортрета, заключающаяся в запечатлении самого себя на фотокамеру, иногда при помощи зеркала, инура или таймера.

2. Цели

- Сохранение и развитие материальной и духовной культуры бурятского народа;
- популяризация бурятской национальной одежды, традиций пошива национальной одежды;
- воспитание и формирование эстетических вкусов подрастающего поколения на основе традиционной национальной культуры.

3. Учредитель

Издательский дом «Буряад унэн».

4. Участники

В конкурсе могут принять участие все желающие, которые пришлют свое селфи в национальных костюмах или с какими-либо другими символами или предметами бурятской культуры.

Проставить под своими селфи хэштег #bur_unen.

Желательно написать краткую аннотацию о том, в каком костюме или с каким предметом запечатлен автор селфи; Ф.И.О., место работы или учебы, почтовый и электронный адрес, контактный телефон.

5. Особые условия

Передавая работы на конкурс, автор автоматически соглашается на публичное использование его работ.

6. Сроки проведения фотоконкурса

В период с 4 октября 2014 по 19 февраля 2015 года.

1 этап – открытое голосование в соц.сетях (селфи с хэштегом #bur_unen публикуются в официальной группе в vk.com/burunen; facebook.com/burunen).

2 этап – выбор лучших работ, среди прошедших во второй этап, определяет жюри.

Победители официально объявляются в дни празднования Сагаалгана-2015.

7. Организация фотоконкурса

Издательский дом «Буряад унэн»: - осуществляет сбор и обработку материалов конкурса.

- готовит работы для рассмотрения жюри.

8. Награждение победителей
Победители фотоконкурса будут награждены памятными призами и дипломами.

Тус конкурс
Баир Борисович Турбянов,
П.Чайковскиин нэрэмжэтэ хүгжэмэй
колледжын директор нээбэ.

ХҮНДЭТЭ ПЕНСИОНЕРНҮҮД, ДАЙНАЙ БОЛОН АЖАЛАЙ ВЕТЕРАНУУД!

Буряад Республикын Правительствын, Буряад Республикын Арадай Хуралай мүн өөһэдынгөө зүгһөө та бүгэдэниие Наһажаал зоной уласхоорондын үдэрөөр амаршалнабди!

Республикымнай хүн зоной табадахи ажаһуугша бүхэн – экономика талар хүгжэнги мүнөөдэрэй гүрэн тогтоолгодо горитой хубитага оруулһан аха үеын зоной түлөөлэгшэ. Таанад лэ гүрэнэйнгөө баялиг байгуулжа, хотонууды бодхоожо, үйлэдбэри болон социальна һалбари хүгжөөжэ, эрдэмэй нээлгэнүүды бэлүүлжэ, Эсэг ороноо суурхуулаат.

Наһажаал хүнүүд гүрэнэй хамгаалга доро абтанхай. Буряад Республикын Правительство, Буряад Республикын Арадай Хурал эдэ хүндэтэй зоной ажабайдал һайжаруулһын тула арга шадалаараа оролдоно. Манай бүгэдын зорилго – түргэн гэгшээр хубилжа байдаг экономика болон социаль-соёлой эрхэ байдалда наһажаал зоноие дэмжэхэ. Тиимэһээ наһажаал зоноие тэдхэлгын гэр бүлэ, "социальна экспресс", "социальна такси", мүн тиихэдэ гэртэнь социальна хангалга үзүүлдэг албанууд эмхидхэгдэнэ.

Дайнда хабаадагшад, дайнай ветерануудай болон алдалан унаһан сэрэгшэдэй наһанай нүхэдэй гэр байра һайжаруулжа асуудалда онсо анхарал хандуулагдадаг. Тиин Россиин Президентын зохистой Зарлигай бэлүүлэгдэжэ эхилһээр, Эсэг ороноо хамгаалһын Агуухэ дайнай 4,2 мянган шахуу ветеран гэр байра

тай болоо, тус хэрэгтэ 3,65 миллиард түхэриг шэглүүлэгдээ. Гадна ветерануудта гэр байрыень заһабарилгада баһа мүнгэн үгтэдэг. Бүхыдөө элдэб түхэлэй дэмжэлгэдэ гүрэн 5,2 миллиард гаран түхэриг гаргашалаа.

Социальна, соёлой болон бэе махабад заһаруулалгын хэмжээ ябуулгануудай ашаар наһажаал хүнүүдэй наһан утадхагдана, ажабайдалынь хүнгэдхэгдэнэ. Ветерануудайнгаа хүнгэн солбон зандаа байхадань, мүнөө үеын шэнэ онһон хэрэгсэлүүдые шудалан хэрэглэхэдэнь, олонийтын ажабайдалда эдэбхитэйгээр хабаадаһадань ехэл баяртайбди, урматтайбди. Жэл бүхэндэ 30 мянган шахуу хүн "Үндэр наһанай дээдэ һургуулида" һуража, ажабайдалаа һайжаруулна. Жэлһээ жэлдэ "Амаралтын үдэрэй аяншалгада" хабаадаг зоной тоо олошорно.

Хүндэтэ ветеранууд! Сэсэн ухаанай, тэсэмгэй байлгын болон һайхан сэдхэлэй энэ һайндэртэ та бүгэдэндэ үнэн зүрхэнһөө зориулһан үрээлүүдыемнай тогтоожо абыт даа. Хододоо элүүр энхэ, жаргал дүүрэн, хүнгэн солбон ябахатнай болтогой!

**Буряад Республикын Толгойлогшо –
Буряад Республикын Правительствын
Түрүүлэгшэ В.В.НАГОВИЦЫН**

**Буряад Республикын Арадай
Хуралай Түрүүлэгшэ М.М.ГЕРШЕВИЧ.**

ХҮНДЭТЭ БАГШАНАР, БАГШЫН АЖАЛАЙ ВЕТЕРАНУУД!

Буряад Республикын Правительствын, Буряад Республикын Арадай Хуралай, мүн өөһэдынгөө зүгһөө бултыетнай мэргэжэлтэ һайндэрөөртнай халуунаар амаршалнабди!

Энэ һайндэр – үнэхөөрөө бүгэдэ арадай. Багшын мэргэжэл ямаршые ондоо мэргэжэлтэй сасуулшагүй. Тиимэһээ оршолон дэлхэйдэ ухаан бодол, эрдэм мэдэсэ нэбтэрүүлдэг таанадые хүндэлһэн һайндэртэ хүн бүхэмнай багшанараа дулаахан үгэнүүдээр дурсана.

Һуралсал хадаа гүрэнэй политикын гол шухала шэглэлнүүдэй нэгэн юм. Россиин һургуули мүнөө эгсэ хубилжа байна: шэнэ зүйл нэбтэрүүлһэн һуралсалай дүримүүд, түрүү методико болон онһон хэрэгсэлүүд үргэнөөр нэбтэрүүлэгдэнэ. Зүгөөр энэ ябасын гол үйлэдэгшэ нюур – багша зандаа. Юундэб гэхэдэ, юуншые, ямаршые шэнэ онһон хэрэгсэл таанадай бэлиг шадабарие, дүй дүршэлые һэлгэжэ шадахагүй. Хүндэтэ багшанар, таанадай ашаар гүрэнэйнгөө ерээдүйе шиидхэхээр бэрхэ, эдэбхитэй, урагшаа һанаатай, бэлигтэй үхибүүд урган гарана.

Буряад орондо ехэнхидэ Байгалай һуралсалай форумуудые үнгэрэгэнэй һайгаар һуралсалай асуудалнуудта, багшын ажалай эрхэ байдалда олонийтын анхарал хандуулагдадаг болоо. Гол шухаланы гэхэдэ, багшын арга шадал хүгжөөлгэдэ онсо анхарал табигдана. һуралсалай һалбарийн саашанхи эдэбхитэй хүгжэлтын нүхэсэл энэл ха юм.

Хүндэтэ багшанар! Та бүгэдэндэ һургаха болон хүмүүжүүлжэ гэхэн һайн һайхан хэрэгтэтай амжалтануудые үнэн зүрхэнһөө хүсэнэбди. Тон ороё, харюусалга ехэтэй ажалайтнай, хүүгэдтэ тэсэбэритэй болон дулаахан хандасынтнай түлөө баяр баясхаланаа мэдүүлнэбди. Элүүр энхэ, амжалта түгэс, гэр булэдөө амгалан тэнюун ажаһуухатнай болтогой!

**Буряад Республикын
Толгойлогшо –
Буряад Республикын
Правительствын
Түрүүлэгшэ В.В.НАГОВИЦЫН**

**Буряад Республикын
Арадай Хуралай
Түрүүлэгшэ М.М.ГЕРШЕВИЧ.**

2017 он хүрэтэрхи социально-экономическа хүгжэлтэ

САЛИН ДЭЭШЭЛҮҮЛХЫЕ ХИНАН ШАЛГАХА

**Сентябриин 23-да Буряад Улсын Толгойлогшын уда-
ридалга доро Буряад Улсын Правительствын суглаан
үнгэрэгдөө. Экономикын сайд Татьяна Думнова гол
элидхэл хэжэ, 2014 оной үнгэрхэн сагай байдал тухай мэдээ-
сээд, 2017 он хүрэтэрхи социально-экономическа хүгжэлтын
түсэб тухай хөөрөө. Теэд уласхоорондын энэ түгшүүрилтэ
эрхэ байдалда уридшалан хэлэхэ, түсэблэхэ гэшэ гайтай.
Тиимэһээ байдалаа тон һайнаар бодожо, шэнжэлжэ, болго-
омжотойхон түсэб табигдаа.**

Россиин экономикын байдалай бүтүүрээд байгаашые һаа, республикымнай байдал яһала бараг байна. Хүн зоной олзо 2013 ондо 20,6 мянган түхэриг байгаад, энэ жэлэй дүүрэтэр 22 мянгад хүрэхэ. Энэмнай салин хүлһэнэй болон олзын хэрэг эрхилэлгэнэй дээшлһэнһээ болохо. Түрүүшын хахад жэлдэ дунда зэргын салин 27 мянган түх. байгаа һаа, жэлэй хуушаар 28,6 мянган түхэригтэ хүрэхэ ёһотой. Харин 2017 ондо дунда зэргын салин 35,8 мянган түхэригтэ хүрэхэ, Улаан-Үдэдэ үшөө дээшэ байха. 2012 он болотор салин хүлһэн ажалай хэмжээнһээ түргэнөөр гэхэ гү, али үйлэдбэрилэгдэһэн зүйлнүүдһээ ехээр түлэгдэжэ байгаа. Иихэдэ экономика хараа байса муудана.

-Ямарханшые экономика имэ байдалда тэсэхгүй. Юундэб гэхэдэ, хүгжэлтэдөө үгтэхэ олзоёо эдижэрхинэ! – гэжэ республикын Толгойлогшо Вячеслав Наговицын тэмдэглээд, бүд бүтүү салин дээшэлүүлхые хинан шалгаха гэбэ.

Промышленностиин болон худалдаа наймаанай сайд Александр Гребенчиков республикын промышленность тогтонижохо гэжэ этигэнэ. Сэлэнгын комбинат һэльбэн шэнэлэгдээд, үйлэдбэриез үргэдхэхэ. Мүн баһа ой модоной ажахынуудшые модо болбосоруулгаһаа үргэдхэхэ юм ха. Нэхэлгын, оёлгын ажалнуудшые эршэдхэгдэхэ, худалдажа абтагдаһан шэнэ онһон хэрэгсэлнүүд табигдаха. «Улан-Удэстальмост» завод Амар мүнрэн дээгүүрхи болон Крымэй хүүргэнүүдэй барилга хабса-

ралгада хабаадаха һанаатай. Тиихэдэ "Кызыл-Курагино" гэжэ хэдэн хүүргэнүүдэй барилгада, өөһэдынгөө БАМ-ай, Транссибирийн түмэр харгынүүдые һэльбэн шэнэлэгдэхэ хабаадаха. ЛВРЗ-дэ тормознуудай холоодхонуудые хэхэ шэнэ лининүүд тодогодоно, «Ермак» тепловозуудые заһаха ажал ехэдэхэ.

Ашагта малтамалнуудые үйлэдбэрилэгшэд нилээд хүндэ байдалда оронхой. Нүүлэй үедэ нүүрһэнэй, ураанай сэн дэлхэйн дэлгүүртэ хорёод процентээр унаа. Алтанайшые сэн нёдондонойхиноо 5 процентээр доошолоо.

- Тиигэбэшые "Хиагдинское" уурхайда ураанай абалгые үргэдхэгдэхэ. Энэ компани жэлһээ жэлдэ инвестиционно политикаһаа, ажалаа үргэдхэжэл байха аргатай, – гэжэ байгаали ашаглалгын сайд Юрий Сафьянов тэмдэглээ. – "Бурядай алтан" бүлгэмэйшые байдал һайжарха. Геологууд үшөө холо гүнзэгдэ алтанай ехэ хэбтэшэнүүдые элирүүлээ, – гэжэ Юрий Павлович хэлэбэ.

Улаан-Үдын авиационно заводой генеральна директор Леонид Бельх голхоржо байһанаа мэдүүлэхэдэ:

- Хариһаа абтагдажа байһан хэрэгсэлнүүдые өөһэдөө хэжэрхихэ гэшэмнай үнэн дээрэ тон хүндэ, ехэ мүнгэ танга хэрэгтэй. Россиин правительствын түрүүлэгшын орлогшо Дмитрий Рогозиной мүнгэн һомологдохо гэшые һаань, тэрэ мүнгэнэйнь хэмжээн даншые һаа бага. Сэхыень хэлэбэл, юуншые эхилэгдээгүй, – гэбэ.

- Мяха, тоһо, газарай эдэе хоолоор өөһэдыгөө хангаһаар бэлэмди. Кабанскын, Хяагтын аймагуудта мяха, тоһо болбосоруулжа шэнэ үйлэдбэринүүд ашаглалгада тушаагдаха. Мяханай, һүнэй предпритинууд инвестицинуудтэ хүртэһөөр, – гэжэ хүдөө ажахын министр Даба-Жалсан Чирипов мэдүүлээ. Тиихэдэнь хүдөө ажахын хүндэ байдал тухай Арадай Хуралай түрүүлэгшын орлогшо Бато Семенов заан хэлэбэ:

- Манай Буряад орон – аграрна республика. Теэд юундэ нэлэнхы үргэн тала нугануудаларнай дүрөө тулама ургаһан ногоон хэндэшые эдигдэнэгүйб? Тала дайдаһа хушан хушууран бэлшэжэ ябадаггүй түмэн адуу малнай, бумбэгэр сагаан хони ямааднай хаанаб? Мянган хони харадаг хонишон мүнөө бии гү? – гэжэ хүдөө ажахын шэнэ сайдһаа асуухадамнай, харюу байхагүй.

Транспортын сайд Сергей Козлов:

- Федеральна харгынүүдые заһабарилгада мүнгэн ехээр үгтэдэг болохо. Мүнөөшые жэл бүхэндэ 4 тагти (миллиард) дүхүү түхэриг үгтэнэ. Энэ мүнгөөр Хяагта хүрэтэрхи, мүн "Хүлтүүг-Моондо" гэһэн уласхоорондын федеральна "Баигал" харгынүүд баригдана, заһабарилгана. Тиихэдэ баһа республикыншые харгынүүдэй жасада мүнгэн нэмэгдэхэ, – гэжэ хэлээ. – Мүнөө тэрэ жасын мүнгэн 2,3 тагти түхэригтэ хүрэдэг юм. Энэ жэл "сууда гараһан" Улаан-Үдэ-Турунтаево-Шэнэ Уоян" замтай 11 модо утатай харгы ашаглалгада тушаагдахань.

Эдэ бүгэдые шагнаад байхадаа, түрэл республикымнай байдал бараг юм байна, ноёд сайднай һанаагаа зободог, һанал бодолоо табидаг, ажалаа ябуулдаг ха юм даа гэжэ найдахаар.

Сэнгэ РИНЧИНОВ.

ЭРХИМ НОМУУД ЭЛИРҮҮЛЭГДЭЭ

"НОМОЙ ДУГУЙЛАН-2014" гэһэн XIX уласхоорондын салонной конкурс-харалгын дүнгөөр эрхим номууд элирүүлэгдэжэ, дипломууд болон мүнгэн шангууд барюулагдаһан байна. "Буряад Республикын жэлэй эрхим ном" гэһэн конкурсдо "250 лет институту Пандидо Хамбо лам" гэһэн фотоальбом бэлдэһэн, "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшангай директорэй орлогшо, "Бурятия" газетын редактор, мэдээжэ журналист Александр Махачкеев Гран-при шанда – илагшын дипломдо болон 25 мянган түхэриг мүнгэн шанда хүртэһэн байна.

Тус конкурсдо "Лучшее полиграфическое исполнение издания" гэһэн номинацияр Х.Намсараевай нэрэмжэтэ Хэжэнгын дунда һургуулинхид шалгаржа, "100 лет Кижингинской средней школе имени Хоца Намсараева" гэһэн номойнгоо түлөө диплом, 10 мянган түхэриг мүнгэн шан абаба. "Лучшая книга о здоровье образе жизни" гэһэн номинацида БГУ-гайхид илажа, "Развитие, становление и современное состояние стрельбы из лука" гэһэн номой авторнууд Х.Ц.Гомбожапова, С.Калмыков гэгшэд дипломоор, мүнгэн бэлэгээр шагнагдаба. "Би томо болооб – Я уже большой" гэһэн дисктэй ном гаргаһан "Сансар" ООО-гойхид "Лучшее CD, DVD – издание" гэһэн номинацида, харин "Үзэглэл. 1 класс" гэһэн бүхэли комплект хэблэһэн "Бэлиг" түбэйхид "Лучшее учебно-методическое издание" гэһэн номинацида, В.Чимитовэй "Алтан бурхан" гэһэн ном барлан гаргаһан "Бальжинмаев Аюр Бадмадоржиевич" гэһэн ИП-гэйхид "Лучшая книга на бурятском языке" гэһэн номинацида, тиихэдэ буряад хэлэн дээрэ "Репка", "Теремок" үльгэрнүүдые хэблэһэн А.В. Мешкова "Лучшая книга для детей и юношества" гэһэн номинацида шалгаржа, дипломуудта болон 10 мянган түхэриг мүнгэн шангуудые абаһан байна.

Тэрэшэлэн тусхай шангууд дипломуудтайгаар, мүн тиихэдэ баярай бэшгүүд ном, газетэ болон журналнуудые хэблэн гаргадаг эмхинүүдтэ барюулагдаба. Тэрэ тоодо салонной хүдэлмэридэ эдэбхитэй хабаадаһан "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшанда баярай бэшгэ барюулагдаба. Тиихэдэ олон жэлдэ номой дугуйланай ажал хэрэг дэмжэжэ, ходол бэшэжэ байдаг "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшангай корреспондент Бэлигма Орбодоевада баярай бэшгэ барюулагдаа. Эгээл эрхим номоороо байгша ондо шалгарһан, "Номой дугуйланда" илаһан, суг хүдэлдэг Александр Виссарионович Махачкеевые булта хани халуунаар амаршалнабди, зохёохы ажалдань, ажабайдалдань амжалта, үшөө олон "захата" – үшөө һонин номуудые саашадаа бэшэхыень хүсэнэбди!

**Бэлигма ОРБОДОЕВА.
ЗУРАГ ДЭЭРЭ: А.В. Махачкеевэй номой презентациин үедэ.
Д.АЛТАЕВАЙ фото-зураг.**

ХОРИИН АЖАХЫНУУД УРАГШАТАЙ АЖАЛЛАНА

Буряад Республикын засагай газар «Буряад орондо Бүйлэдбэрилэгдөө» гэнэн ниитэ гаршагтай хэмжээ ябуулга зарлаба. Сентябриин 25-да Бурядай томо-томо сонинүүд болон телевиденидэ хүдэлдэг мэдээжэ сурбалжалагшад Хориин аймагай хүдөө ажабайдалтай дүтэ танилсаба.

Нэгэ үдэрэй туршада сурбалжалагшадые шэрэнэн засагай газарай машина Хориин аймаг урагша хойшоо, зүүлжээ баруулжаа хэтэ гүйлгөө. Энэ аймагта ажаһуудаг хүнүүд ехэ ханаамгай. Дэлгүүрэй харилсаанда ороһон сагта таараһан шэнэ-шэнэ һонин зүйлнүүдые зохёооод лэ, нютагайнгаа, мүн ерүүлшье зоной анхарал хандуулха хабатай байна гэжэ элирбэ.

ЭЗЭГҮЙ БАЙҢАН НУУРАЙ ОЛЗО

КАЛПИНОЕ гэжэ нэрэтэй нуур Улаан-Үдэһөө Хори ошожо ябахада, 117 модоной зайда оршоно. Нуурай тон гүнзэги газарта 18 метр болодог. Үбэлэй хэды шэрүүн байбашье, хоёр метрһээ доошо мүлһэтэдэггүй. Загаһашад энэниинь үнинэй мэдэдэг һэн тула зундаашье, үбэлдөөшье иишээ харгылдаг байһан. Теэд һая болотор эзэгүй байһан тула эрьеэ зубшаад, обоо хүбөө бог шоройдоо дарагдашаһан тула хүн зоной сэдхэл хүмэрюулэн байдаг бэлэй.

Нютагай олзын хэрэг эрхилэгшэ Сергей Савченко энээгүүр хүдөө ажахыда хэрэгтэй газар худалдажа абahan байгаа. Хэндэшье хэрэггүй нуур мүн лэ тэрэнэй мэдэлдэ оролсоо. Тиихэдэн ханаамгай энэ хүн нүхэдтээ хэлсэжэ, үһанай эрье арилгаад, мяхалиг үүлтэрэй сазан загаһа нуурта табижа, загаһашалха дуратай зондо мүнгөөр иимэ хангалта үзүүлдэг болоо. Губшууртай зоной энэ нуурые дээрмэдэхгүйн тула харуулшадай байрлаха гэр бариха шухала болоходонь, Сергей Алексеевич ухаагаа гүйлгэжэ-гүйлгэжэ, харгыгаар ябаһан зоной орожо, үдын хоол бариха "Сагаан хүн шубуун" гэжэ гаршагтай кафе барижархибал даа. Тэрэ гэнэнһээ хойшо зоной хооллодог энэ газарта 200-гаад хүн зорюута орохын гадна, загаһашалжашье үрдэ.

Нютагай загаһашадай хахуули-тайл һаа, нууртаа дуратай сагтаа гарахадань болохо. Тэдэһнһээ хэншье мүнгэ нэхэнэгүй. Гэхэ зуура сазан гэжэ загаһанай турьһа Сергей Алексеевич орой намар худалдажа абаад, һайса тэжээгээд, хабарай эсэс тээшэ Калпиное нуурта табидаг юм байна. Загаһашадай хүнэнһэн болохо 7 гаран мянган загаһан һүүлэй хоёр жэлэй туршада нуур руу табигданан байна.

ХАСУУРТЫН ШЭМЭЭШЭГҮҮД

ХОРИИН аймагта Хасуурта гэжэ тосхондо шэмээшэгүүд үнхэнэй түбхинэнги. Элинсэг хулинсагүү-дайнгаа харуулһан замаар алхалдаг эдэ зон угайнгаа ёһо заншал алдахагүй гэжэ ехэл оролдоно. Үнгэрэгшэ зуунай ерээд онуудай хүлгөөн соогүүр эхи захаяа, үндэһэ һуурига энээгүүрхи залуушуул мартаһанһаа боложо, хатуу харые залгижа эхилээд байгаа. Тиихэдэн нь нютагай аха захатан Виктор Иванов аха захатанайнгаа мэндэ ябаа сагта аман зохёол, эртэнэй ёһо заншал буулгажа абажа үрдэ. Тиигээд элинсэгүүдэйнгээ хангуурдаг байһан дуунуудые залуушуул болон үхибүүдтэ зааха зуураа өөрөөшье амаргүй гоёор дууладаг болоо.

Хасуурта нютаг руу айлшад гү, али аяншалагшад ерэхэнэ гэжэ дуулахадаа, эндхи шэмээшэгүүд ехэ багагүй аһан гоёор хубсалжа газашаа гарадаг. Дабһатайхан хилэмээрээ угтажа, мэндэ амараа хэлсэһэнэйнгээ удаа түрэл ара-дайнгаа баян хэшэг – дуу, хатар гүйсэдхэжэ байгааг, үргөөдөө оруулжа, амтан эдээгээрээ хүндэлдэг юм.

Нютагаархидайнгаа һур хүлдэ бүри үндэр болгохын тула хэдэн жэлэй саана часовня нэргээгдэжэ эхилээ. Тиихэдэн шажан мүргэлэй ехэ-ехэ һайндэрнүүдтэ ехэ багагүй ошодог болоһон тула нютагай зон һонирхожо, улаагаараа орожо захалаа. Жэшэнь, Улаан-Үдэ хотын авиазаводой вертолёт гаргадаг цехэй ахмад инженер Владимир Ильич Черных эртэ урданай хээ зурагуудые шэнжэлжэ-шэнжэлжэ, часовниин хушалта улаан гараараа бүтээгэ. Амаралтынгаа үдэрнүүдтэ, сүлөөтэйл байхадаа, Хасуурта тээшэ харгылдаг энэ хүн үмсынгөө мунгэ огто хармалдаггүй. Наһанайнгаа амаралтада гараһан үбгэд, хүгшэд пенсийнгээ гарахада, һая бүхэндэ өөрынгөө хубита часовня нэргээжэ хэрэгтэ оруулжал байдаг. Багшанар мүн лэ аха захатанһаа жэшээгээр, салынгайнгаа хэды ахирханшье хаань, бурхан тэнгэридэ һүзэгтэй һэн тула арга шадалаараа болоно.

2015 ондо "Аввакумай зам" гэдэг шэмээшэгүүдэй уласхорондын һайндэр эгээл Хориин аймагай Хасуурта нютагта үнгэрэгдэхөөр түсблэгдэнэ. Тэрэ болотор часовня зоной ханаһанда хүргэгдэхэ гэбы гээд хасууртаархин найдана.

БУРЯАД ХОНИД ҮДЭНЭ

"БАЯНГОЛ" гэдэг ажахын шэнэ гүүртэ 2011 ондо баригдаа һэн. Тэрэ гэнэнһээ хойшо "бүүбэй" гэжэ гоё нэрэтэй буряад хонидой маараан энэ дайдаар таһалдахаяа болинхой. Мүнөө дээрээ энэ ажахыда буряад нютагүүд соо эгээл шэлэгдэмэл хуса, хонидыень тоолоходо, 7400 толгой болоно. Зүгөөр бүхы Хориин аймагаар "бүүбэй" үүлтэрэй 30-аад мянган хонин хонишодойнгоо харууһан доро бэлшэжэ ябана.

Иимэ хонидые 1990-ээд онуудта Хитадаһаа асараа. Асаржа буулгахадань, оройдоол 500 толгой байһан юм, - гээд Хориин аймагай малшадай эблэлэй түрүүлэгшэ Сокто Жамбалдоржиев хөөрэнэ. Тэрэ гэнэнһээ хойшо хонид үдэһөөр үдэжэ, олон болоо. Эрдэмтэн Булат Бастуевич Лхасарановой оролдолгоор буряад хонид "бүүбэй" гэжэ нэрлэгдээд, 2008 онһоо хойшо гүрэнэй тусхай үнэмшэлгэтэй болоһон гээшэ. Харин "Баянгол" ажахы "бүүбэй" хонидые үдхэдэг шэлэн абалгын завод болонхой. Мүнөө энэ ажала үргэлжэлүүлхын тула Москва хото руу хэрэгтэй саарһануудаа эльгээгээд, зүбшөөлэйнгөө хаһа һунааха талаар шийдхэбэри эрдэмтэд хүлээжэ байнад.

ХҮДӨӨ МОРИШОДОЙ ШЭНЭ ҮҮСХЭЛ

ХОРИИН аймагай Шубуугүй гэжэ газарта "Виктория" гэжэ гоёор нэрлэгдэһэн моридой-тамирай комплекс байгуулагданхай. Эзениинь Виктор Сампилович Жигжитов. Энэ хүнэй агта хүлэгүүд бүгэдэ Буряадта суутай. Хажуудань мяхалиг үүлтэрэй 60-аад адуун бии. Үшөө тиихэдэ эрхимэй эрхим 20 толгой моридоо эзени-

Мэргэн бодолтой олзын хэрэг эрхилэгшэ Сергей Савченко

инь алтанһаа үлүүгээр сэгнэдэг ёһотой. Иимэ олон мүртөө, элдэб эсын моридые ондо оруулхын тула бээз гамнангүй ажал хэхэ хэрэгтэй.

- Хүндэл даа. Гэрэй ажал дууһаа гэжэ байдаггүй ха юм даа, - гээд Виктор Сампилович олондо мэдээсэл тараадаг эмхинүүдтэ хүдэлдэг мэргэжэлтэдтэ сэхэ руунь хэлэнэ: - Теэд ябаналди даа. Хайшан гэхэб? Бүхы бүлэмнай хамһалсана.

Хорёод жэлэй саана Виктор Сампилович хани нүхэртээ суг мүнөө түбхинэжэ һууһан газарта нүүжэ ерээ. Тиихэдэ юрын адуушан байгаа. Ябан-ошон, арга мурьень оложо, энэ руухи газар үмсэлөөд, мал, адууһаа гартаа оруулһан байна. Теэд юмэн гээшэ байра дээрээ тогтошоод лэ байдаггүй. Саг хубилна. Юмэн үнэтэй болоно. Хүдэлсэ бүхэн – мүнгэнэй сэнгэй. Иимэ оршон байдалда хүрэг соо ябаһан адууһан бүхэн эзэнэйнгээ халаһанда хашарһа оруулжа байха зэргэтэй бшуу.

Моридые хүнүүдтэй зэргэсүүлжэ харахаар. Зоной дунда залхуу забан, урагшаа ханаагүй, гэдэргээ булалдадаг этгээдүүд үлэ мэдэг бии болоод лэ байдаг ха юм. Моридыишье дунда аалихан гэшхэдэлтэй, юмэндэ яарахагүй, хашан амитад баһал дайралдадаг. "Гүй," – гэхэдэ, гүйхэгүй моридые хүтэлөөд ябахада болоно. Иппотерапия гэдэг ойлгосо һаянай Буряад ороной ниислэл Улаан-Үдэдэ нэбтэрүүлэгдэжэ захалаа. Түрэхэһөөнь бэе муутай хүүгэдые аалиханаар гэшхэдэг номгон моридто һуулгахада, бээдэнэ туһатай гэжэ эмшэд шийдээ.

Хото газарта байдаг зон үхибүүдээ аргалха аргатай. Харин хүдөөгөөрхин юугээрээ дутаа юм гэжэ бодоод, Виктор Сампилович хани нүхэр энэ хабараараа Улаан-Үдэдэ тусхай һуралсал гараба. Үнэмшэлгэ абаһанайнгаа удаа одоол номгон даруу зантайхан 4 моридые шэлэжэ, иппотерапия гэдэг онол арга Хориингоо хонгор дайдада бээлүүлжэ захалба.

Моридой эзэн удааржа, унжгайржа байнгүй, гурбан хүнэй харгыһаа ерээд, хүлөө жиигээд хэбтэхэ, сай ууха, телевизор харахада таарамжатайхан гэр барижархиба. Хажуудань түмэр хүлэгөө суургаалад, эзэдтээ амгалан нойрсохо арга олгохо гараж ябталаатай. Бэе муутай үхибүүндэ зохидохон байдал эндэ зохёогдонхой.

Иппотерапия гээшэ олзын хэрэг эрхилэгэ гэжэ тоотой. Налог татабари болон бусад түлөөһэ гүрэндэ түлэхэ талаар шашаг ажалай гараашье хаань, моридой эзэд гажарнагүй. Шубуугүй гэжэ газарта тудаж ерэнэн хүн тусхай хүлһэ түлөөд, Хориин дайдаар моридойн нэгэндэ мордожо, хариулгаха дүүрэн эрхэтэй. Хэрэгтэй хаань, дүрэ зурагыень буулгаха мэргэжэлтэншье байха.

Виктор Иванов айлшадые ултана

Шэнэ үүсхэл гаргагша Виктор Жигжитов

Эдэ эхэнэрнүүд жэлэй туршада 30 тонно мяхан эдэе бэлдэнэ

МЯХА ШҮЛЭНЭЙ ХЭШЭГ

БУУЗА, орёомог, химмэ, эрээлжэ, шуһан гэжэ үгэнүүдые уншахадаа, ёһотой буряад хүнүүдэй шүлһэн жабжаарнь гоожожо захална ёһотой. Эгээл иимэ эдэе Хори һууринда оршодог "Мясной двор плюс" һүүлэй 5 жэлэй туршада үйлэдбэрилөөд, өөрынгөө нютагай зонһоо гадна хүршэ аймагүүд руу, Бурядай ниислэл Улаан-Үдэ руу худалдахаһаа гадна, Эрхүү можо абаашана. Долоон хонго бүхэндэ Эрхүү тээшэ 300 килограмм янза янзын мяхан эдээн ошодог байна.

"Мясной двор плюс" байгуулгын генеральна директорэй орлогшо Баир Будадаевич Дашиев иигэжэ тэмдэглэнэ:

- Бидэ хадаа Хори, Хэжэнгэ, Яруунын малшадай тэжээһэн малые худалдан абанабди. Манай машинанууд гурбан аймагай нютаг нютагаар ябадаг. Ямаршье айл бодышье, жэжэшье малаа тушааха эрхэтэй. Бодо мал худалдан абахадаа, амидыгаар шэгнээд, килограмм бүхэниинь 65 түхэригээр сэгнэнэбди. Залуу

мал байгаа хаань, үнөөхил килограммай түлөө 70 түхэриг түлэхөөр бэлэнбди. Малай эзэндэ байра дээрэн мунгыень түлэдэгбди.

ҺҮНЭЙ ДАЛАЙ БҮ ШЭРЭГ ЛЭ

ХОРИИН аймагай үшөө нэгэ олзын хэрэг эрхилэгшэ Аламжи Цыбикжапов һаамхай үнээдэй хүсөөр юмэнэй урда гаража захалаа. Тэрэнэй зохёон фермз Нарин гэжэ газарта оршоно. «Дүн хамта 200-гаад толгой бодо мал-тайбди», - гээд эзениинь хөөрэнэ.

- 2010 онһоо хүн дээрэ хүдэлжэ эхилээбди. 2012 ондо гүрэнэй урилдаанда хабаадажа, 10 миллион түхэриг шүүгээбди. Тиигээд тэрэ мунгөөрөө һу наалин фермын байра байдал түхээрхэдээ, 10 жэл соо бүтэхэ юмэ 2 жэлдэ агшаагабди. Би буряад малшадта хандажа, хэлэхэ байнаб: «Зоригтойгоор янза бүриин мурьсөөн, урилдаануудта оролсожо байгты. Газардахагүйт».

Баир ЖИГМИТОВ.
Авторай фото-зурагууд.

БУРЯАД УЛСЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2014 оной сентябриин 29 – октябриин 3

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХ ТҮСЭБЛЭЛГҮЙН ЗҮБЛӨӨН

29.09 9.00 Бага танхим

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДАТ

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)

“Россиин Федерациин налогууд болон суглуулбари татабаринууд тухай хууляар Россиин Федерациин субъектүүдэй мэдэлдэ дамжуулагданан Буряад Республикада налогово гуришүүлгын зарим асуудалнууд тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай” Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
30.09 14.00 каб.235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёноной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь Б.Н.Ботоев)

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ долоодохи сесси дээрэ абтаһан

дансануудые бүридхэн бэшэлгэ Долоон хоногой туршада

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.П.Попов)

“Газарай харилсаануудта хабаатай Буряад Республикын зарим хуули ёноной актнуудта хубилалтануудые оруулха тухай” Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
01.10 16.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэһэ яһатанай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, олонийтын болон шажан мүргэлэй нэгдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Б.Батуев)

“Буряад Республикада кинематографиие гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай” Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
01.10 10.00 каб.212

“Буряад Республикын гүрэнэй шагналнууд тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай” Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

02.10 10.00 каб.212
Нүүдэл хүдэлмэрийн зүблөөн: “Физическэ культура болон спорт тухай” Буряад Республикын Хуули бээлүүлгын ябаса тухай
03.10 Яруунын аймаг

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөснүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхиие хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

“Буряад Республикын Арадай Хуралай Дүримдэ хубилалтануудые оруулха тухай” Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай
30.09 10.00 каб.211

“Буряад Республикын тусхай гэр байрын жасаһаа гэр байра үгэлгын дүрим тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай” Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
01.10 14.00 каб.203

“Россиин Федерациин налогууд болон суглуулбари татабаринууд тухай хууляар Россиин Федерациин субъектүүдэй мэдэлдэ дамжуулагданан Буряад Республикада налогово гуришүүлгын зарим асуудалнууд тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай” Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
02.10 10.00 каб.203

III. “ДҮХЭРИГ ШЭРЭЭНҮҮД”

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

“Хүндэ хүшэр байдалда ороһон хүүгэдые тэдхэхэ болон харгалзалха талаар, Буряад Республикада амарха болон элүүржүүлэгдэхэ эрхыень хангаха талаар ажаябуулга эмхидхэлгэ болон бээлүүлгэ, мүн тиихэдэ Буряад Республикадахи нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн зургаануудта гүрэнэй зарим бүрин этигэмжэнүүдые олгохо тухай” Буряад Республикын Хуули бээлүүлгын ябаса тухай (нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн зургаануудай хуулиин наһа гүйсөөгүйшүүлые тэдхэхэ болон харгалзалха талаар бүрин этигэмжэнүүдээ бээлүүлгэдэнь хабаатай)
30.09 14.00 Бага танхим

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөснүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхиие хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

“Буряад Республикада үйлэдбэрийн болон хэрэглэлгын үлээдэһэ хаяданууд тухай” 2010 оной мартын 9-эй 1254-IV дугаарай Буряад Республикын Хуули бээлүүлгын ябаса тухай
02.10 14.00 Бага танхим

Буряад Улсын Арадай Хуралай 20 жэлэй ойдо

ОЛОНОЙ ТҮЛӨӨ ОРОЛДОГШО

Санагынгаа дунда нургуули дүүргээд, эмшэнэй мэргэжэл шэлэжэ, Баяр Цыденов Шэтын мединститудта ороо. Тэндэ нуража байхадаа, хүнэй убшэн эмшэлхэһээ түрүүн сэдхэлыень эмнэхэ, ханааень заһажа тэгшэлхэ, бата найдал түрүүлхэ гэшэ хамагһаа шухала гэжэ ойлгоо. Арад зондоо дүүрэн түһалха аргатай болохо гэжэ будаадын шажанай гүн ухаанай эрдэмые ойлгохоёо зорёо. Урагшаа ханаатай, эрдэмтэй залуу ламые уданшьегүй Санагын дасанай шэрээтээр һунгаа. Залуушье һаа, энэ харюусалгатай тушаалда Молон ламбагай ажалша бэрхээ, үнэн шударгы зангаа, мүн ударидахы шадалаа харуулжа, хүн зондо жэгдэ хандасатайгаараа һайшаагдажа, хүн бүхэндэ аша түһатай байһаараа арад зоной дура булягаа.

хэрэгые олониитэдэ ойлгуулжа, арадай һунгамалнуудта зүб шэглэлтэй хуули, тогтоолнуудые абхуулха, гүйсэдхэхы засаг зургаануудта зохихо хэмжээ ябуулгануудые зүб мүрөөр ябуулхыень оролоно. Түрэл хэлээ мэдэхгүй хүн хоёрой хоорондохи, хэншье бэшэ болоно. Тиймэ хүнүүд түрэл арадайнгаа үеһөө үедэ дамжуулжа ябаһан домог түүхые, үндэһэн соёлые, зохёолые, зүжэг, хатар наадые, дуу хүгжэмые яажа ойлгожо мэдэрхэб, сэдхэл зүрхэндөө шэнгээхэб, нангин гурим заншалые жэншэдгүйгөөр сахиха?! Эдэ бүгэдые һайнаар ойлгожо мэдэрээгүй болобол, арад зоной хүгжэлтэ зогсожо, хариин нүлөө доро орожо, үгы болохо. Тиймэһээ ганса мүнөө үедэ бэшэ, харин ходоодоол хэлэнэй асуудал бүхы ажаябуулгымнай манлай байха зэргэтэй. Ургажа ябаһан үетэндэ хэлыень үзүүлхэ гэхэн асуудалнууд засагай зургаануудта хэды табигдажа, хуули, тогтоолнууд абтагдашые һаа, мүртэй үрэ дүн туйлагданагүй. Гол хуули соомнай буряад хэлэн улас түрымнай хоёрдохи хэлэн гэгдээшые һаа, нургуулинуудта алба үзэгдэхгүй гэгдээд байна. Эндэһээ уламжалан, үлүү ажал

гаргажа, эгтээ юундэ сагаа гэхэмнайб, ород хэлые заа-зуу үзөөд лэ, мүнөө үедэ дэлхэйн хэлэн болоһон англи хэлые шудалаад лэ, хажуугаарнь хитад хэлэ үзэжэрхибэл, ямарханшье ажал хэжэ, хоолойгоо тэжээхэһээ гадна, “тоһон соо умбажа, торгон соо толоржо” ябахабди гэжэ ханаашадай олошорһониин гайхалгүй. Демократическа гүрэн соо ажаһуунабди, хэн-ян гэлтэгүй, юушье хэхэдээ (үнэн дээрээ – хэхэгүй) эрхэтэйбди гээд лэ ябабал, уг гарбалаа алдаһан, өөрын хэлэгүй, заншалаа мэдэхгүй, ядахадаа һэшхэлшьегүй, нэрэгүй нэхытэнүүд, нээрээл Чингис Айтматовай “манкуртнууд” болохоннай дамжаггүй. Иимэ үедэ гүрэн түрын талаһаа шанга хуули, зохихо хэмжээнүүд алба абтагдаха ёһотой гэжэ Баяр Бимбаевич гүнзэгыгөөр этигэнэ. Тэрэгүй һаа, англи, хитад, тангад хэлэтэй аад лэ, “мангайгүй манайхи, толгойгүй танайхи” болоод лэ, урда-хойтохиёо ойлгохогүй, саадахи-наадахия мэдэхгүй хүнүүд хариин албатад болоод, тэдэнэй түлөө бии байгаа арга шадалаа, олоо болоһон эрдэм мэргэжлээ сүмөөрнь зорюулха болоно. Арга шадалаараа, хара хүлһөөрөө тэжээжэ, дунда мэргэжэлдэ, дээдэ эрдэмдэ нургаа болоһон үри хүүгэднай бэлиг талаангаа хари холын уласуудай хүгжэлтэдэ бүхыдэнь үгэхэнь гэшэ. Харин эхэ, эсэгэнь үри үхибүүдээ холын доло ябуулжархёод, өөһэдөө адуу малаа хараад, амар мэндэ байһамнай болоо гээд лэ, хари холо ябаһан үри хүүгэдэйнгээ амгалан тайбан, урагшатай, урматой ябахын түлөө Орон нютагайнгаа эзэдтэ, Хидэйнгээ ехэ һахюуһадта сэргэм дээжээ үргөөд лэ, ханаа амар, сэдхэл тэнюун мүнөө дээрээ ябанад. Теэд хэды ута наһа бурханай үршөөбшые, хада гэртээ хариха саг ерэхэ. Тийхэдэнь нютаг нугадаа хэниин сэргэм дээжээ мэдүүлжэ, үри

хүүгэдэйннай харгы зам, ябадал, ажал хэрэгынь дааджажа байха юм? Нютагһаань харалтагүй тэдэмнай хари холодо саг зуура баяжаабди, бүдүүрээбди гээд ябаашы һаа, хойноһоонь харалтагүй, дороһоонь тулгагүйгөөр уданшьегүй халахань лэ даа. Урданай нангин заншалаар одхониинь эсэгынгээ гал гуламтые унтараангүй хаража, орон нютагайнгаа эзэд, һахюуһадые, түрэнэн тоонтоёо бултанайнгаа түлөө тахихая үлээдэ бэлэй. Теэд мүнөө энэшые заншалнай сахигдахая болижо байна. Эндэһээ үдхалан хэлэхэдэ, хүдөө нютагуудһаа хүн зон, илангаяа залуушуул олоороо гаража ошоно. Үхибүүдээ дахаад, аша эзэнэрээ харалсахаяа һаһатайшуулые зөөлсөнэ. Заншалта табан хушуу малаашые бариха зомнай үсөөрнэ. Хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ ябаха хүүгэд, нургуулинуудта нуража нургад жэлһээ жэлдэ хороно. Хүдөөдэ хүдэлхэ залуушуулые үсөөржэ, залуу мэргэжэлтэдые байхагүй. Хүдөө нютагуудта нуралсалай, эмнэлгын, соёлой ажаябуулга эршэдхэхэ шухала. Тийгээгүй һаа, багахан нургуулинууднай халаха, һандарха туйлдаа хүрэхэнь. Хүүгэдэй сэсэрлиг, нургуули, соёлой байшан, эмнэлгын газар үгы нютагта хэн ажаһууһам гэхэб даа. Энэ талаар баһал гүрэн түрын талаһаа шанга хэмжээнүүдые абаха саг тулажа ерээ. “Теэд гүрэн түрын хуули тогтоолнууд хэзээ буужа ерэхэ юм, тэдэниинь хэдыдээ бээлүүлэгдэжэ эхилхэ юм гээд һуунгүй, өөһэдөөл эб хамта үсэд нэтэрүүгээр оролдоогүй һаамнай, юуншые бүтэхгүй,” – гэжэ Баяр Бимбаевич арад зоноо уряална. Тобшо тэдыгээр иимэл даа арадай һунгамал Баяр Цыденовэй, олоной хүндэтэ багша Молон ламбагайн һанамжа бодолнууд, зорилгонууд.

Сэнгэ РИНЧИНОВ.

“БУРЯАД ХЭЛЭНЭЙ ҮДЭР-2014” гэхэн РЕСПУБЛИКЫН ХЭМЖЭЭНЭЙ ҺАЙНДЭРЭЙ ХЭМЖЭЭ ЯБУУЛГАНУУДАЙ ТҮСЭБ

Үнгэргэгдэх нара, үдэр	Хэмжээ ябуулгын нэрэ	Үнгэргэгдэх газар	Харюусалгата албан зургаанууд, эмхинүүд
Октябриин 1 15.00-17.00	“Буряад хэлэнэй үдэр” гэхэн республикын хэмжээнэй һайндэр нээлгын баяр ёһолол	«ПИОНЕР» кинотеатр	РБ-гэй Правительство
Октябриин 3-4	«Эдир Будамшуу» гэхэн уласхоорондын мурьсөөн	Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын гүрэнэй академическэ театр	М.Г. Елбоновой студи
Октябриин 16-17	«Табан сэсэн» гэхэн хотын хэмжээнэй наадан-мурьсөөн	Улаан-Үдэ хотын 32-дохи дунда һургуули	Улаан-Үдэ хотын Захиргаанай һуралсалай талаар хороон
Сентябриин 4 – октябриин 31	Буряад Республикын мэргэжэлтэ бэшэ театральна бүлгэмүүдэй дунда буряад хэлэн дээрэ зүжэгүүдые табиха талаар мурьсөөн	Арадай Уран бэлигэй республиканска түб	РБ-гэй Соёлой министерство
Октябриин 17	Хотын 9-дэхи ангиин һурагшадай дунда «Оюун бэлиг» гэхэн мурьсөөн	29-дэхи буряад гимнази	РБ-гэй һуралсалай министерство, Улаан-Үдэ хотын Захиргаанай һуралсалай талаар хороон
Октябриин 1-18	«Эрхим диктант» гэхэн республиканска мурьсөөн (ехэшүүлэй дунда)	Буряадай гүрэнэй университет	РБ-гэй һуралсалай министерство, Буряадай гүрэнэй университет
Октябриин 20-23	БГУ-да Буряад хэлэнэй үдэрнүүд	Буряадай гүрэнэй университет	Буряадай гүрэнэй университет
Октябриин 20-24	Буряад хэлэнэй долоон хоног	РБ-гэй Үндэһэтэнэй номой сан	РБ-гэй Соёлой министерство
Октябриин 22	Дунда тусхай мэргэжэлэй һуралсалай эмхи зургаануудай оюутадай дунда «Би буряад тоонтоёо магтанаб» гэхэн уран уншалгаар республиканска мурьсөөн	Буряадай республиканска багшанарай колледж	Буряадай республиканска багшанарай колледж

Октябриин 22	Б. Жанчиповай 75 жэлэй ойдо зориулагдаһан уран шүлэгэй үдэшэ	Буряадай үндэһэтэнэй республиканска 1-дэхи лицей-интернат	РБ-гэй һуралсалай министерство
Октябриин 23	«Буряад хэлэн» электрон номоор мурьсөөн	Буряадай үндэһэтэнэй республиканска 1-дэхи лицей-интернат	РБ-гэй һуралсалай министерство
Октябриин 24	“Буряад хэлэн дээрэ хэлэнэбди” хэмжээн	Һуралсалай эмхи зургаанууд, олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүд	БГУ, РБ-дэ нютагай өөһэдын хүтэлбэрийн зургаанууд, Улаан-Үдэ хотын Захиргаанай һуралсалай талаар хороон, РБ-гэй Үндэһэтэнэй номой сан, БГТРК, Ариг Ус
Октябриин 24	Буряад дуунуудай караоке мурьсөөн	Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын гүрэнэй академическэ театр	ВАРК
Октябриин 23	Хүүгэдэй театральна студиянуудай республиканска мурьсөөн	Хүүхэлдэйн «Ульгэр» театр	РБ-гэй Соёлой министерство, РБ-дэ нютагай өөһэдын хүтэлбэрийн зургаанууд
Октябриин 1 – декабриин 20	Буряад Республикын арадай театрнуудта мэргэжэлтэ театрнуудай найруулагдаһадай зүжэгүүдые табиха талаар мурьсөөн	Республикын гүрэнэй театрнууд	РБ-гэй Соёлой министерство
Октябриин 24	“Буряад хэлэнэй үдэр” гэхэн республикын хэмжээнэй һайндэртэ зориулагдаһан концерт-наадан	Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын гүрэнэй академическэ театр	РБ-гэй Толгойлогшын болон РБ-гэй Правительствын Захиргаан, РБ-гэй Соёлой министерство

Академик Бямбын Ринченэй аша габьяанууд

БҮГЭДЭНДЭ ТУҢАТАЙ ТАРНИ

Монгол Улсын Сэлэнгэ аймагта дэлхэйдэ суутай Бямбын Ринченэй дурасхаалда зориулжа, 110 жэлэйн оёе тэмдэглэлгын үедэ бүхэли комплекс байгуулхань, “манай талашье юрэ адаглагшад болоод, миин һуухагүй аабза,” – гэжэ Галина Базаржопова-Дасеевагай мурнуудые уншаад (“Буряад үнэн”, сентябриин 10), хэдэ дахин Монгол ороноор ябахандаа дуулаһанаа “Үнэнэйнгөө” уншагшадта дурадханаб.

1972 оной һүүлшын үдэрнүүд. Сангын совхозой адуушан Цыренжапов Цырен-Доржотой би, совхозой 3-дахи отделениин эрхилэгшэ, хоюулаа Монгол орохоор гарабабди. Ушарын гэхэдэ, Цырен-Доржын гурбан хэнэг адуун үшөө зундаа харьдаг дабажа, Монголой тала руу орошоһон юм. Хилэ дээрэхи Сагаан-Бэлшэртэ хилэ сахигшадһаа 10 хоног ябаха тусхай үнэмшэлгэ абаад ябабабди. Тиихэдэ Хүбсэгэл аймагай Сагаан-Үүр сомоний “Цог” нэгэдэлэй малшад манда туһалаа. Тэрэ гэнээр ажалай элдэбын хэрэгээр Монгол Улсын хилэ шадархи аймагуудта оло дахин ябагдаа. Һүүлшынхией 2002 ондо Булган аймагай ойн баярта зориулагдаһан Наадамда Захаминай аймагай түлөөлэгшэдтэй ошожо эрээ нэм. Тиигэжэ Сэлэнгэ, Хүбсэгэл аймагуудай ажахын нэгэдэлнүүдые мэдэхэ, хүн зонийн таниха болоо нэм. Хүбсэгэлэй “Таряалан” сангай

ажахын толгой нягталагша (ахамад бухгалтер) Буурал Шагдарай ехэ нонин хөөрөө анхаржа уншты.

1905 ондо Хяагтын аймагай Ехэ-Нугын Сарай нютагта хасаг сэрэгэй офицерэй бүлэдэ Ринчен түрэнэн юм. 14-тэйдөө Монголдо ороо, 1927 ондо Ленинградтай Зүүн зүгэй хэлэ бэшэгэй дээдэ һургуули дүүргэнэн. Монголой эгээл түгэлдэр бэрхэ эрдэмтэн, уран зохёолшо, драматург, дэлхэйдэ мэдээжэ академик Бямбын Ринчен Буряад-Монголой панмонголизмтай холбоотой гэжэ хардагаад, 1938 ондо хара гэртэ (түрмэдэ) хаагдаа. Эндэше академийгые шорондо һуугшадшые, харуулшадшые ехэтэ хүндэлдэг нэн. Үдэр бүри түрмэдэ хүнүүдые олоор асаржал байха, тээд зоной тоо нэмэхэ юм бэшэ. Ушарын гэхэдэ, эндэ үдэртөөл хэды хэдыгээрэн хүнүүдые алана. Эдэ бүгэдые хаража һуухадаа, би буряад хүн хадаа хойто түрэл тухайгаа бодохо ёһотойб гэжэ Ринчен бодомжолбо. Тээд уншаха маани, мэгзэм, тарни өөрөө мэдэхгүй байба. Нэгэ үдэр түрмын дэслэгшэтэй (капитан) үулзажа, ямар маани мэгзэм байдаг юм, намда бэшэжэ үгыш гэжэ хандаба. Дэслэгшэ абаггүйхэн ябашаба. Гурба хоноһон хойно тэрэ: “Ехэ хүрэнэй Дондог лама үгөө”, – гэжэ шэбэнээд, нэгэ заахан саарһа гартань адхуулжархиба. Сүлөө болоод, задалжа уншахадань: “Ум маани пансаа ваани суухаа”. Энэ тарни сээжэлдээд, үдэр,

һүнигүй наһан соогоо уншажа яба. Ямаршые гай тодхорто орохогүйш, ямаршые буугай һомон халдахагүй. Түрмэһөншые арюун сэбэрээр гарахаш”, – гэжэ бэшээтэй байба. Тиигээд лэ Ринчен энэ заабариие алдангүй бүтээжэ эхилбэ.

Нэгэтэ дэслэгшэ ерэжэ, Ринчение дахуулаад, офицернүүдэй танхимда асарба. Даргын таһагта оруулхадань, Монгол Улсын Толгойлогшо маршал Чойбалсан өөрөө һууба. Мэндээ хэлсээд, Москвада хэблэгдэдэг “Правда” болон Монголдо хэблэгдэдэг “Үнэн” сонинуудые Ринченэй урда табиад, ородһоо оршуулагдаһан хэсэгүүдэй алдуу эндүүень заһахыень даалгаба. Ринчен нэгэ саг үлүүтэй һуужа, заһабари хэбэ. Чойбалсан абагыше гарабагүй. Ринченшые хара гэртэ бусаагдаба. Дүрбэ хоноһон хойно Ринчение дуудаа:

- Ши “Үнэн” сониний хэблэлдэ ородые монголоор оршуулхаш! – гэжэ хатуу маягтайгаар хэлэбэ. Иимэ ажалтай болгобол, түрмэһөөм табиха гэе юм байна гэжэ бодоод, зориута хэлэбэ:

- Битнай эндээ дадааб, хара гэртэ байгаад хүдэлһүү, – гэбэ. Чойбалсан дундаршаһан багса “Беломор” тамхи харбайба. Ринчен тамхи татадагышегүй һаа, хамта байдаг нүхэдтөө багаханшые туһа хүргэхэ һанаатай:

- Эндэ тамхи татаха хорюултай. Хайрсаг дээрэнэ “Зүшөөнэб” гэжэ бэшээд

үгыт даа, – гэжэ маршалда хандаба. “Энэ хүндэ тамхи татахыень зүшөөнэб. Чойбалсан”, – гэжэ бэшээ нэн.

Чойбалсанай үгэнэн “Беломор” хайрсагые ехэл нарилжа, түрмөөрхин удаан хэрэглээ нэн. Тэрэнэ түрмэһөөн нюудагаар гаргажа, досоонь тамхи хээд оруулхадань, Чойбалсанай гар табилгатай хайрсагые һаадгүй оруулдаг байгаа. Таба хоноһон хойно “Үнэн” хэблэлэй даргын машина Ринчение түрмэһөө гаргахаяа ерэбэ. Ринчен нүхэдтээ хахасахадаа, битнай уданшыегүй бусаха байхаб даа гэжэ хэлэнэн. Саг гэшэ хатуу, алишые сагта һөөргэнэ һуулгажа болохо байгаа.

Хэды сүлөөгүй ажаллабашые, Ринчен Дондог ламые бэдэржэ олобо. Үндэр наһатайшые һаа, эрдэм ехэтэй лама һонор зандаа байба. Ринченэй нюур танихагүйшые һаа, яһала һайнаар мэдэхэ байба. Тиимэһээл айлтагүйгөөр тэрэндэ тарни дамжуулһан байгаа: “Энэ дээдын хүсэтэй, юрын хүнэй аша туһада зориулагдаһан тарни Бурхан багша өөрөө зохёожо бүтээнэн юм,” – гэжэ хэлээд, уг удхынь хөөрөжэ үгэбэ:

- Бурхан багшын албата зон багшадаа шанга эрилтэ табиа: “Ташые, ямаршые ехэ зиндаатай лама санаартаншые, бидэшые болог, хэнхэнгүй бултадаал эхын умай соо юһэн һара амидаржа, энэ алтан дэлхэйдэ мүнделнэбди. Ламанар эрдэм ном үзэжэ, дасан дугангуудаар лама-таад, элүүр энхэ ябана. Ном

зүөөгүй бидэнэр ажалдаа да-руулшоод, сүлөө забгүй ябахадаа, үбшэ зоболондо да-руулнабди. Үхэхэ сагайнгаа ерэхэдэ, сэдхэлээ тэгшэлхэ, хойтынгоо мурье заһаха ном сударшые уншажа шадахагүй байнабди. Энэ хайшааб, яаха болонобиди?” Энэниие шагнаад, зоной эрилтые зүб тээшэнь тооложо, Бурхан багша тэрэ үедэ уншагдадаг байһан бүхы номуудай удхаһаа үрилнүүдые (молекулууд) суглуулжа, энэ “Ум маани пансаа ваани суухаа” тарни зохёогоо юм. Энэ тарни уншахада, ямаршые ехэ зиндаатай ламын, хэдышые ехэ дасан хийдтэ уншаһантай адли хүсэтэй байха юм. Тарни уншаад байхадаа, хүн аша туһыень бэе дээрээ үзэдэг юм шуу.

1941 ондо СССР Германи хоёрой хоорондо дайнай эхилхэдэ, Монголдошые ажабайдал хүндэрбэ. Тиимэһээ зоной дунда энэ тарни тарааха гэжэ Ринчен шийдэбэ. Тэрэ үедэ бүхы Монгол Улсын дэ-бисхэртэ нэгэл Ехэ хүрэнэй хийд үлөөгдэнэн байгаа. Хүрэнэй ламанар олон мянган хэнгээр “Лүндэн” буулган бэшэжэ, арад зонийнгоо дунда тараадаг байгаа. Энэниие хэрэглэжэ, тарнишые бүгэдэ зоной дунда тараагдаа нэн. Мүнөөшые энэ тарни-яа монголшууд уншажа, Хи мори өөдэтэй, аюул гайһаа гарасалдажа, буян үйлэдэжэ ябанад лэ даа.

Санжайжап БАНЗАРАЦАЕВ, ажалай ветеран.

Наһатайшуулай үдэртэ зорюулагдана

"ҮХИБҮҮДТЭЭ ТУҢАТАЙ ТУЛГА БОЛОЖО ЯБАЯЛ ДАА..."

Захаминай аймагай эхин болохо эгээл түрүүшын Үлэгшэн нютагта 1931 ондо Буда хүбүүн барагхан байдалтай айлда мүнделэн түрэнэн намтартай. 1929 ондо хүгшэн абань "баян, кулак" гэжэ хардуулан сүлэгдөөд, Красноярска хизарай Шушенск гэнэн газарта хосорхон юм. Буда хүбүүхэнэй эжынгээ умайһаа унаагүй байхадань, хайрата эсэгэ Дэлгыров Гомбо баһал тушаагдаад, оро хирээгүй, хураггүй угы болоһон юм. Буда хүбүүхэнэй мүнделэн түрөөд, оройдоол 4 наратай байхадань, Далаева Цэбэг эжыень баһал тушаажа абаашаһан юм. Тиигэжэ эжынгээ Должид эгшые эжы болгон, Шагдуржапов Шултум хурхайгайга аба гэжэ хүн болоһон байха юм.

Гэртэхимни хүн зоние заража, баһажа, доромжолжо байгаа бэшэ, харин шадалтай, 300-гаад үхэртэй, 1000-аад хонитой, 500-гаад адуутай нэн. Теэд дүтын түрэлэйхидын үхэр малынь хаража, хамһалсажа, салин хүлһэшье абажа байгаа. Хүгшэн абамни аяар Эрхүү руу жэл бүри 30-40 толгой сар тушаажа, аралжаа наймаа ябуулдаг нэн ха. Бадарган "кулак" бэшэ, юрын лэ ажалша бэрхэ айл байгаа бшуу, - гээд Буда Шултумович хөөрэнэ.

18 жэл болоод, түрэнэн эжынь Үлэгшэн нютагаа бусаһан юм. Харин үшөө 1940 ондо 9-тэйхэн Будые нагасань Прибайкалийн аймагай Кома гэнэн хууринда сүлэлгэдэ байһан эжыдэнь абаашаһан юм. Теэд нялха нарайһаа Должид эжытэйб гэжэ үндыһэн хүбүүхэн түрэнэн Цэбэг эжытээ байжа шадаагүй. 2-дохи класста хуража байхадань, ород газар ерэнэн хүбүүн ород хэлэшьегүй, үдэр бүри бархиржа, эдээ хоолһоошье арсажа байхадань, нагасань һөөргэнь Үлэгшэн нютагаа абаашаһан юм. Гүлтэ ерэхэдэнь, Должид эжынь: "Ай даа, хайран хүбүүмни, юун ехээр зүдэрөөб даа", - гэжэ энхэрэн абаһан юм ха.

Үлэгшэнэйнгөө 8 жэлэй хургуули дүүргээд, колхоздоо элдэб ажалда ажаллажа эхилһэн. хургуулийн байхадань, Должид эжытээ ямаа харалсадаг нэн, үбэлдөө нагасындаа байгаад, хургуулидаа ябадаг байгаа бшуу.

ДАЙНАЙ УЕЫН ҮХИБҮҮДЭЙ ХЭСҮҮХЭН БАЙДАЛ ТУХАЙ

Дайнай уеын үхибүүдтэ нилээн хэсүүхэн ажабайдал туданан гэжэ эли. Дайнда мордохон томошуулые һэлгэжэ, хэды хүшэр ажалда үбгэд, хүгшэдтэй хам оролсооб даа. Бээ хүсэхэдэжэ ябаһан эдиршүүл үхибүүд гэжэ тоологдохогүй, хүдөөгэй хара ажал үшөөл бэхижээгүй ээм дээрээ даажа абан ажаллаа бшуу.

Үбһэ сабшаха, таряа суглуулха, хуряаха, ашаха, шэрэхэ, хадаха, малтаха, хэды хүшэр ажал нааб даа. Бүхэли үдэрөө таряагаа боолтонүүд болгожо ороохо, суглуулха. һүниндөө таряа шэрэхэ гү, али молотилкада хүдэлхэш. Эсээб гэжэ хэлэхэгүйш, унтаха, амарха гэжэ байхагүй. Наһатайшуулай, ехэшүүлэй, ноёдой урдаһаа үгэ хэлэжэ, һөөргэдэжэ болохогүй бшуу. Нэгэтэ хүбүүд ехээр эсээд, ашаанайнгаа морин тэргэ дээрэ унташабад. Одоол тиихэдэнь бригадир хашхаржа: "Таанар иихэдэе немецүүдтэ туһалжа байна гэшэшт", - гэжэ хараагаа бэлэй. Тэрэнь лэ аймшагтай нааб даа. Наһаа хүсөөд, сэрегшэн болохо, дайнда ошожо, даисадаа даралсаха хүсэлтэй эдир хүбүүхэдтэ хэды ехэ эшхэбтэр, аягүй байгаа хаб даа. Иигэжэл хүмүүжүүлэгдэһэн, хатуужагдаһан дайнай уеын үхибүүд ха юм даа!

ЯМААНАЙ ҺҮӨӨР БРЫНЗЭ ХЭДЭГ ХЭН

Калинин колхоз 4-5 хонин отартай, нэгэл ямаанай фермэтэй байгаа. Тэрэнь Мойдогор гэнэн газарта оршодог нэн. Ямаа харууһалхада, хониндо орходоо, һэргэг, холо, ойгуур бэлшэбэшье, орой болохо тээ гэртээ заабол бусаха, бороогой ороходо, түргэн бусадаа бусаһадаг ехэл ухаатай мал.

Тэрэ хүшэрхэн дайнай уедэ Совет Армиин сэрегшэдтэ брынзэ бэлдээд тушаадаг нэмди. Зорюуга аймагһаа мэрэгжэлтэн ерэхэ, эжы бидэ хоёрые брынзэ хэжэ хургаагша нэн, - гэжэ Буда ахатан хөөрээб.

1947 ондо хургуулия дүүргээд, хара ажалда ябатарнь, тоо бодолгодо һүбэлгэн байхадань, ЦСУ-да (Центральное статуправление) гэнэн эмхидэ мэрэгжэлтэн болгожо абаашаһан юм. Тэрэ үедэ энэ эмхин даргаар прокуророй орлогшоор ажаллаһан аад, болигогдохон Лаврентий Убхонов хүдэлжэ, залуухан, һүбэлгэн хүбүүе "Минии Буда" гэжэ өөгшөөн нэмжэдэг, олон юумэндэ хургадаг хэн.

СЭРЭГЭЙ АЛБАНДА БЭШЭЭШЭЭР АЛБА ХААГАА

Уданшьегүй сэрегэй албанда татагдаха хаһа хүрэхэ ерээд, Буда Шагдуржапов 3 жэлэй туршада Шэтэ хото руу мордохон юм. Тэрэ үедэ "старший писарь хозяйственной части" гэнэн курсада эльгээгдээд, мэрэгжэлтэй болоод, өөрынгөө частьда бусахадань, дэмжэдэг старшинаень ондоо тээшэнь эльгээжэрхиһэн байгаа. Тиигээд Будые хэншье тоогоогүй. Нэгэ ахашаг татаар яһанай хүбүүн суг алба хаажа байтараа, Будада ухаа заажа, дивизиин ноёдто бэшэг бэшүүлһэн юм.

2 хоноод лэ, намайе дивизи дуудаа. Одоол хараалгахамни хадаа гэжэ айжа байтарни, "Ши мэрэгжэлтэй болоһон сасуугаа бидэндэ хандаха-

я яагаабши? Дары түргэн дивизиин мэдэлэй бэшээшэ боло", - гэнэн юм. Теэд частьдаа ерээд, старшинадаа хэлэхэдэнь, шам тухай тусхай заабари ерээгүй гээд, тоожо үгөөгүй. Тиихэдэнь Буда дахин дивизи руугаа хонходоходонь, дары захиралта буужа, тэрэ старшинань Будые абаашахадаа: "Үгы, энэ ши ямар зүрхэтэй юм ши? Бидэндэ мэдүүлэнгүй, дээшэнь бэшэг эльгээхэ", - гэжэ гайхаһан юм.

Тэндээ саашадаа алба хаахадаа, һарын 150 түхэриг салинтай, эрхимээр 2 жэлэй туршада албаяа хаажа, нютагаа бусаһан юм. Түрэл Үлэгшэнье бусахадань, колхозой түрүүлэгшэ Буда хүбүүе Хяагта хотодо бухгалтерай курсада нэгэ жэлэй туршада эльгээһэн юм. Тиигэжэ нютагтаа 7-8 жэлэй туршада ахалагша бухгалтераар хүдэлһэн байна.

ТОРИИН АЙМАГ БИИ БОЛГОҢОН ЮМ

Тэрэ үе сагта Зэдын ба Захаминай аймагуудай хоорондо Ториин аймаг байгуулагдаһан юм. Тэрээн руу Захаминай Үлэгшэн нютаг болон дүтын нэгэ хэды Зэдын аймагай нютагууд ороһон байна. Шэнэ бии болгогдохон багахан аймагта баһал хүтэлбэрлэгшэ хэрэгтэй ха юм даа. Тиигэжэ Буда Шултумовиче райком партиин инструктораар табиһан байна. Оройдоол 2 жэл болоод, тэрэ Ториин аймагнай һөөргөө үгы хэгдэһэн юм.

ҮЛЭГШЭНДӨӨ ҺӨӨРГӨӨ БУСАА БЭЛЭЙ

Буда Шултумович Үлэгшэнэй парткомой секретаряар 8 жэлэй туршада ажаллаад, һүүлдэнь зүблэлэй түрүүлэгшээр томилогдоод, наһанайнгаа амаралтада гаратараа, 15 жэлэй туршада хүдэлһэн байха юм.

Үлэгшэн нютагта Харацай гэнэн багахан хууринтай суг хамта аяар 150-яад коммунистууд бүридхэгдэһэн байгаа. Анхан партиин хүтэлбэри 2 жэл болоод лэ, секретариие һэлгүүлдэг заншалтай байгаа. Ондоо тээһээ ерэнэн хүн нютагай ажабайдалтай, хүн зонтой танилсажашые үрдингүй, ондоо тээшээ ошохо, дахин шэнэ хүтэлбэрлэгшэ ерэхэ. Иимэ байдал хүдөө нютагта ажаһуугшадта байышые таарамжатай байгаагүй ха юм даа. Зүгөөр Буда Шултумовиче аяар 8 жэлэй туршада һэлгэнгүй байхадань, нютагайхидайнгаа байдал һайжаруулха, тэдэнэй элдэб асуудал шиидхэхэ хэрэгтэ ехэл туһатай байгаал даа. Партиин ажалда найдамтай хүдэлжэ, хүн зоной найдал эзэмдэһэн хүтэлбэрлэгшые зүблэлэй түрүүлэгшээр табиһанинь гайхалгүй бшуу. Зүблэлэй түрүүлэгшээр алишые сагта ажаллаха хөсүү. Мүнгэ алтан ехээр дээрэһээ һомологдохо бэшэ, нютагайхидайнгаа ажаһуудалай эл-

Буда Шагдуржапов

Авторай фото-зураг

дэб социальна асуудалнуудые шиидхэхэ баһал шүхала байгаа.

Мүнөө сагайхи шэнги бэшэ, хүн зон засаг түрэ руу орохо ехэ дурагүй нэн. Мүнөөнэйхи шэнги бэшэ, депутат болохо зон үсөөн. Арай гэжэ һунгалтада хабаадахыень гуйха, боһохо саг нааб даа. Ноён болохо булта дурагүй, шадахагүйбди гэжэ хүн зон мэгдэдэг нэн, - гэжэ Буда Шултумович хөөрэнэ.

УРАН ҺАЙХАНАЙ ТАЛААР ЭДЭБХИТЭЙ ҺЭН

Республикын түб хотоһоо холо оршодог аймаг хадаа хүдөөгэй уран һайханай хүгжэлтэдэ ехэ анхарал табидаг байгаа. Үлэгшэнэйхид булта нэгэдэжэ, ехэ һайхан концерт - наада бэлдэгшэ нэн. Тракторист, наалишан, тоосошон, наймаашан, багша - хэн байна хамаагүй, дуу дуулаха, хатарха, жүжэг табиха. Суббото бүхэндэ ганса нютагтаа бэшэ, мүн Захаминай, Зэдын аймагуудай нютагуудаар наадаяа дэлгэдэг байгаа. Илангаяа түрүүлэгшээр Лаван Гончиковой ажаллажа байха үедэ хүдөөгэй зон уран һайханай талаар ехэ эдэбхитэй нэн. Түрүүлэгшэ өөрынгөө хүнгэн унагаа үгэхэ, ашаанай машинаар хүн зоноо, нааданай хэрэгсэлнүүдээ шэрэжэ, эндэ тэндэ хүн зоние дуу, хатарараа баясуулдаг байгаа. Ямар нэгэ хэмжээ ябуулгын үедэ наадаяа табиит гэжэ алишые хүдөө нютагһаа гуйлтын ерэхэдэ, Буда Шултумович арсангүй, зүбшэдэг нааб даа.

НАҺАТАЙШУУЛЫЕ ҺАЙНДЭРӨӨР АМАРШАЛНА

Буда Шултумович Шагдуржапов Мария Дугаровна нүхэртээ мүнөө Улаан-Үдэдэ ажаһуудаг юм. Хамта дээрээ 5 үхибүүдые хүн болгоһон, аша зээнэртэй, үнэр баян бүлэ гээшэ. Мүнөөдэр наһатайшуулай һайндэрөөр бүхы зоние тэдэнэр амаршална.

Һүүлэй жэлнүүдтэ засаг түрэмнай наһатайшуулаа хүндэлжэ, амаршалжа, найрлуулжа, баясуулжа байхадань, ехэ һайшаалтай. Бидэшье нютагтаа ехэ һайндэрнүүдые эмхидхэдэг бэлэйбди. Энэ дэмбэрэлтэ үдэрөөр аха захатанаа амаршалаад, уни сагта ута наһа, удаан жаргалтай һуугыт даа, үри хүүгэдтээ туһатай тулган боложо, удаан сагта байял даа! - гэжэ Буда Шултумович үрөөнэ.

40 МЯНГАН ТҮХЭРИГ – ВЕТЕРАНАУДА

Агууехэ Илалтын 70 жэлэй ойн баярые угталгада социальна талаар хамгаалгын эмхинүүд бэлдэлгын хэмжээнэй шугамаар дайнай ветерануудай ажаһуудал шалгана.

Энэ шалгалтын дүнгөөр, 102 гэрэй подъезд ба 77 ветерануудай гэрэй хүрэн дэбисхэр заһабарилха гэжэ элирүүлээ. Мүнөө дээрээ 33 подъезднүүд шэнэлэгдээ, 10 ветерануудай гэрэй талмай заһабарилгадан байна. Улаан-Үдэ хотодо бо-

лон республикын аймагуудаар "Эндэ Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай ветеран ажаһууна" гэнэн тэмдэгүүдые үлгэнэ.

Буряад Улсын засаг түрын тогтоолоор, 40 мянган түхэригэй мүнгэн тэдхэмжэ үгтэнэ. Мүнөөдэрэй тоогоор, 460 ветерануудта хамта дээрээ 18,4 миллион түхэриг түлэгдөөд байна. Байгша оной ноябриин 1 хүрэтэр мэдүүлгэнүүд бүридхэгдэхэ. Энэ жэлэй түгсэтэр 647 дайнай ветерануудта мүнгэн тэдхэмжэ олгуулагдаха түсэбтэй.

НАҺАТАЙШУУЛ ЁҢОЛОГДОНО

Мүнөөдэр, октябриин 1-дэ, Наһатайшуулай уласхоорондын үдэр тэмдэглэгдэнэ. Буряад Республикыннай бүхы эмхи зургаануудта энэ үдэртэ дашарамдуулһан хэмжээ ябуулганууд эмхидхэгдэнэ. Социальна талаар хамгаалгын министр Татьяна Быковагай тэмдэглэһээр, бүхыдөө 50 янзын хэмжээнүүд үнгэргэгдэхэ.

Мүн наһатайшуулай бэеын тамир шалгалтын диспансеризациин декадник үнгэрхэ. Эмшэлгын бүхы мэрэгжэлтэд наһатайшуулые аргада абаха. Эрдэм хуралсалай яаман "Нигүүлэсхы зүрхэн", "Ута наһа хүндэлэе", "Наһатайшуулда анхарал" гэнэн акцинуудые эмхидхэнэ.

Тус хуудаһа Цырегма САМПИЛОВА бэлдэбэ.

Мүнөөдэр республика дотор 170 мянган наһатайшуул ажаһуудаг, энэ хадаа республикын бүхы ажаһуугшадтай табанай нэгэ хубинь болоно. Мүнөөдэр бүхы эмхинүүдтэ үүлзалганууд, конкурс, харалганууд эмхидхэгдэнэ. Мүн наһатайшуулай гэр байраар ябажа, эдиршүүл гэрэй ажалнуудыень хэлсэжэ хамһалсаха. Наһатай үлбэр зонуудта туһалха зорилготойгоор үргэжэ абаха гэр бүлэнүүд тодорхойлогдоно, олонийтые хүлээн абалгын таһаг болон "гурбадахы наһанай хэмжээнэй университет" байгуулагданхай.

Наһатайшуулай уласхоорондын һайндэрэй нээлгын баяр Буряад драмын театр соо үнгэрхэ.

Октябрийн 5 - Багшын үдэр

Шандалиин хүргүүлийн 100 жэлэй ой

Балсан Нимаева

Бальжин Насакова

Баясхалан Насаков

Бутит Насакова

Дамдинжаб Доржиев

Наһатайшуулай үдэртэ зорюулагдана

ДУЛААН НЮТАГАЙХИДТА ДУЛААХАН ҮГЭ

Ажалай ветеран Тамара Владимировна Мангадаевае Кабанскын аймагайхид хайн таниха. Дулаанай хү наалин фермэ дээрэ бүхы наһаяа үнгэргэн Тамара Владимировна үглөө бүхэндэ түрэл коллективтээ хү үйлэдбэрилгын ехэ ажал ябуулжа, социалис мурьсөө ударидажа ябаһан түүхэтэй.

"Һандаржа халаад, Байгалай хүйтэн һалхинда сооро үлээгдэжэ байһан энэ ажалай һэеын һуури хаража байхада, ямар үйдхартайб, ямар гашуудалтайб?! Тиигэбэшье бүхы наһаяа зорюулһан ажалай үдэрнүүд мартагдахагүй байна, мүн сугтаа хүдэлжэ, нютагаа суурхуулһан нүхэдөө һанахада, бүхы муу юумэн мартагдадаг", - гээд, ажалай ветеран, гүрэнэй хоёр орденной кавалер Тамара Владимировна хөөрэнэ. Арбадахи табан жэлэй ажалайнгаа дүнгүүдээр Тамара Владимировна түрүүшынгээ гүрэнэй шагналда хүртөө һэн. 1981 оной мартын 27-до Верховно Советэй Президиумэй тогтоолоор Дулаан гэжэ аргагүй зөөлэхэн нэрэтэй хүнэй фермын һаалишан Тамара Мангадаевада Ажалай Алдар Солын III шатын түрүүшын орден үбсүүн дээрэнэ ялараа бэлэй. Удаадахи табан жэл соо бэрхэ һаалишан Тамара Владимировна Мангадаева ажал дээрэ амжалта туйлажа, хэһэн ажалаа арьбадхажа, дахинаа гүрэнэйнгөө үндэр хайрада хүртэбэ. Ажалай Улаан Тугай орденээр шагнагдажа, ганса нютаг соогоо бэшэ, республикын һаалишада дунда суурхажа ябаһан түүхыень ажалайн намтар гэршэлнэ. Бүхы наһаяа хүдөө ажахыда зорюулһан Тамара Владимировна "Буряад Республикын агропромышленна комплексын габьяата хүдэлмэрилэгшэ" гэһэн үндэр нэрэдэ хүртэһэн. Буряад Республикын 90 жэлэй ойтой дашарамдуулагдан, юбилейнэ медаль мүн баһа үбсүүндэнэ ялараа һэн. Мүнөө ажалай ветеран Тамара Владимировна Мангадаева үндэр наһатанай һайндэрье угажа байна. Нютагайнгаа соёлой байһан соо үнгэргэгдэдэг хэмжээнүүдтэ эдэбхитэй хабаададаг Тамара Владимировна заншалта болоһон ажалай ветерануудай уулзалгада баһал хам оролсожо, ажалаа ябуулна. Үндэр наһатанай һайндэрөөр гансашье Тамара Владимировнае бэшэ, мүн баһа Дулаан гэжэ нютагай үндэр наһатайшуулые амаршалаад, алтан дэлхэйн һайниие дундаршагүйгөөр хүсэе. Удаан жаргал үндэр наһатай болотороо эдлыт даа!

Эдуард БУДАЕВ.

АРЮУН НАНГИН ЗАЯАТАЙ

Багша – эгээл эртэ үрдын мэргэжэлтэ. Бурханһаа табисууртай иимэ зон үршөөл хайра ехэтэй, бага балшар үхибүүдые үзэг бэшэгтэ хургажа, ухаан бодолыень хүгжөөдэг, Эхэ хайхан орондоо үнэн сэхээр алба хэдэг хүнүүдые үндылгэжэ, ехэ болгодог арюун нангин заяатай, энэрхы боди сэдхэлтэй байха ёһотой ха юм даа. Иимэ үндэр заяатайшуулай дунда Нимаевтанай багшанарай үг ороно гэшэ. Балсан Дубжитовна Нимаева энэ багшанарай үгай үндэһэ һуури табигша болоно. Тэрэ 36 жэлэй туршада Шандалиин хүргүүлийн эхин классуудта багшалһан юм.

Балсан Нимаева 1931 оной түмэр сагаан Хонин жэлдэ Шэтэ можын Агын тойрогой Урда-Агын Сахиуртын сомоной Нурта нютагта түрэнэн байгаа. Гараха түрэхэһөө али бүхы юумэндэ түбэндэ бэрхэ басагахан нютагайнгаа хүргүүлийн 7-дохи класс дүүргээд, Агын багшанарай училищида дүрбэн жэл соо һуража, 1952 ондо багша болоо һэн. Тойрогой гэгээрэлэй захиргаанай шиидхэбэрээр Балсан Дубжитовна Дүлдэргын аймагай Шандалиин эхин хүргүүлида эльгээгдэжэ, 1952 онһоо 1988 он болотор Шандалиин дунда хүргүүлийн эхин классуудай багшаар ажаллаһан байгаа. Эндэ хүдэлжэ үедөө тэрэ эхин шатын хүргүүлида 9 выпуск хээ һэн. Тиигэжэ Б.Д.Нимаева нютагай олон үеын үхибүүдые хургажа гаргаһан байха юм.

Багшалжа байха үедөө Балсан Дубжитовна ниитын эдэбхитэй хүдэлмэри хэдэг байгаа: ажалшадай депутатуудай хүдөөгэй ба аймагай Советүүдэй депутатаар хэдэ дахин һунгагдаһан, нютагайнгаа эхэнэрнүүдэй советэй түрүүлэгшээр табигдаһан, "Знание" бүлгэмэй эхин эмхиин түрүүлэгшээр дэбжүүлэгдэһэн юм. Эдэ бүгэдые олон тоото хайра шагналнуудын элирхэйлэн гэршэлнэ: 1965 ондо "РСФСР-эй арадай гэгээрэлэй отличник" гэһэн тэмдэгээр, "РСФСР-эй багшанарай бүлгэмэй" Шэтэ можын зүблэлэй зүгһөө "Багшын зохёохы ажалай түлөө" гэжэ шалгарһанай тэмдэгээр шагнагдаһан байна. 1982 ондо РСФСР-эй Гэгээрэлэй министрствын, РСФСР-эй гэгээрэлэй, дээдэ хүргүүлийн ба эрдэмэй эмхи зургаануудай хүдэлмэрилэгшэдэй республикын комитедэй Хүндэлэлэй грамотануудар шагнагдаба. 1984 ондо Агын тойрогой арадай һуралсалай таһагай, тойрогой һуралсалай хүдэлмэрилэгшэдэй профсоюзай комитедэй Хүндэлэлэй грамотануудар урмашуулагдаа һэн.

Балсан Нимаева Адагалигай хоёр үндэрһөө хүлдэ заяатай Свердловской нэрэмжэтэ колхозой дунда шатын хүтэлбэрлэгшэдэй нэгэн – Шэтэйн хүдөө ажахын техникум дүүргэһэн Жамсаранай Насагтай хуби заяагаа холбожо, гурбан эрдэнийн тоогоор үхибүүтэй: хоёр басагад, нэгэ хүбүүтэй боложо, үндылгэн ехэ болгоһон байгаа. Ажахынгаа адуун хүрэгые арьбадхалсаһан Насаг Жамсаранов 100 гүүнһээ 70-80, зарим жэлнүүдтэ үшөө олон унага абажа, түлжүүлдэг байһан юм. Тиигэжэ тэрэ СССР-эй Арадай ажахын туйлалтануудай выставкэдэ хоёр дахин хабаадахадаа, мүнгэн, хүрэл медальнуудар шагнагдаһан алдартай. Бүхы үхибүүдын эжынгээ замаар дабшажа, багша болонхой.

Жамсарановтанай ууган (ехэ) басаган Бальжин Насакова 1976 ондо Шэтэйн гүрэнэй

Н.Г.Чернышевскийн нэрэмжэтэ багшанарай институт дүүргэһэнэй һүүлээр Шандалиин дунда хүргүүлида ород хэлэ болон литературын багшаар, классһаа ба хүргүүлиһаа гадуур хүмүүжүүлгын хүдэлмэри эмхидхэгшээр, һуралсал-хүмүүжүүлгын хүдэлмэрийн талаар директорэй орлогшоор ажаллаһан байгаа. 1986-1988 онуудта Бальжин Жамсарановна Дүлдэргын аймагай һуралсалай таһагые дагшаар табигдаба. 1988 онһоо Дүлдэргын юрэнхы эрдэмэй дунда хүргүүлида ород хэлэ болон литературын багшаар, 2002 онһоо эрдэмэй-методическа хүдэлмэрийн талаар директорэй орлогшоор хүдэлнэ.

Бальжин Жамсарановна ород литературын үндэһэ яһанай-нютагай зүйлнүүдые зохёоһон авторнуудай нэгэн болоно. Дээдэ зиндаа шатын багша. 1982 оной майн 15-да ВЛКСМ-эй Центральна Комитедэй тогтоолоор «Эрхим түрүү комсомол багшада» гэһэн тэмдэгээр шагнагдаһанхай. "Россиин Федерациин юрэнхы һуралсалай хүндэтэ хүдэлмэрилэгшэ" гэһэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй.

Насаков Баясхалан Жамсаранович 1980 ондо Шэтэйн багшанарай институтдай физикоматематикын факультет дүүргээд, Ара-Элеэгэй найман жэлэй хүргүүлида хүдэлжэ, ажалайнгаа намтар эхилэ һэн. Гурбан жэлэй үнгэрхэдэ, Тугшанай дунда хүргүүлида физик, математикын багшаар хүдэлхыень эльгээгээ бэлэй. 1-дэхи шатын багша.

Насакова Бутит Жамсарановна 1982 ондо Шэтэйн багшанарай институтдай эхин һуралсалай педагогико ба методикын факультет дүүргэһэн байгаа. Тэрэ Шандалиин дунда хүргүүлида эхин классуудай багшаар ажалладаг юм. Бутит Жамсарановна "Россиин Федерациин арадай һуралсалай отличник" гэһэн тэмдэгээр шагнагдаһанхай. 2006 ондо "Дүлдэргын аймаг" гэжэ муниципальна зургаанай гранта хүртөө һэн.

Тугшан нютагта тоонготой Доржиев Дамдинжаб Цыбеневич Шэтэйн багшанарай институтдай индустриально-педагогическа факультет дүүргэхэдэ, "Ажалай һуралсалай багша" болоһон байгаа. Бутит Жамсарановнагай наһанай нүхэр Дамдинжаб Цыбеневич 1986 онһоо Шандалиин дунда хүргүүлида багшалдаг. 2003 онһоо хүргүүлийнгаа директорээр томилогдоо һэн. Д.Ц.Доржиев 2011 ондо хүтэлбэрлэжэ байһан хүргүүлийнгаа 100 жэлэй алдарт аюе үндэр хэмжээндэ үнгэргөө бэлэй. Дамдинжаб Цыбеневичэй директорээр хүдэлжэ байха үедэ хүргүүлийн бааза нилээд һайжараа, хүгжөө. Тэрэ ажалдаа бүхы хүсэ шадалаа, бэлиг шадабарья, арга дүрээ элсүүлжэ, дээдэ шатын багшын үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй.

Ракшаева Цырма Жамсарановна, Насакова Инна Ульзугуевна, Насакова Бальжит Баясхалановна гэгшэд багшанар болоод, Нимаевтанай угые үргэлжэлүүлжэ ябана. Иигэжэ Нимаевтан угаа уһанда хаянгүй, олон үеын үхибүүдые хургажа, үргэн харгыда гаргажа байнал даа.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ, журналист.

**XIX «Номой дугуйланай» үедэ шэнэ номуудтай танилсалгын
зохёохы үдэшэнүүд тухай тэмдэглэлнүүд**

“МҮНХЫН ЭРЬЕСЭ”

Алдар суута поэт, олон тоото дуунуудай автор, журналист, оршуулагша Даша Цыретарович Дамбаевай түрээһөөр 75 жэлэй ойдо зориулагдаһан “Мүнхын эрьесэ” гэнэн, ородоороо “Круговорот вечности” гэнэн хоёр нэрэтэй шэнэ номтой танилсалгын үдэшэ Үндэһэн номой сангай искусствын литературын таһаг соо үндэр хэмжээндэ үнгэргэгдэжэ, олоной һонирхол татаһан байна. Энэ дулаахан дурасхаалай уулзалгыё Даша Дамбаевай зээ басаган, соёлой ажалшан, нёдондо Сэлэнгын аймагта болон Буряад орондомнай ехэ һонёор болоһон олон янзын конкурс, харалга, концертнүүдтэ, мэдээжэ поэдэй бюстыень түрэл тоонто Харганаадань үнгэргэгдэһэн нээлгын баяр ёһололдо республикынгаа уран бэлигтэнээрэ, нютагаархидараа эдэбхитэй хабаадаһан Людмила Ринчинова-Банзаракцаева (бэлигтэй багша, “Бурядай түрүү хүнүүд” гэнэн “Үнэнэймнай” конкурсын лауреат, Даши Дамбаевай эгээ Ханда Цыретаровнагай басаган) ехэ зохидоор эмхидхэжэ, шүлэгүүдыень, бэшэгүүдыень уран гоёор уншаба, баян намтарыень һануулба.

Уянгата дуу, уран шүлэгүүдэй үдэһын эхиндэ “Аза хүсэл” гэнэн фольклорно ансамбль амаршалгын буряад дуу гүйсэдхэбэ. Арадтаа суутай, дуутай шуутай байһан алдарт поэт тухай Үндэһэн номой сангай энэ таһагай ахамад библиотекарь Сэсэг Баторова хэлэһэн, шэнэ ном дахин хэблэлгэдэ хандиб оруулхыень урыалһан байна. Өөр тухайгаа шүлэгөөрөө иигэжэ бэшэһэн тухайнь үдэшыё хүтэлэгшэ эндэ сугларагшадта дамжуулба:

*Хии хэзээш болонгүй,
Би ходо байхаб,
Хэтэ мүнхын эрьесэ
Нэтэ дамжан түрэнхэйб.
Энэ гэхэ эхигүйб,
Тэрэ гэхэ захигүйб.
Майхан сэлмэг тэнгэри доро,*

Дмитрий АЛТАЕВАЙ фото

*Һайхан ногоон дэлхэй дээрэ
Гайхал түрэн жаргажа,
Найдал, баяр дамжуулһан
Сууряан шэнги дууемни
Дууряан хэншьёб дабтуужан!*

Хүхюун балшар һанаяа, хүлгөөтэ һананайнгаа һуралсал Улаан-Үдын буряад интернат-һургуулида суг һураһан нүхэдынь Хэшэкто Раднаевич Будаев, Мария Лхамажаровна Ринчинова гэгшэд дурсахадаа, “Маяковскийн, Пушкинай, бусад номуудта-яа бэрхээр һурадаг байһан ерээдүйн поэт хахасадаггүй, хамта огородто ажаллахаданайшьё, ходел нэгэ гартаа номоо баряад, нүгөөдөөдөө үһалха шлангатаяа ябадаг һэн” гэжэ хөөрөжэ гайхуулһад һэн. Буряад хэлэнэй багша, суг һураһан Х.Р.Раднаева “Гуниг дуун” (“Һүнийн харанхы...”) болон бусад уянгата дуунуудыень һануулба. Нёдондо оперно театр соо болоһон юбилейнэ концертһэнь хэлэгүүд сэнхир экран дээрэ харуулагдажа, Сэлэнгын аймагта конкурсдо шалгарһан һурагшад, мүн Улаан-Үдын 1-дэхи лицей-интернадай эдир уншагшад (хүтэлбэрилэгшэнь Балма Дамбаева) литературна композициингаа шүлэгүүдыень үдхатайгаар уншаба. Сэнхир экран дээрэ РФ-гэй арадай артистка Дарима Сангажапова алдарт Байгал далай тухай шүлэгыень омогорхол түрүүлмээр уншаһан байна.

“Буряад поэзии алтан гургалдай” гэжэ нэрлүүлдэг байһан Даша Цыретарович тухай композитор, республикын Композиторнуудай холбоной түрүүлэгшэ Лариса Санжиева дурасхаалай үгэнүүдыё хэлэхэдэ, сахилгаан шэнги түргөөр үнгэрһэн һанан (оройдоол 37 хүрөө) соогоо Б.Цырендашиевһаа эхилээд, олон композиторнуудтай зохёоһон аргагүй һайхан аялга хүгжэмтэй, арад соогоо тараһан олон дуунуудыень дулааханаар дурдан һануулаад, элитэ поэдэй үгэнүүд дээрэ өөрынгөө зохёоһон “Вечерняя картина” гэнэн дуугаа бэлэг болгон бариба. Лариса Николаевнагай бэшэһэн “Инагни”, Б.Цырендашиевай “Уянга” гэнэн дуунуудыень оперно театрай дуушан Елена Мохосова нарин сопрано хоолойгоор хангиурдаба. Улаан-Үдын П. Чайковскийн нэрэмжэтэ Искусствын колледжын директор Баир Турбянов, мэдээжэ поэт, РФ-гэй габыята багша Нина Ленхобоева-Артугаева гэгшэд зохёохы ажалдань үндэр сэгнэлтэ үгэһэн байна. Һайхан шүлэгүүдэ эндэ сугларагшадта Нина Токтохоев-

на зориулба. “Пой, мой атом” гэнэн шүлэгыень РФ-гэй арадай артистка Людмила Дугарова уран гоёор уншажа, олониие бахархуулаа. Эндэ-хэг киногой аялга хүгжэмтэй, дээрэ дурсагдагша «Гуниг дууень» РФ-гэй арадай артист Тогмит Танхаев (оперно театр) уянгатайгаар, ехэ зохидоор дуулаба:

*Һүнийн харанхы
Һүүдэрлэн манатаад,
Огторгойн мүшэдүүд
ониб-аниб гээ.
Хэды холобиб, хэлыш, инагни,
Золтойдоо шамтайгаа*

Сэлэнгын аймагта олон хэмжээ ябуулгануудыё нютагайнгаа суута хүбүүнэйнгээ 75 жэлэй ойдо нёдондо зориулһан, энэ ном гаргалгада Соёлой министрствын грант шүүһэн Даша Дамбаевай нэрэмжэтэ мэдээсэлэй соёлой-спортывна комплексын директор (Харганаа) Елена Бальжиева, аймагайнь библиотекин методист Елена Блажко гэгшэд нютагаархидайнгаа зүгһөө дүүгэйнгээ зохёохы ажал дэмжэһэн бэлигтэй багша Ханда Цыретаровнада, Людмила Александровна басагандань баярай бэшэг Сэлэнгын аймагаархидһаа барюулһан, үрээлэй дээжэ хүргэһэн байна. “... һайхан гунигай дали жэгүүр ургажа, “хүхын дуута солгёон һанаяа” һанаяа, “сэлмэг һарын толон доро сэдхэн нэгыё гуниглан, һаруул сэлмэг шарайень һанан, һанан уярхаш...” Даши Дамбаевай шүлэгүүдээр зохёогдоһон дуунуудыё шагнажа һуухадаа, хоёр гэбэл, хатуу зоригой эршэтэ долгиндо абтажа, “эршэтэй баатарлиг залуушуултай” зэргэсэн, “энгэрээ сэлижэ, эмнигэй зээрдыё шэлэхэ” дура хүрэхэш... Сэлэнгэ тухай гу, али Согто-Хангил тухайшьё дуун байг, - хүн бүхэндэ өөрын нютаг һанагдажа, дайдаа бүрхөөһэн ой модон, харьялан урдаһан аршаан булагууд харагдахадал гэдэг” гэжэ Бурядай гостелерадиогой диктор, корреспондент, редактор, поэт Зэгбэ Гомбожабай “Аялга дуунтай уулзалга” гэнэн циклын “Даша Дамбаевай дуунууд” гэнэн радиоочерк соогоо бэшэһыё шэнэ ном соонь уншажа баясанабди. Шэнэ номойнь хэблэгдэһэнэй хүндэлэлдэ гүн үдхатай “Гурбан эрдэни” гэнэн дууень РФ-гэй арадай артистка Лидия Галсанова, “Түрүүшын дуран”, “Согто-Хангил” гэнэн дуунуудыень РФ-гэй габыята артист Дамба Занданов, “Инаг шамдаа” гэнэн суута

романсыень РФ-гэй арадай артистка Билигма Ринчинова, “Хүсэл” дууень “Аза хүсэл” ансамблин солист Намсалма Намдакова, бусад ехэ гоёор дуулалдажа, шэхэнэй шэмэг болгобо. Лидия Дансарановна дүүгэйнь болон Евгений Евтушенкэдэ сэдхэл баянтай байһан поэдэй бэшэһэн ехэ үдха түгэлдэр бэшэгүүд энэ литературна үдэшыень уран гоёор шэмэглэһэн байна. Энэ ном соохи элитэ поэдэй захяагарнь (“Үнэнэймнай” суута журналист байһан Д.Ж. Жугдуровагай статья сооһоо) шэнэ номойнь презентациин үдэшыё түгэсхэхэмни:

*Дуунуудыём, нүхэдни,
Дурасхал болгон дурдажа,
Дуулан ходо ябаарайт.
Саһан сагаан сэдхэлым
Сагаа һараар арюусхан,
Сагаан Дара Эхым дурсаарайт.
Сэнхир номин Сэлэнгым
Сэсэг ногоон эрье дээр
Сэдхэн һанаяа һуугаарайт.
Буурашагүй алдараар
Буурал холоһоо суурялһан
Буряад дайдын хүбүүнби!
Дундаршагүй духаряагай
Дуунууд болон мүнхэрхэ
Дурна зүгэй солоньби!
Һарата һүнийн аялгаар
Һанан зүрхэ хүлгөөхэ
Һайхан сагай жэгүүрби!..*

Түрэл аймагайнь гимн болоһон суута “Сэлэнгэ” гэнэн дууень эндэ сугларһан зон хамта уран дуулалдан, энэ һайхан үдэшэнь түгэсэбэ. Захьяа үгэнүүдээрэ ерээдүйн үетэндэ, бидэндэ хандаһан аха зах поэднай һаһа бараһаншьё хойноо республикын болон РФ-гэй Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн болохо ёһотой гэнэн дурадхалнууд энэ һарата үдэр ороһон байна. Хэбэд номхон Хэжэнгэдэмнай “Хэжэнгын гол” редакцида амжалтатай хүдэлһэн, гэр бүлэтэй, шүлэг ерээдүйдэ бэшэхэ Түмэн хүбүүтэй байһан, ялас гэмэ хурса бэлигтэй түрэн Даша Дамбаеваймнай захьяа шүлэгүүд урма зоригымнай бадаруулна, урагшаа дабшаа замыемнай гэрэлтүүлнэ:

*Зүүдэн бэшэ –
Ажабайдал – Дуун.
Һайханаар дуулахаа эрмэлзэ
Һайхан энэ дуу.
Шиний ухаа, шиний бэлиг
Шиндхэхэ зон олдохо.
Ехын ехэ хэрэгыё
Ерэхэ сагууд сэгнэхэ.*

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

GOYO
PHOTOSTUDIO

ФОТОСЪЕМКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ КОСТЮМАХ
ВИЗАЖ-ТЕРАПИЯ: портфолио, портрет
СВАДЕБНАЯ ФОТОГРАФИЯ
ПРЕДМЕТНАЯ ФОТОСЪЕМКА
ПРОКАТ КОСТЮМОВ

гостиница БУРЯТИЯ
1 этаж 108 офис 562216

Россида Бандида хамба ламанарай тушаал хэргэмэй байгуулагдаһаар 250 жэлэй ойдо

ХАМБА ЛАМА ЭТИГЭЛОВТЭЙ МИНИИ УУЛЗАЛГА

Надмит хоёрто хонидыень адуулжа, хара ажал хэжэ эхилбэ. Даша-Доржи хүбүүхэн хүнөөл наа, ондоохон, хүбэлгэн, ухаан бодолтой. Урагшаа наанаатайхан нэн.

Он жэлнүүд үнгэрэн ходорно. Хэды болотор хүнэй зараса ябахаб даа. 15 наһандаа нюусаар тэрлэжэ, аяар гурбан зуугаад модоной газар ябажа, Анаа дасан хүрбэ. Эндээ буддын шажанай хургаал шудалжа, гэбшэ нэрэтэй болобо. Нүүлдэнь габжа нэрэдэ хүртэбэ. Анаа дасандаа хүн зондоо туһа хүргэжэ, хорин гурбан жэл ажаллаба. Саашадаа олон юмэ мэдэхэ шудалжаа оролдодог дээрэһээ Сүүгэлэй, Тамчин дасангуудаар ябажа, нуралсалаа улам бэхижүүлжэ, түгэд эмнэлгэдэ хураба.

1898 ондо нютагаа бусажа, Янгажан дасанда хубарагуудые буддын шажанай философида хургажа эхилэ. Согшон дуганда гэсхы ламын шэрээдэ хуугаа.

1904 ондо Янгажан дасанда шэрээтээр баталагдаба. Арад зонойнгоо түлөө, хүзэгшэдтөө ехэ туһаламжа хүргэжэ ябаа.

1911 ондо Тамчин дасанда Зүүн Сибирийн буддын шажанай хамба лама боложо томилогдобо.

1915 ондо хамба лама Даша-Доржи Этигэлов бүхы дасангуудаар ябажа, мүнжэ зөөри суглуулжа, дайнай боложо байһан газарта туһаламжа эльгэнэ. Монгол гүрэнэй дээдэ шатын шагналда хүртэбэ.

1916 ондо дайнда мордохон ба дайнда наһа бараһан зоной гэр бүлэдэ элдэб аргаар туһа хүргэжэ, оролдолго гаргаһанай түлөө Россиин «Гэгээн Анна» гэнэн хоёрдохы шатын орденээр шагнагдаа.

1917 ондо июль нарада буряад арадай бүлгэмэй съездын түрүүлэгшээр хунгагдаба, тиин сентябрь нарада үбшэнэй шалтагаар Янгажан дасанаа бусажа ерээ.

1921 ондо Даша-Доржи Этигэлов барисаан дээрэ Монголһоо ерэнэн Агван Доржиевтай уулзажа хэлэбэ: «Та юундэ наашаа ерээбта? Хылынгээ сана улэхэ байгаат. Ламанарые барижа хаахаяа байна, амиды орхихогүй». Тиэхэдэнь Агван Доржиев: «Та юундэ өөрөө ошоногүйбта?» - гэбэ. «Намайшни барижа, хаажа үрдихгүй», - гэжэ хамба лама Даша-Доржи Этигэлов хэлэһэн байгаа.

1927 ондо 75 наһандаа лөнхобо сэсэгэй түхэл маягаар хуунхай, хубарагуудаа суглуулжа: «30 жэл, 50 жэл болоод, намайе харахат», - гэжэ хуульшынгээ гэрээд үгэнүүдые хэлээд, нүгшэһэн хүнэй хойноһоо уншадаг нуга Намши уншахыень гуйба. Амиды багшын хажууда хубарагууд зүрхэлбэгүй, тиэхэдэнь хамба лама өөрөө уншажа эхилбэ, хурагшадын хойноһоонь дабтажа уншаба. Хамба лама Даша-Доржи Этигэлов нирваанд мордобо. Хуша модоор бүтээгдэһэн хайрсаг соо лөнхобо сэсэгэй түхэл маягаар хуунхай шэгтэнь табижа хээд, «Хүхэ Зүрхэн» хууринда Ивалга нютагта 1927 оной июниин 15-да хүдөөлүүлһэн байна.

38 наһанһаа бурхан шажан тухай табяад ном бэшэһэн байха юм. 1955 ондо хамба лама Лубсан-Нима Дармаев ламанартаа дээдын засагһаа нюусаар «Хүхэ Зүрхэн» газар ерээжэ, нээжэ үзэхэдэнь, тэрэл зандаа байба. Гансал хубсаһыень нэлгээд, нөөргөн бумхан соонь табиһан байна.

1973 ондо хамба лама Жамбал-Доржо Гомбоев ламанартаа Даша-Доржи Этигэловэй бэеын гаргажа харахадань, тэрэл зандаханаа байба.

2002 оной сентябриин 7-до Гильбэрэ нютагай наа наһатай Амгалан Дабаевич Дабаев хамба лама Дамба Аюшеевтэ хамба лама Даша-Доржи Этигэловэй хадагалаатай газар заажа үгэһэн байна.

2002 оной сентябриин 10-да хамба лама Дамба Аюшеев ламанартаа ба дээдын засагай дарганартай хамта хамба лама Даша-Доржи Этигэловтэ өөртэнь зориулжа бариһан ордон соо ёһо гуримаарнь залаһан юм.

Би 2012 ондо декабрь нарада Ивалгын дасан ошожо, хамба лама Даши-Доржи Этигэловтэ гороо хэжэ, гурба дахин адиста хүртэжэ ерэнэн байна. Хүн зон олон даа. Аяар холын газара гүрэнүүдхээ олон айлшад ерэнхэй. Булта хүзэглэн, хамба ламада мүргэнэ, адиста хүртэнэд.

Дасанһаа гаража, гэртээ бусахадаа, хараһан үзэһэнөө ехэтэ хонирхобоб. Ягаад далаад жэлэй хугасаа соо бэеын зандаханаа хуужа хуунаб? Гайхалтай. Дээдын эрдэмтэдэй шэнжэжэ үзэхэдэнь, хамба лама Даша-Доржи Этигэловэй бэе махабад, досоо газраагүй, үһэнэйн бодосууд амиды хүнэйхидэл адли гэжэ тобшологдоно. Ямар удха шанартайб, яажа бээе иимээр хадагалжа шадааб г.м. асуудалнуудта харюу үгы. Таагдашагүй таабари болоно гү? Хамба лама Даша-Доржи Этигэлов сэсэн мэргэн ухаан бодолтой хүн. Ехэ хургуули, эрдэм шудалжа хураһанайнь аша-гэршэ болоно гү? Тоонто нютагайн элдэб янзын ургамалай шэмэһээ гү, али олониие эдэгээдэг аршаан булагайнь дээжэһээ гү?

Баян дэлгэр Буряад ороной бэрхэ шударгы хүбүүн хамба лама Даша-Доржи Этигэлов бүхы дэлхэйн хонирхол, буряад арадай омогорхол болонол даа.

Энэл даа минии уулзалга...

Хамба лама Этигэловтэ зориулагдана

БАГШАМНАЙ

*Элинсэг саһаа түүхэтэй,
Эрхи маанида хүзэгтэй,
Эди шэди заяатайхан
Эрдэм бэлигтэй багшамнай.
Ум маани бадмай хум.*

*Хулинсаг саһаа домогтой,
Хурдэ, хонхо бүрээтэй,
Холын бодол ухаатайхан
Хурса мэргэн багшамнай.
Ум маани бадмай хум.*

*Гайхалтай онсо абьяастай
Газарай хүрһэн соохоно
Бээе хадагалжа гэршэлһэн
Бурхан багшадаа шүтэе.
Ум маани бадмай хум.*

*Далаад жэлэй хугасаа соо
Домог боложо мүндрэлһэн,
Эрьен ерэнэн маанадтаа
Этигэлов багшадаа мүргэе.
Ум маани бадмай хум.*

Вера САГАНОВА.

«Буряадай түрүү хүнүүд» гэнэн конкурсно «Гуа сэсэн хатан -2014» номинацида

ХҮНДЭТЭ БАГШЫН ХУБИ ЗАЯАН

«Буряадай түрүү хүнүүд» конкурсын ажалнуудые уншахада, гол геройнуудын ехэнхидээ багшанар байдаг. Энэнь гайхалгүй. Түрэнэн эхэ эсэгымнай хажуугаар эрдэм хургаал зааһан багшамнай манай эльгэ зүрхэндэ тон дүтөөр ханагдадаг ха юм. Багша хадаа хүн бүхэнэй хуби заяанда тон ехэ үүргэ дүүргэдэг: багшын ашаар эрдэмтэй, хургаалтай болонбди, хүмүүжэнбди, харин хургаал заабаринь наһанайнай түшэг тулгуури болоно.

Минии найруулгын гол герой багшын бүхы арбан заршам бээдээ шэнгэһэн Жамбалова София Чимитовна болоно. Номгон тайбан, зөөлэн энэрхы сэдхэлтэй, эрдэмтэй, баян хэлэтэй, хэлэхэ ярихадаа бэрхэ, олон абьяастай, тэсэбэритэй, үйдхаргүй, тэбшэхэ, хүлисэхэ сэдхэлтэй ёһотой багша София Чимитовна гушан хоёр жэл үдэрһөө үдэртэ шабинараа тоо бодолгодо хургажа

ябана, хажуугаарнь зоной дунда бээе зүбөөр абажа ябаха, хүнтэй зүбөөр харилсаха хэмжээнүүдые ойлгуулна. Бэлигтэй багша хэшээлнүүдтээ сагайнгаа эрилтэдэ харюусама шэнэ онол аргуудые хэрэглэн, үхибүүдээ хонирхуулжа шададаг. Заажа гаргаһан шабинарын Эсэгэ оронойнгоо алишье зүгтэ амжалтатай хүдэлжэ ябадаг, багшатаа холбоогоо алдадаггүй, зааһан хэшээлнүүдын дулааханаар дурдадаг.

София Чимитовна бага балшар наһанһаа түрэл нютагтаа, Анаа дасантаа хүйһөөрөө холбоотой. Анаа дасанай үбэртэ бага наһаниинь үнгэрөө, Зоригто Цырендоржиевтай уулзажа, хуби заяагаа олоо, гурбан дангина басагадтай боложо, эхэнэрэй, эхын жаргал дүүрэн эдлээ.

София Чимитовна Зоригто нүхэртээ басагадаа шаггар, ажалша бэрхээр хургажа шадаа, дээдын эрдэм бултандань олгуулаа. Эгээ ехэ Саяна басаганиинь дээдын

хоёр мэргэжэлтэй(географ-экологой ба юристын), харин Сэлмэг Ханда хоёрын эко-номистнууд болонхой. Гурбан дангина басагад гурбан багшаар баатар хүбүүдые дахуулжа, мүнөө үедэ София Чимитовна ба Зоригто Цырендоржиевич хоёр баян бардам нагаса эжы, нагаса баабай болонхой: дүрбэн ээ-энэртэй, табадахия хүлээжэ байна.

Хүрһэтэ алтан дэлхэй дээрэ хүлөө шоройдожо гараһан хүн бүхэн өөрын дабташагүй

онсо хуби заяатай байдаг гэшэ, харин намтарын түрэнэн нютагтаа, тоонто газартаа аша нүлөөгөө үзүүлдэг, үшөө хуби заяаень шэмэглэдэг, баяжуулдаг.

София Чимитовна нютагайнгаа тон хүндэтэй зоной тоодо оролсодог юм. Багшал-хынгаа хажуугаар арбан хоёр жэлэй туршада Анагайнгаа дунда хургуулийн толгойлогшоор үрэ дүнтэйгөөр хүдэлнэ, олон жэлдэ депутатай хүнгэн бэшэ ажалшые амасажа үзөө.

Бага хууринуудта хургуулинуудай хаагдахада, нютагын үншэрһэн мэтэ үзэгдэдэг. Залуушуул, хургуулийн наһанай үхибүүдтэй айлнууд үринэрөө хургахаяа хото город гү, али аймагай түб зөөжэ ябашана ха юм, харин нютагтань хоонон гэрнүүд хонхойлдоод үлэнэ.Түрэнэн нютагаа иимэ байдалда оруулхагүйн түлөө София Чимитовна нилээд оролдодог, хургуули бага нютагай голын болоно ха юм гэжэ хүн зондоо ойлгуулдаг.

Анагай дунда хургуули Роспотребнадзорой, Госпозж-

надзорой бүхы эрилтэнүүдтэ харюусадаг, багшанарын булта дээдэ мэргэжэлтэй, хурагшанарын республикын, россиин шатын олимпиадануудта, хуралдаануудта (конференцинуудтэ) түрүү хууринуудые эзэлдэг, харин дүүргэжэ гараһан шабинарын хаанашье ядадаггүй, ехэнхидээ дээдын хургуулинуудые шэлэжэ, саашаа бэрхэ мэргэжэлтэд болодог.

Талаан бэлигтэй багша, хургуулийн толгойлогшо София Чимитовна олон тоото шагналнуудтай, Хүндэлэй грамотануудтай, Россиин Федерациин ниитын нуралсалай Хүндэтэ хүдэлмэрилэгшэ юм.

Ная хадаа уян найхан сэдхэлтэй, хамаг юмые хуу найн тээшэ бододог София Чимитовна табин табатай болобо. Хүндэтэ София Чимитовна түрэнэн үдэрөөрнь, болохоёо байһан багшанарай найдэрөөр хани халуунаар амаршалнабди.

О.Ж. РАДНАЕВА,
Ааланай дунда
хургуулийн багша.

Понедельник, 6

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.00 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"

РОССИЯ 1

06.00 "УТРО РОССИИ"
10.00 Д/Ф "САЛАМ, УЧИТЕЛИ!"
10.55 "О САМОМ ГЛАВНОМ"

Вторник, 7

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.20 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"

РОССИЯ 1

06.00 "УТРО РОССИИ"
10.00 Д/Ф "НЕБЕСНЫЙ ШИТ"
10.55 "О САМОМ ГЛАВНОМ"

Среда, 8

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.20 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"

19.15 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)
21.50 "СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!"
22.00 "ВЕЧЕР С ВЛАДИМИРОМ СОЛОВЬЕВЫМ" (12+)

ТНТ

07.00 "МУНГЭН СЭРГЭ" (6+). ПОГОДА
07.15 М/Ф "ЗОЛОТАЯ АНТИЛОПА"
07.45 "ДО И ПОСЛЕ" (12+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)

10.50 М/С "БУДНИ АЭРОПОРТА" (6+)
11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 01.30 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

22.00 Х/Ф "ЛАРА КРОФТ. РАСХИТЕЛЬНИЦА ГРОБНИЦ"
00.30 "КИНО В ДЕТАЛЯХ" (16+)

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"
09.10 "ДО СУДА" (16+)
10.15, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА" (16+)

ПЕРЕЦ

06.00 М/Ф (0+)
08.00 "КАК НАДО" (16+)

23.00 Т/С "АРОМАТ ШИПОВНИКА" (12+)
01.50 Д/Ф "БЛИЗНЕЦЫ. ЧУДО В КВАДРАТЕ"

ТНТ

09.05, 09.00 "ДОМ-2. ЛІТЕ" (16+)
07.00, 23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)

17.05 "ВКУСНО" (12+). ЗУРХАЙ
17.30 "УТУМАТА" (16+)
18.05 "МЕСТЬ" (16+). ЗУРХАЙ

СТС «БАЙКАЛ»

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

10.15, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА" (16+)
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"

ПЕРЕЦ

06.00 М/Ф (0+)
08.00 "КАК НАДО" (16+)

19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
19.45 "ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!" (16+)

РОССИЯ 1

06.00 "УТРО РОССИИ"
10.00 Д/Ф "СЕРГИЙ РАДОНЕЖСКИЙ. ЗЕМНОЕ И НЕБЕСНОЕ"

12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
12.30, 15.30, 18.45, 20.35 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. "ВЕСТИ-БУРЯТИЯ"

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"
09.10 "ДО СУДА" (16+)

РУССКАЯ ВЕРСИЯ. "ГИПЕРБОРЕЯ. ПОТТЕРЯННЫЙ РАЙ"

ТНТ

07.00, 23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА

18.00 "ЕСТЬ ТЕМА" (16+)
22.00 Т/С "ХОДЯЧИЕ МЕРТВЕЦЫ" (16+)

РТР-СПОРТ

12.00 "ПАНОРАМА ДНЯ. LIVE"
13.30, 05.05 Х/Ф "КОТОВСКИЙ" (16+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 СЕЙЧАС
07.10 "УТРО НА 5" (6+)

12.00 "ПАНОРАМА ДНЯ. LIVE"
13.30, 05.05 Х/Ф "КОТОВСКИЙ" (16+)

РТР-СПОРТ

12.00 "ПАНОРАМА ДНЯ. LIVE"
13.30, 05.05 Х/Ф "КОТОВСКИЙ" (16+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 СЕЙЧАС
07.10 "УТРО НА 5" (6+)

13.40 "КОМЕДИ-КЛУБ. ЛУЧШЕЕ"
14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". "МИРОВЫЕ НОВОСТИ" (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)

БАЯН ХҮНЭЙ СЭСЭН БЭРИ

УРАЙНДАА нэгэ ехэ баян хүн байгаа. Тэрэ баян газар дээрэ гансахан хүбүүтэй байгаад, ямар бэри ерэхэб гэжэ ехэ ханаашархана. Нэгэ хэды болоод, хүбүүнийн гэрлээ.

Нэгэтэ эсэгэ хүбүүн хоёр адуугаа эрьехээ хээрэ гараа. Хүбүүгээ хуулгаад, эсэгэнь хэлэнэ:

- Минии тэрээгүүр адуугаа эрьезд ерэхэдэни, модон тогоондо мяха шанаад байгаарайш.

Эсэгынгээ хэды дайда эрьезд ерэхэдэнь, хүбүүнийн мяхашье шанаагүй, тогоо хэхэмни гэжэ нойтон уляаһа нүхэлжэ хуугаа. Эсэгэнь тэрэ хүбүүгээ яһалаар минаадажа-минаадажа, гэртэнь харюулаа. Гэртээ ерээд, тэрэ хүбүүн хамгандаа хэлэнэ:

- Эсэгэмни модон тогоо хэхэ гээ, минии модон тогоо хэхэ гэжэ уляаһа нүхэлжэ хуухадамни ерээд, минаадажа хаяа.

Тиихэдэнь хамганиинь хэлэнэ:

- Шангалаад нүхэлөөд, тогоо хэхын орондо удаан болотор шиигалжа хуугааш, тиихэдэшни ташуурдаал.

Саада үдэрын эсэгэ хүбүүн хоёр баһа хээрэ гараба. Эсэгэнь хүбүүндээ мяха модон тогоон соо шанаха гээд, адуугаа эрьехээ ошоо. Ерэн гэхэдэнь, мүнөөхи хүбүүнийн баһа модо нүхэлжэ, тогоо хэхэмни гэжэ зобохо, ядажа хууба. Эсэгэнь хараһаар лэ мэдээд, хүбүүндэ хэлэнэ:

- хамганшни ухаагаар муу хүн байна. Тэрэ хамгаяа харюула, ондоо хамга асара.

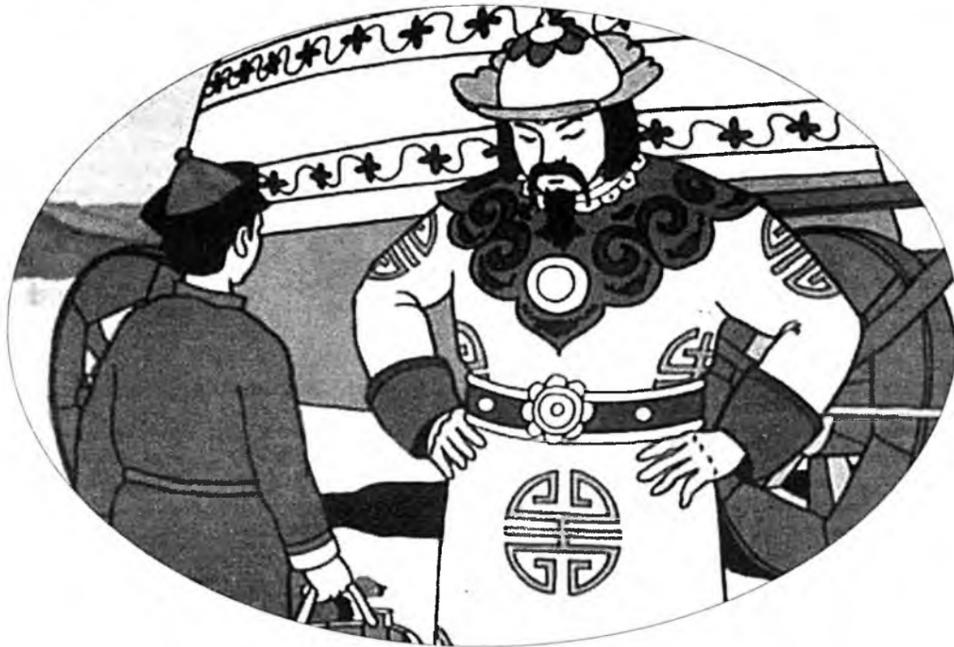
Хүбүүнийн хамгаяа гэртэнь харюулжа, ондоо хамгатай болобо. Тиигээд эсэгэ хүбүүн хоёр адуугаа эрьехээ гараба. Эсэгэнь баһа мяха шанаад байгаарайш гэжэ хүбүүндээ хэлээд ошобо. Хүбүүнийн баһал модо нүхэлжэ, тогоо хэхэ гэжэ оролдожо хууба. Эсэгэнь хүбүүгээ бургаанаар яһалаар сохёод, гэртэнь харюулаа. Гэртээ ерээд, хамгандаа юунэй түлөө сохюулһанаа хэлэжэ үгэбэ.

Тиихэдэнь хамганиинь хэлэнэ:

- Сохюулһандаа өөрөө зэмтэйш, эсэгынгээ ерэхэдэ, модо үзүрлээд, шоро хээд, мяха шараад байгаарай.

Тэрээнһээн хүүлдэ хээрэ гарахадаа, хамганайнгаа хүүрээр хүбүүн мяха модондо хадхаад, шараад байба. Эсэгэнь

Сугтаа уншя

ехээр баярлаа. «Одоол энэ хүбүүмни сэсэн хамгатай болоод байна, иибэл үхэхэдөөшье ханаашархагүйб», - гээд ойндоо ханана.

Нэгэтэ эсэгэнь холо газар наймаа хэхэм гэжэ ошоод, ондоо хаанда баригдаба. Алахая байхадань, хэлэнэ:

- Минии ганса бэе алаад, хооһоор үлэнхаар, баян минии зөөриһөө нэгэ заримые хубалдажа асарагты, - гэнэ. - Би танда гурбан зуун сагаан хони, гурбан хара хуса гүгэхэ аргатайб.

Мүнөөхи хаан зөөридэнь эдээрхэд, гурбан нэлмэтэй хүниие баян хүнэй дайда тээшэ гаргаба. Тиихэдээ тэрэ баян хүн гэртэхиндээ имэ бэшг бэшээд үгөө: "Гурбан зуун сагаан хонёо абаад ерээрэйт. Гурбан хара хусын нэгые дайда дээрээ алаарайт, нүгөөдэ хусые зуураа алаарайт, гурбадахиинь эндээ ерээд алаарайт", - гэбэ. Тэрэ зураһан юумые хэншье ойлгожо ядаа. Ганса сэсэн бэринь ойлгоод, гурбан зуун сэрэг абаад гараба. Тиихэдээ хаанай хүнүүдэй нэгые дайда дээрээ алаад, хоёрдохийень - харгыдаа, гурбадахиинь харгы заалгажа ошоод, дайда дээрэнь алаа. Гурбан зуун сэрэгшээдээрээ дайлаад, тэргын мөөртэ уяатай хууһан эсэгээ абаад ерээ.

МУДРАЯ НЕВЕСТКА БОГАТОГО ЧЕЛОВЕКА

В ПРЕЖНЕЕ время жил один очень богатый человек. У богача на всем белом свете был один-единственный сын. «Какая же невестка придёт?» - тревожился он. Через некоторое время его сын женился.

Однажды отец с сыном поехали в степь проверить свои табуны. Посадил отец сына и наказывает ему:

- Пока я объеду табуны, ты сделаешь деревянный котел и сварить мясо.

Долго ездил отец, а когда вернулся - мясо не сварено. Сын его долбил сырой тополь, чтобы сделать котел. Отец отстегал его плеткой и отправил домой. Вернулся домой парень и говорит жене:

- Отец велел мне сделать деревянный котел. Когда я начал долбить тополь, чтобы сделать котел, вернулся отец и сильно избил меня. Тогда жена ему говорит:

- Надо было тебе быстро сделать котел, а ты делал его медленно, потому он тебя и отстегал.

Назавтра отец с сыном опять поехали в степь. Отец велел сыну сварить мясо в деревянном котле, а сам поехал проверить свои табуны. Приезжает - сын долбит дерево, чтобы сделать котел. Сидит, мучается. Увидел это отец, сразу все понял и говорит сыну:

- Глупая твоя жена. Со временем пропадешь с ней. Отправь её домой и привези другую жену. Сын отправил жену домой, женился на другой.

Снова отец с сыном отправились осматривать табуны. Отец опять сыну дал такой же наказ.

Сын сидит, долбит дерево, чтобы сделать котел. Приехал отец, крепко отхлестал его розгами и отправил домой. Дома сын рассказал жене, за что его отец избил.

Тогда жена говорит ему:

- Сам виноват, что тебя бьют. К приезду отца надо было отстругать прутья, сделать вертела и на них жарить мясо.

После этого, когда поехали в степь, парень все сделал так, как велела жена, нанизал мясо на прутья и жарил. Очень обрадовался отец. «Накопец-то мой сын взял умную жену. Мне теперь не страшно умирать», - думает он про себя.

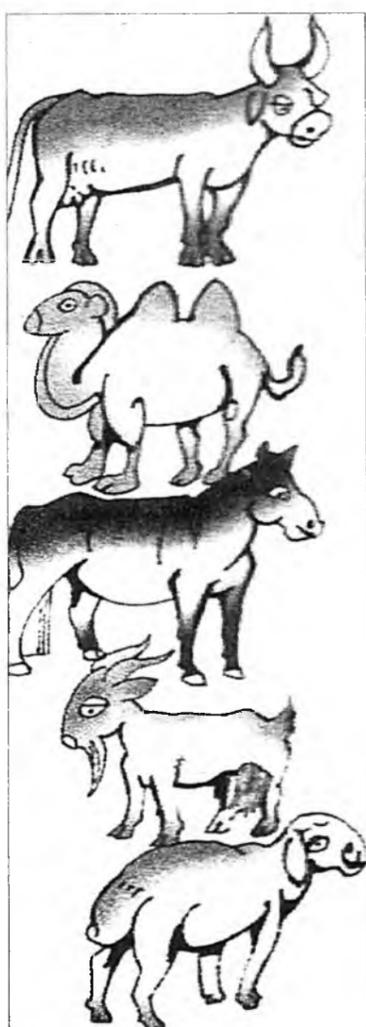
Как-то отец поехал в далекие края торговать, и его поймал чужеземный хан. Когда его собирались казнить, он сказал:

- Если убьете меня, никакой выгоды не будете иметь. Лучше привезите часть моего богатства. Я дам вам триста белых овец и трех черных баранов.

Хан позарился на его богатства и отправил на родину богача трех человек с саблями. Богач отправил такое письмо: «Пригоните сюда триста белых овец. Одного из трех черных баранов заколите на месте, другого - в дороге, а третьего - по приезде сюда».

Никто не может понять это письмо, только умная невестка разгадала смысл и привела войско из трехсот человек. Одного ханского гонца они убили на месте, второго - в пути, а третьего, показавшего им дорогу, - на их земле. Так с войском в триста человек освободила невестка отца, который был привязан к колесу телеги.

Из книги "Бурятские народные сказки". Под общей редакцией Е.В. БАРАННИКОВОЙ.

ТАБАН ХУШУУН МАЛ ТУХАЙ ТООЛУУР

МОРИН

Гүүнһээ - унаган,
Унаганһаа - дааган,
Дааганһаа дээшээ
Эрэнь - үрээ,
Эмэнь - хизаалан,
Үрээһээ - ноёолон,
Шүдэлэнһөө - хизаалан,
Үрээ, ноёолонһоо -
Азарга, морин,
Хизаалан, шүдэлэнһөө -
Гүүн эхэ,
Гүүнһээ - унаган...

ХОНИН

Хонинһоо - хурьган,
Хурьганһаа - түлгэ,
Эрэ түлгэһөө - шүлгэ,
Эмэ түлгэһөө - зуһаг,
Шүлгэһөө - хуса, эрье,
Зуһагһаа - эхэ ямаан,
Хонинһоо - хурьган...

ЯМААН

Ямаанһаа - эшэгэн,
Эшэгэнһээ - шүдэлэн,
Эрэ шүдэлэнһөө - хиинэг,

Эмэ шүдэлэнһөө - зуһаг,
Хиинэгһээ - тэхэ, нэрхэ,
Зуһагһаа - эхэ ямаан,
Ямаанһаа - эшэгэн...

ҮХЭР

Үнээнһээ - тугал,
Тугалһаа - буруун,
Бурууһаа - хашараг,
Хашарагһаа саашаа
Эрэнь - гунан,
Эмэнь - гунжан,
Гунанһаа - дүнэн,
Дүнэнһөө - буха, сар,
Гунжанһаа - дүнжэн,
Дүнжэнһөө - үнээн,
Үнээнһээ - тугал...

ТЭМЭЭН

Энгинһээ - ботогон,
Ботогонһоо - тором,
Торомһоо - тайлаг,
Тайлагһаа - дүнэн, дүнжэн,
Дүнэнһөө - буура, атан,
Дүнжэнһөө - энгин,
Энгинһээ - ботогон...

Э. ДУГАРОВ.

ТААБАРИНУУД

Гартаа барижа
болохогүй,
Галда шатахагүй,
Газар дэлхэйе дүүрэн.

Аргамжагүйгөөр
орёодог,
Амагүйгөөр хазадаг.

Хаанай басаган
Хара торгон дэгэлтэй.
Ханхинама дуутай
Хара хүхэ морин.

Нарһан бэшэ аад,
набшаһатай,
Дэгэл бэшэ аад, оёмол,
Хүн бэшэ аад, хөөрэдэг.

Шобхогорхон харагшан
Сагаан талада гаража
эдеэлбэ.

Хорёонь сагаан,
хонидынь хара.

Түмэн хонидой дунда
Түнтэгэр сагаан хуса.

Хурамхаанай аймагай уншагшадтай болоһон уулзалгануудһаа

ШҮРЭ ЁУБАДТАЛ НЭРЭНҮҮД ҮРГЭЛЖЭЛЭЙ

Аймагай захиргаанай толгойлогшын орлогшо Б.Х.Базаров, соёлой таһагыг даагша Т.Б.Монтуева уулзалгыг нээнэ

"Оптимист" клубай гэшүүд (зогсоно) В.Ц.Надмитов, Б.Г.Гомбоев, Ц.Э.Тогонов, В.Б.Доржиев

Багшын ажалай ветеран З.Д.Цырепилова

на асуудалнуудай талаар толгойлогшын орлогшо **Б.Х. Базаров**, аймагай соёлой таһагыг даагша **Т.Б. Монтуева**, номой сангай директор **Б.Д. Эрдыниев**, багшанар, "Боолон Түмэр" гэхэн литературна нэгэдэлэй гэшүүд, "Оптимист" клубай гэшүүд, уран үгэдэ дуратайшуул уулзалгада хабаадаа.

Б.Х. Базаров үгэ хэлэхэдээ, 2012 ондо Хурамхаанай аймагаар хэблэн гаргагданан "Байгал" журналай түлөө баяраа мэдүүлээ. 2015 ондо болохо барга буряадуудай хайндэрыг угуулан, Баргажан голой бэшээшэ бэлигтэнэй бүтээлнүүдэй согсолбори болгон гаргагдаа бэлэй. Гадна "Боолон Түмэр-4" гэхэн согсолборин, баргадуудай хайндэрыг угуулан, тусхай выпуск гаргагданан тухай мэдээсэб.

Хурамхаанайхид "Буряад үнэнэй" сонсходог "Буряадай түрүү хүнүүд" гэхэн конкурсдо эдэбхитэй хабаададаг.

"Буряад үнэн" сонин, "Байгал" журнал яагаад захил хүүлээ һаа, ашагтай гээшэб, эдэ сонинуудта Хурамхаан дайдын, Баргажан голой ёһо заншалнуудыг, ажабайдал харуулха, нютаг хэлэнэй үнинэй найза нүхэр, "Байгал" журналда 90-ээд онуудта хүдэлһэн **С.Д.Раднаева** үдэшыг хүтэлөө.

Газетэ захилшадта саг соонь хүргэхэ талаар УФС-тэй харилсаагаа нягтаруулха ёһотойбди гэжэ ойлгосотой. Юуб гэбэл, нютагай почтодо асарагдаад, саг соогоо хүргэгдэнгүй байха ушар дайралдана. Партийна, совет зургаануудта һаһаараа хүдэлһэн **Б.Б.Дармаев**, "Огни Курумкана" газетын редактораар хүдэлһэн **Ц.Э.Тогонов**, ажалай ветеран **В.Ц.Надмитов**, РЭС-эй начальнигаар хүдэлһэн **Б.Г.Гомбоев**, "Огни Курумкана" газетын редактор **В.П.Будаев** гэгшэд үгэ хэлэхэдээ, иимэ уулзалга үнинэй болоогүй, үе-үе болоод уулзажа байбал, газетэ, журнал захилгада түлхисэ боложо үгэхэ һэн гэжэ тэмдэглээ.

Бидэ эршүүлэй "Оптимист" клуб жэл тухай сагай саана байгуулан юумэбди. Арадайнгаа зан заншал, хэлээ, түүхээ шудалхада, түүһа болохо гэжэ шийдэһэн байгаабди. "Баргадуудай зүргөөр" гэхэн маршрут зохион табижа, Шэнэгалжин, Үүдэн Шулуун болон бусадшыг түүхэтэ газарнуудта хүрөөбди, буряадууд болон эвенкнүүдэй газар уһаа хубааж, 40-50 модоной зайда барихан хашааг зүбшан аяншалаабди. Манай

С.Д.Раднаева

клубта 10 гаран хүн ябадаг. Шатар, шагай наадаха дуратайбди, залуушуулыг, хүүгэдэ шыгай нааданда һурганабди. Номой сангайхид бидэниг ходо дэмжэдэг, таһалга үгэнхэй. Иигээд танай эрэхэдэ, танай хөөрөө шагнаад, үнэхөөрөөшье буряадаараа мэдэхэ, уншаха гээшэмнай аргагүй сэнтэй гэжэ ойлгонобди. Заншалнууд тухай ехэнхидээ буряад хэлэн дээрэ бэшэгдэнэ хаям, - гэжэ "Оптимист" клубай толгойлогшо **Б.Г.Гомбоев** хэлэб.

Багшын ажалай ветеранууд **З.Д.Цырепилова**, **В.Б. Будаева**, **Б.М.Гармаева**, **Ц.Р. Ачитуева** гэгшэд һанамжа, дуралхалнуудаа хэлэб.

Буряад хэлээр Хамбын эмхидхэн мурсыөөндэ нёдондо 4-дэхи һуури эзэлжэ, мүнгэн шанда хүртөө, урмашаа һэмди. Саашадашыг миин байхагүй, оролдохобди, - гэжэ Хурамхаанай 2-дохи һургуулин багша **Б.М.Гармаева** хэлэб.

Аймагай соёлой таһагыг даагша **Т.Б.Монтуева**, библиотекарьнууд **Э.М.Галсанова**, **С.Д.Раднаева** гэгшэд арадай театрнуудта, уран һайханай коллективүүдтэ бишыхан хэмжээнэй зүжэгүүд, шог ёрто расказууд тон хэрэгтэй гэжэ мэдүүлбэ. Үнэхөөрөөшье, "Бархан" театрай, Михаил Елбоновой үүсхэн "Будамшуу" конкурсдо хабаадагшадтай һайн дуранай артистнуудта иимэ жанрай, зохиолнуудай угаа хэрэгтэй байһаниин ойлгосотой.

Бэшэхэ аргатай зон эдэбхией дээшлүүлхэбди, түрэл газетэ, журналдаа захилаа хүүлэхэбди гэжэ хөөрөлдөөндэ хабаадагшад найдуулаа. һурагшаддаа, залуушуулаа буряад хэлэн дээрэ болоһон хэмжээ ябуулгануудта хабаадуулха, иигэжэ халан абаха зоноо бэлдэхэ гээшэ нангин хэрэг мүн гээд хурамхаанайхид элирхэйлээ бэлэй.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА.

Дулгар ДОРЖИЕВА

ЭТИГЭЛЭЙ АРЮУН ЗАМААР

Хорин нэгэн Дара эхэнүүдтэ Хундын дохёо хүргэнэбди. Хододоо энхэрдэг бурхадтаа Хүгжэм дуугаа зорюулнабди.

Бархан үндэр баабаймнай Байдалаа батажуулдаг хүсэтэй. Баргуужан-гуа Эхэмнай Баяраар долгидоо сүршэнхэй.

Эртын саһаа домогтой Энхэ амгалан гуламта Элинсэгүүдээрээ омог солотой Этигэл нэмээдэг Яаригта.

Уула хадануудай үндэрһөө Уладтаа туһалдаг Янжама Уужам энэ дэлхэйгээ Ухаанай дээжээр яларуулна.

Баргуужан-Түхэмэй алдарыг Байгаа дэлхэйдээ мандуулна. Байдалай олонхон замуудыг Батаар арюудхан нэгэдүүлнэ.

Үндэр ламхайн үршөөлөөр Үнэндөө Янжама бидэнтэй Үйлын үрийн мурнуудээрээ

Ульгэрлэн мундэлөөд буюнтай.

Бүмбэрсэг манай дэлхэйдэ Бүхы юумэн холбоотой. Энэдхэгэй гэгээн

Нагарджуна Элһэндэ түрэлөө шэнэлэнхэй.

Соодой ламхаймнай түрэлыень

Солото үндэрөөр бадаруулна. Этигэл найдалта гэрэлыень Элдин дэлхэйдэ толоруулна.

БАРДАМ СОЛОТОЙ БАРХАНАЙХИД

Алтан шаргал намарай эхээр Хурамхаан нютагаар албанайнгаа хэрэгээр ябаха аза тудаб. “Үндэр Оогторгойдо тохорюунууд “Курум, курум” гэнээр урагшална, харюудань хадын хүйтэн аршаанууд “Канкан” гэнэндэл, доошоо шуумайн соёрно» гээд, “Боолон Түмэр” гэнэн литературна нэгэдэлэй гэшүүдэй нэгэн Людмила Леликовагай уран гоёор бэшээн мүнүүд уянгата аялгаараа дура татана.

Улаан шаргал набшаһад угаа найхан хибэс мэтээр Бархан уула шадарай газар дайдые хушажа, эртэ урдын Баргажан Түхэмэй, үнгэрхэн сагай шарайе харуулха гэнэндэл һалхинда хүбхын хийдэнэ бэшэ аал?

2015 ондо эндэмнай Бүхэдэлхэйн баргадуудай һайндэр зарлагдаха, сагай хүшэгэ нээгдэхэл гэшэ. һайндэрые угтуулан, мүнөөнһөө бэлэдхэл эхилэнхэй. Тэрэ тоодо Барханай һургуулийн дэргэдэхи хизаар нютагаа шэнжэлгын-түүхын суута музей үнэтэй сэнтэй нөөсөө үнэн бодотоор элишэлхээр бэлэн. Музейе даагша, РФ-гэй эрдэм гэгээрэлэй отличник, РБ-гэй эрдэм һуралсалай габьяата хүдэлмэрилэгшэ **Ц.Ш.Чимитцыренов** багшанартай, түрэлхидтэй, һурагшадтай суг аяар 1956 ондо нээгдэнэн музейгээ дам саашань баяжуулаар хүдэлмэри ябуулһаар зандаа.

Үнгэрхэн хабар аймагай 70 жэлэй, мүн Барханай сомоной Советэй 90 жэлэй ойн баярай болохоодо, музейдэмнай дэбжэлтын шэнэ шата боложо үгөө. “Барагхан: годы и люди” гэнэн ном хэблэн гаргагдаа. Хүдөөгэй библиотекые даагша Ногоолой Будаевна Будаеватай суг энэ ном согсолон бэлдээбди. Хизаар нютагаа шэнжэлгын конференци болоо. Һурагшадһаа гадна түрэлхиднай тон эдэбхитэй хабаададаг, хоморой шухаг экспонат болохо зүйл олоо һаа, асаржа үгэдэг. Хүдөөгэй поселени, һургуули, музей, библиотекэ, хүүгэдэй уран зохоолой түб, соелой байшан гээд хоорондоо холбоотойгоор, бэе бэеэ дэмжэн ажаллаһанай ашаар барханайхид түрүү солоёо алдадаггүй юм, – гэжэ Цыренжаб Ширеторович тайлбарилан хөөрөбэ.

Музейн залнууд соогур ябажа харабабди. 6 томо хэнгһээ бүридэнэ. Агуу Илалтын 70 жэлэй оие угтуулан, дайшалхы болон сэрэгэй алдар солын залда шэнэ экспонатууд нэмэжэ байнхай. Этнографийн залье удаан тогтожо харахаар. Сай бутаргадаг тальхабша, һү юулэхэ табхаага, мяха һэрээдэхэ дэгээ, хубсаһаа хадагалха хобто, арһаар хэгдэнэн хибэс – хобсор, арһан гутал – дугты, мяха хэршэхэ хидага, тамхийн хүдүүһэн гэжэ байгаад зүйлнүүд хуушанайнгаа маягааршые, нютаг хэлэн дээрэ бэшээтэй жэгтэй нэрэнүүдээрэшье һонирхол үүсхэнэ.

Үшөө нэгэ һайшаалтай баримта гэхэдэ, Бархан нютагай мэдээсэлэй “Саранхур” газетэ гарадаг юм байна.

НАҢАЖААЛ

ЗОНОЙ ҮДЭР

Энэ үдэрые барханайхид хэзээдэшье үндэр хэмжээндэ

үнгэргэдэг. Ц.Ш. Чимитцыреновэй хэлэнээр, мал адууһа олоор баридаг **Д-Д.Х. Будаев, Ж.Б.Доржиев, З.Э. Бадмаев, В.Д.Тыхеев, В.Б. Цыбиков**, наймаанай хэрэг эрхилдэг **Ж.Б.Нимаев, Б.Б.Цыренов, А.А.Будаев** болон бусадшые энэ һайндэр үнгэргэхэдэ туһалдаг, эдэе хоолой зүйлөөр хангажа, нютагайхидеа баярлуулдаг юм.

Ажалай ветеранууд, Бурядай габьяата малшан **Ц.Б.Эрдыниев**, һаалишан **Ц.М.Хушеева**, һургуулийн тогоошоноор хүдэлхэн **Е.Б.Гомбоева**, арадай “Бархан” театрай артистнууд, республикын соелой габьяата хүдэлмэрилэгшэд **Б.У.Раднаев, Б.С.Гармаев** болон хамта дээрээ 30-аад хүн сугларжа, энэ үдэртэ дүхэриг шэрээдэе суглардаг, найрладаг. 1925 оной **Жигжид Иргунцевич Раднаев** Эсэгийн дайнай ори ганса ветеран үлэнхэй, Илалтын оие амгалан сарюун угтахань лабтай.

Нютаг зон түрэл хизаартаа дуратай. һургуулийн директорээр, колхозой түрүүлэгшээр олон удаан жэлдэ хүдэлхэн онсо габьяатай **Гүр-Дарма Эрдынеевич Дамбаев** нэрэтэй түүхын хууданууд сэхэ холбоотой юм.

Наһажаал зоной үдэр музей соогоо экскурси хэдэгбди. Гоё концерттын удаа сайлалган найханаар үнгэрдэг. 60 хүрэнэн зон ветеранай эмхидэ абтадаг, – гээд, Ц.Ш.Чимитцыренов хөөрөө бэлэй.

Манай газетын редактораар 15 жэлдэ хүдэлхэн, республикын Ветерануудай соведые һүүлэй 9 жэлдэ толгойлон ябаһан **Ревомир Баярович Гармаев** Бархан нютагһаа гарбалтай элитэ эрхим хүбүүниин гээд мэдээжэ. “Буряад үнэн” сониннойнгоо хүгжэлтэдэ нилээн хүсэ шадалаа зорюулан ахатамнай наяннайнгаа хореодо дүтэлбэшье, эдэбхитэй ажал ябуулгынгаа эршэ алдаагүй, аалидуулаагүй, олонийтын түлөө урагшаа шуумайһаар зандаа. Засагай зургаандашые түлөөлэлгэтэ үүргэтэй, зохоохы ажалдашые абьяастай, зон ниитэдэшье хүндэтэй аха нүхэрнай гээшэ.

Эндэнэ урган гараһан суута бэлигтэн **Саян Раднаев, Владимир Буруев, Владимир Шагжиев, Олег Будаев, Лубсама Гармаева**, ажахын хүтэлбэрилэгшэд **Бимба Кушеев, Бато-Мунко Очиров** гээд нэрлээ һаа, суутан солотон захиһаа олон ааб даа.

ХАМБЫН ХЭШЭЭЛ

Барханай библиотекэ соо “Буряад үнэн” сониндо, “Байгал” журналда захил хүүлэхэ талаар олонийтын түлөөлэгшэдтэй, багшанар болон һурагшадтай уулзалга

Ц.Ш.Чимитцыренов, Ц.Л.Гармаева, С.Б.Климович

Н.Б.Будаева

Эдэл даа, буряад хэлээ үргэжэ ябаха, саашань дамжуулха эдир үетэмнай

В.У.Дармаев, С.Л.Малатаева

болобо. Тусбиблиотекэ республика соогоо өөрын хүндэтэ һууряа эзэлһээр үнинэй, Ногоолой Будаевна Будаева хүтэлбэрилдэг юм. Бархан нютагай ветерануудай соведэй түрүүлэгшэ, манай газетын эдэбхитэй штатнабэшэ корреспондент **Виктор Упалович Дармаев**, ород хэлэ болон литературын багша **Сэсэгма Цыреторовна Жалсанова**, буряад хэлэ, литературын багша **Эржена Очиржаповна Цыренова**, ажалай ветеранууд **Светлана Бадмацыреновна Кли-**

мович, Сэсэг Лубсандоржиевна Малатаева гэгшэд хабаадаа.

Манай һургуулиһаа 6 һурагшад хамба лама Дамба Аюшеевэй эмхидхэн “Эхэ хэлэн-мүнхын аршаан” гэнэн һайндэртэ хабаадахаар бэлдэнхэй. Эдэмнай найруулгануудаа бэшээ. **Наран-Сэсэг Ешонова, Алина Жигжитова, Жаргал Аюшеев, Эржена Очирова, Арюна Гармаева, Чимита Гуржабон** гээд сэдхэлээ хүлгэнги. Республикын аяар 52 һургуулийн түлөөлэгшэд

хабаадаха ха юм, – гэжэ багша **Э.О.Цыренова** хөөрөө һэн.

Бишыхан горхонуудһаа томо гол мурэнэй мундэлдэг мэтэ имэл найруулга-зохёолнуудһаа, эхэ нютагтаа зорюулан уянгата мурнүүдһээ ерээдүйн ехэ зохоолнууд эхиеэ абадаг ёһотой даа.

Хамбын хэшээл – хабатай найхан хэшээл гээд тобшолмоор гээшэл.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА.

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото-зурагууд

Монголой хойморой аймагта яруу найрагийн найндэр болобо

СЭЛЭНГЭ НЮТАГАЙ ГУЛАМТАДА СЭНТЭЙХЭН ОШОН НЭМЭЭ ГҮ?

Занабазар эдир залуудаа

Цогчин дуган

(Эхинийн сентябриин 10-ай, 17-ой, 24-эй дугаарнуудта).

1 БОГДО ГЭГЭЭН ЗАНАБАЗАРАЙ ЗАЯА ХҮНДЭЛЭЛДЭ

Монголой эртэ урдын гурбан томо хийдүүдэй нэгэндэ – Амарбаясхалынтын хийдтэ хүрэхэ золтой байгаабди. 1722 ондо Манж Чин Уласай Энхэ-Амгалан хаан (Канси) Үндэр гэгээн Занабазар багшынгаа амиды мэндэ байхада, 90 наһанайнь хүндэлэлдэ ара Халхада үзэсхэлэн хийд бодхоохо гэгэн Зарлиг гаргаһан бэлэй. Хаан тэрэ жэлдээ тагаалал боложо, хүбүүниинь – Найралт Төв хаан эсэгынгээ захяагаар 1727 ондо гайхамшаг энэ барилга эхилэн. Гурбан шатар ябуулагдаһан энэ барилга бүхы дээрээ 120 гаран жэлэй туршада үргэлжэлһэн гээд түүхын баримтанууд гэршэлнэ.

Үндэр гэгээн Занабазар хадаа Монголой Джэбзэн-Дамба хутагтанарай - Богдо гэгээнүүдэй хубилгаан түрэлнүүдэй эхи табиган түүхын жэнхэни хүн гээд мэдээжэ. Чингисхаанай алтан урагын набагшатай, Халхын Түшэтэ хаан Гомбодоржын хоёрдохи хүбүүниинь, Абатай хаанай ашань бэлэй. 1635 ондо Юсэн Зүйл (мүнөөнэй Үбэр-Хангайн аймаг) нютагта түрэнһэн, үндэр наһа наһалһан, 1723 ондо тагаалал болоһон намтартай.

Түрэхэдэнь, жэгтэй олон тэмдэгүүд бууһан байна. Тэнгэриинь үнгэтэ голоног шэмэглэнһэн, тойроод арбан ондоо газарта юһэн зүйлэй сэгүүд халбаран задарһан. Гомбодоржо хаанай нэеы гэрий хойто таладань эзэгэй мэтэ саб сагаан сэгэ газарһаа мүндэлһэн. Ехэ табисууртай хүбүүн хэлэндэ орон сасуу урда түрэлнүүдһээ досоогоо хадагалаад ябаһан маани мэгзэмээ уншадаг болоһон байна. Үетэн үхибүүдтээ тэрэ мааниа заажа үгэжэ, элһэн дээрэ дасанай, дуганай түхэлтэй зурагууды зураха, элһэ шабараар субарга бариха - бусадһаал ондоохон абари нэдэбтэй байгаа. Гурбан наһатайһаа хубилгаан шэдиэ харуулжа эхилһэн, 14 наһатайһаа захалаад, хорин жэлэй туршада Түбэдтэ нураа. 1650 ондо V Далай лама Агван-Лобсон Джамса тэрэниинь Гунга Нинбо Таранатхын хубилгаан гэжэ сонскоод, Монголой буддын

шажантанай толгойлогшо, Джэбзэн-Дамба хутагта гэгэн соло зэргэ олгоһон.

Нютагаа бусажа ерээд, нүүдэл малша арадаа болбосон түхэлдэ оруулха, хорондоо ходо зүрилдөөтэй, үһөөтэй таруу ажаһуудаг монголшуудаа эрдэм номой, соел урлалай харгыда оруулха талаар эсэшэ сусаһагүй ажал ябуулһан, буддын шажаниинь дэлгэрүүлһэн, Номын их хүрээ, Баруун хүрээ, Түвхэн болон бусад дасан хийдүүды олоор барюулһан.

Монголой соелой болон шажанай элитэ зүдхэлтэн Занабазар бүри багаһаа уран нарин зурааша байһан тула суута уран бүтээлшэ болон тодорһон гээд мэдэнэбди. Будда, Аюуша бурхануудай, Сагаан, Ногоон Дара эхын, 21 Дара Эхын, изагуурай табан бурханай шүдхамал дүрэ хүрэгүүд дээрээ оройгүй бэлигэй дээжэ болон мандаһан. Уран зохеолшо Сэнгын Эрдэнэ "Занабазар" гэгэн роман соогоо (буряад хэлэн дээрэ энэ романай 3 бүлэгийн лэ оршуулагдаһан. Оршуулагшань Цэдэн Галсанов) эдир Занабазарай Сагаалганай урда үдэр һама бурханай дүрые бүтээхэдэ, имэ дурсалгын ухаандань ерэһые зураглана: "Дүрбэн жэлэй саана Хүхэ Нуурай монголшууд сооһоо нэрэтэй солотой Сүнгэрэл тайжында ойро зуура ороходоо хараһан үзэсхэлэн найхан Аминаа басагые ханаандаа оруулаадхиба.

Огто мэдэхгүй хүсэл эбилгэгшэ Аминаагай хоёр хүхэн Огторгойн бамбагар сагаан үүлэн мэтэ үзэсхэлэнтэй Орон дэлхэйг тэдхэгшэ хурын энэ сагаан үүлэн Оюун түгэс тэрээнэй хүхэн шэнги, сэдхэлым баясуулна – гэгэн мүнүүдээр автор залуу Занабазарай эхэнэрые эльгэлэн найхашаһан мэдэрэлые ирагуу аянгатайгаар дамжуулна бшуу.

СОЁРХОЛ ТҮРҮҮЛҮН "СОЁМБО"

1686 ондо Занабазар монголой "Соёмбо" гэгэн шэнэ алфавит зохёон байгуулһан юм. Бүри урдань, 1650 ондо Түбэдтэ байхадаа, даяанда нууһанай удаа газар хараһан, тэнгэриин һиимэгэр хүхэлыг соо "Соёмбо" бэшгэй нангин дүрэнүүд миралан долгитон харагдахад гээ

бэлэй. "Чинтаманиин эрдэни мэтэ тэмдэгүүд. Олоной дунда дэлгэрүүлхэ хэрэгтэй", - гэжэ Далай лама хэлээ һэн ха. Энэ соёмбо соо Буддын 84 мянган нургаал багтанхай гэгэн баталамжа бии. Соёмбо соо бүхы замби толи соо мэтэ гэрэлтэн оршодог юм ха. Энэ бэшгэ бодото хэрэглэмжэдэ ороогүйшье һаа, гол тэмдэгийн монгол туургата арадуудай соёрхол зоригые түби дээгүүр хийсхүүлэн мандуулха агууехэ хүлдэ болон батажаа бшуу.

1911 ондо VIII Богдо-гэгээн Соёмбые Монгол гүрэнэй үндэһэтэнэй эмблемэ болгон баталһан юм. Монголой сүлөөтэ, дулдыданги бэшэ байдалые түхөөн ерэнһэн Соёмбо гүрэнэй тугые, шагналнууды шэмэглэн удхална. "Монгол улас арад хэзээ мүнхэдэ ажаһуухань, ажана батажахань болтогой!" гэгэн түрүү, үндэр үзэл дэлгэрүүлнэ.

"Минии хубиршагүй номын үзэг замби түбиинь бүрхөөнэ" гээд I Богдо гэгээн Занабазар Соёмбын ехын ерээдүй, захигүй заяа тухай уридлан хэлэһэн түүхэтэй.

АШАТА МААНИТАЙ АМАРБАЯСХАЛАНТЫН ХИИД

...Дархан хотоһоо 160 модоной зайда, Эрдэнэт руу зуруйһан гол харгыһаа баруун тээшээ годирон үгсэхэдэ, Бүринхаан уулын хормойдо, Бургалтайн налуур аажам хотогорто тус хийд оршодог юм. Саг жэлэй ошохо тума Үндэр гэгээн Занабазарай түүхэтэ үүргэ улам сэнтэй, улам шэгнүүртэй боложо байдаг гэбэл, алдуугүй. Далай ламын, Панчен ламын удаа тушаал зэргээрээ хүндэтэ нууряа эзэлһэн, Буддын шажантанай дунда амиды бурхан гэжэ тоологдодог, урлал бүтээлдэ оройн дээдэ орьэлые туйлаһан агууехэ бэлигтэндэ зорюулжа бодхоогдоһон энэ хийдые анха түрүүшынхэе харахадаа, зүрхэ сэдхэл доһолоогүйдөө яаха бэлэй. Хитад маягаар бүтээгдэһэн хушалтануудтай, үнгэтэ хээ зурагуудтай бахана-тулгануудтай, ганса үдэр ябажа хойнонь гарахаар бэшэ олон сүмэ, дугануудтай бурхан шажанай томо түб бүхэдэлхэйн үзэмжын газар мүн.

Бидэнэй ерэнһэнэй урда үдэрнүүдтэ Гонгор бурханай бумбын тахилга хурагдаһан байжа, ехэ хуралай һүүлээр намдуу аалин байдал тогтонхой, шэрээтэнь хэрэгээр гараад ошоһон байба. Бидэнһээ гадна Баруун Европоһоо нэгэ бүлэг аяншалагшад буунхай ябаба. - Хариһаа ерэнһэн аяншалагшад гол түлэб Губи руул тэгүүлдэг юм. Иишэ үсөөхэниинь лэ, шажангай асуудалнуудаар һонирхогшодын ерэдэг. Тээдшье имэ ехэ хэмжээнэй, нэгэ үдэрөөр бэшэ, хэдэн үдэрөөр ябажа һонирхоһоор газар гэжэ тэдэнэр яажа мэдэхэб даа, хараагүй аад, - гээд, манай нүхэр М.Мягмар ажаглалтата хэлэнэ. Үнэн дээрээ тус хийд шажанай томо түб байхаһаа гадна гүрэн түрын зүгһөө тусгаар харууһан доро абтаһан түүхын бодото хүшөө ха юм. Тухайлхада, хамалган хашалганай хатуу жэлнүүдтэ һүзэг буруутагшад энэ хийдтэ гар хүрөөгүй ха. һүр һүлдэнь халхалаад, хамгаалаад байгаа гээшэ гү, али дүрбэн түбиин ехэ хаадуудын шажанай дайсадһаа абарһан байгаа гү? Нэгэ үгөөр хэлэбэл, һандаралай гарай яашье хүрэхын аргагүй байгаа гэе. Тамгын сүмэ, Цогчин дуган, Аюушын сүмэ, Лавран, Жин хонх, Жин хэнгэргийн сүмэ, Махранэ, зурхайн дасан, Жаран Хаширын субарга, Үндэр Гэгээнэй шарилын сүмэ, Нархажидын сүмэ гээд тоолоо һаа, 30 гаран сүмэ дасантай. Хашаадань орохотой сасуу урда талаһаа Янпай хаалга (Хитадһаа оршуулхада "Халхабша") оршоно. Хийдэй эзэнэй һүр хүшын һүлдэ тэмдэг юм ха. Цогчин дугандань ороходо, гал, уһан, газар, тэнгэри дүрбэн махабадын, дүрбэн зүгэй эзэд Елхорсүрэн, Жамьянсан, Тогжийбуу, Намсарай гэгэн үнгэтэ адар хүрэг бүтээлнүүд үтган абажа, һүр жабхалан түрүүлнэ. Бурхан багшын шажание сахин хамгаалагшад гэгэн удхатай. Цогчин дуган («Ехэ хурал» гэгэн түбэд үгэ) соонь урдандаа жэлэй дүрбэ удаа 10.000 ламанар сугларжа, ехэ хурал хурадаг журамтай байгаа. 1990 онһоо Дунда Азиин ороннуудһаа урашуул уригдажа, хийдые бүхы дээрэнь нэргээн бодхоһон юм. Мүнөө эндэ 40 гаран лама хубарагууд үдэр бүрийн хурал хурахаһаа гадна Майдариин, Цамай һайндэрнүүдые, дүйсэн үдэрнүүдэй, Гонгорын бумбын тахилга мэтын томо хуралнуудые тогтомо янзаар хуража байдаг юм. Амарбаясгалант хийдэй зүүн хойто талада 200 метр оршом зайда Ногоон Дари Эхын шулуун һиилбэри, баруун таладань 150 метр оршомдо субарга, шулуун дээрэ һиилэжэ будаһан Очирваани бурханай дүрэ байдаг. Тээ саана манж һабын томо шэрэм тогоо лабхайн һууна, тэрэниинь тойруулаад, мааниин зургаан үзэг, найман тахилай зураг аржын тобойхонь эли. Байгша сентябрь харын

байжа, ехэ хуралай һүүлээр намдуу аалин байдал тогтонхой, шэрээтэнь хэрэгээр гараад ошоһон байба. Бидэнһээ гадна Баруун Европоһоо нэгэ бүлэг аяншалагшад буунхай ябаба.

- Хариһаа ерэнһэн аяншалагшад гол түлэб Губи руул тэгүүлдэг юм. Иишэ үсөөхэниинь лэ, шажангай асуудалнуудаар һонирхогшодын ерэдэг. Тээдшье имэ ехэ хэмжээнэй, нэгэ үдэрөөр бэшэ, хэдэн үдэрөөр ябажа һонирхоһоор газар гэжэ тэдэнэр яажа мэдэхэб даа, хараагүй аад, - гээд, манай нүхэр М.Мягмар ажаглалтата хэлэнэ.

Үнэн дээрээ тус хийд шажанай томо түб байхаһаа гадна гүрэн түрын зүгһөө тусгаар харууһан доро абтаһан түүхын бодото хүшөө ха юм. Тухайлхада, хамалган хашалганай хатуу жэлнүүдтэ һүзэг буруутагшад энэ хийдтэ гар хүрөөгүй ха. һүр һүлдэнь халхалаад, хамгаалаад байгаа гээшэ гү, али дүрбэн түбиин ехэ хаадуудын шажанай дайсадһаа абарһан байгаа гү? Нэгэ үгөөр хэлэбэл, һандаралай гарай яашье хүрэхын аргагүй байгаа гэе.

Тамгын сүмэ, Цогчин дуган, Аюушын сүмэ, Лавран, Жин хонх, Жин хэнгэргийн сүмэ, Махранэ, зурхайн дасан, Жаран Хаширын субарга, Үндэр Гэгээнэй шарилын сүмэ, Нархажидын сүмэ гээд тоолоо һаа, 30 гаран сүмэ дасантай. Хашаадань орохотой сасуу урда талаһаа Янпай хаалга (Хитадһаа оршуулхада "Халхабша") оршоно. Хийдэй эзэнэй һүр хүшын һүлдэ тэмдэг юм ха. Цогчин дугандань ороходо, гал, уһан, газар, тэнгэри дүрбэн махабадын, дүрбэн зүгэй эзэд Елхорсүрэн, Жамьянсан, Тогжийбуу, Намсарай гэгэн үнгэтэ адар хүрэг бүтээлнүүд үтган абажа, һүр жабхалан түрүүлнэ. Бурхан багшын шажание сахин хамгаалагшад гэгэн удхатай. Цогчин дуган («Ехэ хурал» гэгэн түбэд үгэ) соонь урдандаа жэлэй дүрбэ удаа 10.000 ламанар сугларжа, ехэ хурал хурадаг журамтай байгаа.

1990 онһоо Дунда Азиин ороннуудһаа урашуул уригдажа, хийдые бүхы дээрэнь нэргээн бодхоһон юм. Мүнөө эндэ 40 гаран лама хубарагууд үдэр бүрийн хурал хурахаһаа гадна Майдариин, Цамай һайндэрнүүдые, дүйсэн үдэрнүүдэй, Гонгорын бумбын тахилга мэтын томо хуралнуудые тогтомо янзаар хуража байдаг юм.

Амарбаясгалант хийдэй зүүн хойто талада 200 метр оршом зайда Ногоон Дари Эхын шулуун һиилбэри, баруун таладань 150 метр оршомдо субарга, шулуун дээрэ һиилэжэ будаһан Очирваани бурханай дүрэ байдаг. Тээ саана манж һабын томо шэрэм тогоо лабхайн һууна, тэрэниинь тойруулаад, мааниин зургаан үзэг, найман тахилай зураг аржын тобойхонь эли. Байгша сентябрь харын

24-дэ тус хийдтэ Цамын ехэ һайндэр болоо, хоморой энэ үзэгдэл хужарлан хараха хүсэлтэй зон бүхэдэлхэйн хэмжээнэй үзэсхэлэн – "Амарбаясхалант" хийдтэй танилсаа ёһотой.

Мүнөө энэ ушартай дашарамдуулан, Ц.Цогтжаргалай шүлэгы та бүгэдын һонорто дурадхая.

МЭЭ-ийн гишүүн яруу найрагч Ц.Цогтжаргал

АМАРБАЯСГАЛАНТТАЙ БАРУУНБҮРЭН

Өндөр гэгээн Занабазар Хутагтын Өргөл буяны Амарбаясгалантаа Түүхэн залбиралт мөргөлийн диваажин Тэнгэр язгуурт Монгол шүтээн минь.

Бүх эрдэнэсээр бүрэн дүүрэн Бүрэн Ханы нуруу минь Бургалтай, Ивэнгийн цоорын аялгатай Баруунбүрэн эхэс дээдсийн нутаг даа.

Амар амгалангийн бурхад чуулсан Аварга маанийн хос баганатай Тахилт нарангийн аршаанаар ундалсан Төгс оюуны ундаргатай нутаг минь.

Бүх эрдэнэсээр бүрэн дүүрэн Бүрэн Ханы нуруу минь Бургалтай, Ивэнгийн лусын дагинатай Баруунбүрэн алтан ургийн нутаг даа.

Ахай Гүн хошуу тамгын Азтай хийморьтой хөдөлмөрч түмэн Атраа чимсэн амуу буудай нь Амьдрал тэтгэсэн жаргалын өлгий минь.

Бүх эрдэнэсээр бүрэн дүүрэн Бүрэн Ханы нуруу минь Бургалтай, Ивэнгийн мөнгөн аялгатай Баруунбүрэн ургацын хуртай нутаг даа.

Намираа хулын шандас сорьсон Нартын өндөр хөшөөтөө давахад Цайлан дарь эхийн цацал шингэсэн Цагаан овоотын тахилгатай нутаг минь.

Бүх эрдэнэсээр бүрэн дүүрэн Бүрэн Ханы нуруу минь Бургалтай, Ивэнгийн хөөмийн эгшигтэй Баруунбүрэн дүүтэй хууртай нутаг даа.

Баруунбүрэн дэлхийд цуутай Амарбаясгаланттай нутаг даа.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА. (Түгэсхэлын хожом гараха).

15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+)

01.30 "НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)

19.00, 19.30 Т/С "АНЖЕЛИКА", "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ"

21.00 Т/С "КАРПОВ. СЕЗОН ТРЕТИЙ" (16+)

01.00 Х/Ф "КОРПУС ГЕНЕРАЛА ШУБНИКОВА" (12+)

СТС «БАЙКАЛ»

НТВ

ПЕРЕЦ

РТР-СПОРТ

Четверг, 9

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 10.15 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"

ШИ!"
22.00 "ВЕЧЕР С ВЛАДИМИРОМ СОЛОВЬЕВЫМ" (12+)

11.05, 15.05 Т/С "ГОВОРИТ ПОЛИЦИЯ" (16+)

07.00 "НТВ УТРОМ"
09.10 "ДО СУДА" (16+)

12.00 "ПАНОРАМА ДНЯ. LIVE"
13.30, 06.25 Х/Ф "КОТОВСКИЙ" (16+)

ТНТ

СТС «БАЙКАЛ»

НТВ

РТР-СПОРТ

РОССИЯ 1

06.00 "УТРО РОССИИ"
10.00, 02.35 Д/Ф "ТЕРРИТОРИЯ СТРАХА" (12+)

07.00, 23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

07.00 "НТВ УТРОМ"
09.10 "ДО СУДА" (16+)

5 КАНАЛ

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)

03.30 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

06.00 М/Ф (0+)
08.00 "КАК НАДО" (16+)

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 СЕЙЧАС

Пятница, 10

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 10.15 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"

14.00 "ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ" (12+)

06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 22.00 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+)

09.30 Т/С "ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ"
11.00 "МАСТЕРШЕФ" (16+)

09.30 Т/С "АГЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ-4" (16+)

ТНТ

СТС «БАЙКАЛ»

НТВ

РТР-СПОРТ

РОССИЯ 1

06.00 "УТРО РОССИИ"
09.55 МУСУЛЬМАНЕ
10.10, 03.20 Д/Ф "МУЗА И ГЕНЕРАЛ. СЕКРЕТНЫЙ РОМАН ЭЙТИНГОНА" (12+)

07.00, 23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

07.00 "НТВ УТРОМ"
09.10 "ДО СУДА" (16+)

12.00 "ПАНОРАМА ДНЯ. LIVE"
14.55, 18.55 "ФОРМУЛА-1". ГРАН-ПРИ РОССИИ. СВОБОДНАЯ ПРАКТИКА

Суббота, 11

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
07.10 Х/Ф "ВЕРБОВЩИК" (16+)
09.00 "ИГРАЙ, ГАРМОНЬ ЛЮБИМАЯ!"
09.50 М/С "СМЕШАРИКИ. НОВЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ"

РОССИЯ 1

07.35 "СЕЛЬСКОЕ УТРО"
08.05 ДИАЛОГИ О ЖИВОТНЫХ
09.00, 12.00, 15.00 ВЕСТИ
09.10, 12.10, 15.20 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ.

19.55 Д/Ф "РЕЙС МН17. ПРЕРВАННЫЙ ПОЛЕТ" (12+)
21.00 "ВЕСТИ В СУББОТУ"
21.45 Х/Ф "СИЛА ЛЮБВИ" (12+)

ТНТ

07.00, 08.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
07.30 М/Ф "СТРЕЛА УЛЕТАЕТ В СКАЗКУ", "ВОЛШЕБНЫЙ КЛАД", "ЧУЖОЙ ГОЛОС" (6+)

ТИВИКОМ

06.00, 10.00 "ВО САДУ ЛИ, В ОГОРОДЕ" (12+). ЗУРХАЙ
06.30, 09.30 "НОВОСТИ ДНЯ" (16+)
07.00, 09.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ

08.30 М/Ф (6+)
10.30 "ДВОЕ НА КУХНЕ, НЕ СЧИТАЯ КОТА" (16+)
11.30 "ЕДА С АЛЕКСЕЕМ ЗИМИНЫМ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

08.00, 08.30, 11.05, 16.05, 19.05, 21.55, 23.25, 00.20, 01.30, 01.50 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

НТВ

06.35 "ДОРОЖНЫЙ ПАТРУЛЬ"
08.25 "СМОТ" (0+)

09.00, 11.00, 14.00, 17.00 "СЕГОДНЯ"
09.15 ЛОТЕРЕЯ "ЗОЛОТОЙ КЛЮЧ" (0+)
09.45 "МЕДИЦИНСКИЕ ТАЙНЫ" (16+)

ПЕРЕЦ

06.00 "АНЕКДОТЫ-2" (16+)
07.30, 04.00 Х/Ф "ИНСПЕКТОР ГАИ" (12+)
09.10 Х/Ф "СКАЗ ПРО ТО, КАК ЦАРЬ ПЕТР АРАПА ЖЕНИЛ" (0+)

РТР СПОРТ

12.00 "ПАНОРАМА ДНЯ. LIVE"

12.50 "ДИАЛОГИ О РЫБАЛКЕ"
13.25 "В МИРЕ ЖИВОТНЫХ"
13.55, 15.40 СПОРТИВНАЯ ГИМНАСТИКА. ЧЕМПИОНАТ МИРА. ЛИЧНОЕ ПЕРВЕНСТВО. ФИНАЛЫ В ОТДЕЛЬНЫХ ВИДАХ.

5 КАНАЛ

07.20 М/Ф (0+)
10.35 "ДЕНЬ АНГЕЛА" (0+)
11.00, 19.30 СЕЙЧАС
11.10, 11.55, 12.35, 13.20, 14.00, 14.50, 15.35, 16.20, 17.10, 17.55, 18.40 Т/С "СЛЕД" (16+)

Воскресенье, 12

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.40, 07.10 Х/Ф "ЧУЧЕЛО"
07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
09.10 "СЛУЖУ ОТЧИЗНЕ!"
09.45 М/С "СМЕШАРИКИ. ПИН-КОД"

РОССИЯ 1

06.35 Х/Ф "В ПОСЛЕДнюю ОЧЕРЕДЬ"
08.20, 15.30 "ВСЯ РОССИЯ"
08.30 "САМ СЕБЕ РЕЖИССЕР"
09.20 "СМЕХОПАНОРАМА"

17.30 "Я СМОГУ!"
21.00 ВЕСТИ НЕДЕЛИ
23.00 "ВОСКРЕСНЫЙ ВЕЧЕР С ВЛАДИМИРОМ СОЛОВЬЕВЫМ" (12+)

ТНТ

07.00 Х/Ф "СКАЗКИ СТАРОГО ВОЛШЕБНИКА" (12+)
09.15 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+). ПОГОДА

ТИВИКОМ

06.05 Д/Ф "КЛАН ЗАПАШНЫХ. СВОИ СРЕДИ ХИЩНИКОВ" (16+)
07.00 "РАДАР-СПОРТ" (6+). ЗУРХАЙ
07.30 "ЖЕСТОКИЕ ТАЙНЫ ПРОШЛОГО" (16+)

11.00 "УТУМАТА" (16+). ЗУРХАЙ
11.30 "ЕДА С АЛЕКСЕЕМ ЗИМИНЫМ" (16+)
12.00 "ШКОЛЬНОЕ ТВ" (6+)
12.30 Т/С "ХУТОРЯНИН" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

08.00, 08.30, 08.50, 11.05 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

НТВ

07.00 "ДОРОЖНЫЙ ПАТРУЛЬ"
09.00, 11.00, 14.00, 17.00 "СЕГОДНЯ"
09.15 "РУССКОЕ ЛОТО ПЛЮС" (0+)

19.00 "ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ. ОБЗОР ЗА НЕДЕЛЮ"
20.00 "СЕГОДНЯ. ИТОГОВАЯ ПРОГРАММА" С КИРИЛЛОМ ПОЗДНЯКОВЫМ

ПЕРЕЦ

06.00 Х/Ф "СКАЗ ПРО ТО, КАК ЦАРЬ ПЕТР АРАПА ЖЕНИЛ" (0+)
08.10 Т/С "АГЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ-2" (16+)

РТР СПОРТ

12.00 "ПАНОРАМА ДНЯ. LIVE"
12.55 "МОЯ РЫБАЛКА"
13.25 "ЯЗЬ ПРОТИВ ЕДЫ"

17.30, 18.00 "ПОЛИГОН"
18.30 "НАУКА НА КОЛЕСАХ"
19.00 "ФОРМУЛА-1". СОЧИ
19.40 "ФОРМУЛА-1". ГРАН-ПРИ РОССИИ.

5 КАНАЛ

09.00 М/Ф (0+)
10.30 "БОЛЬШОЙ ПАПА" (0+)
11.00 "СЕЙЧАС"
11.10 "ИСТОРИИ ИЗ БУДУЩЕГО" С МИХАИЛОМ КОВАЛЬЧУКОМ (0+)

СТРОИМ ДОМА, ГАРАЖИ, БАНИ.

Качество, гарантия, договор.
Тел.: 65-99-90.

Евроремонт. Штукатурка, шпаклевка, обои, укладка кафеля, гипсокартонные конструкции любой сложности, ламинат. Качество, гарантия.
Тел.: 40-49-37, 8-902-535-49-37.

Хайрата аха

ДЫМБРЫЛОВ Далай-Баярай

наһа бараһан ушараар Доржиева Гэсэгма Амуровнада "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшангай ажалшад гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ

В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», вступающему в силу с 1 сентября 2012 года, будут присутствовать знаки о возрастных ограничениях:

- 0+ - от 0 до 6 лет
6+ - от 6 до 12 лет
12+ - от 12 до 16 лет
16+ - от 16 до 18 лет
18+ - старше 18 лет

Үнэгэрхэн зүүн жэлэй аршан зүүр

Дэлгэрэнгыгээр сайт дээрэмнай уншагты: burunen.ru

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Боохоной багшанарай училищиин оюутад. 1938-1940 онууд.

Эрхүүгэй багшанарай семинари. 1910 оной октябрин 22.

Андрей Мантыкович Таров, Пётр Андреевич Трубачеев, Пётр Егорович Петров, Дмитрий Михайлович Амагаев, Кирилл Андреевич Барлуков, Василий Иванов, Георгий Георгиевич Данчинов, Самсон Агапович Филиппов.

Тэрэ холын сагташь манай элинсэг эжынэр энеэдэ наада, шог зугаа гаргажа шададаг байгаа.
Фото-зурагай ара талада иигэжэ бэшиээтэй: "А.М. Фёдорова - бурятка, Манжиханэ - эвенка, Булсунаенко - украинка".
(Фёдорова, Манжиханова, Булсунаева).

Буряадшалхада, нигэжэ бэшиээтэй:
Үни удаан соо ханажа ябахын тула Шурада!
Боохоной багшанарай училищиида ханилханаа ханажа ябахын тула Ваня Шобокшионов ахатая абхуулхан фото-зурагаа бэлэглэнэб.
Шура! Хани нүхэслөө бу мартаарай, багшанарай училищиида суг нураһанаа, хамта байханаа ханажа ябаарай. Шини хани басаган Евдокия Михайловна Шадаева.
1940 оной июнин 14.
Боохон нуурин.

1-дэхи зэргын баруун гарнаа - Фёдорова Александра Махутовна,
2-дохи зэргын зүүн гарнаа - Степанова Рита Ильинична.
1941 он. Боохоной багшанарай училищи.

"Буряад үнэн" сониной редакци тус фото-зурагуудые эльгээһэн Софья Ефимовна Гергеновада (Буртоновада) баярые хүргэнэ.

Элинсэгүүдэймнай хүлдэ

“СААРЬАН ШУБУУН ХУРГААЛНУУД”

“Саархан шубуун хургаалнууд” тухай би эгээл түрүүшынхией миний хайрата багша Буда-Ханда Жигмитовна Цырендоржиевагай хэблэнэн “Хүн болохо баганаа” гэхэн ном соо уншанан байнаб. Урдын монголшуудай иимэ хургаалнууд бии ха юм гэжэ мэдээд, Агын тойрогой номой санда бэдэрхэдэмни, балай олдоогүй. Улаан-Удын Үндэһэтэнэй номой санда энэ ном тухай дуулаашыегүй байгаа хэн. Ехэ гайхаад, Монгол гүрэнэй ехэ номой санда заабол байха бээ гэжэ тухайлхан байнаб. Хэн тэрэ ном бүтээнэн юм, юун тухай хэлэгдэнэ хаб гэжэ ог-толон мэдээгүйб.

Нэгэтэ Гомбожаб Цыбиков Жамсо Тумунов хоёрой нэрэмжэтэ номой хэблэлэй гаргаһан “Байгалай толон” гэхэн 15 боти ном Ивалгын дасанда үзэһэн байнаб. Тэрэ номой нэгдэхи боти соо удаан бэдэрхэн “Сагаан шубуун зохёол” тухай мэдээсэл одоол олжорхихон байнаб. Тэрээн соо бэшэгдэһэн толилолго доро үгтэнэ.

Дулдуйтын Равжаа 19-дэхи зуун жэлэй Монголой мэдээжэ поэт юм. Тэрэ арадайнгаа аман болон бэшэмэл уран зохёол ехэ найнаар мэдээдэг байгаа. Гадна эрхимээр шудалһан хуушан монгол болон түбэд литературна хэлэнүүд дээрэ бүтээнүүдэ зохёодог хэн. Мүнөө сагта пээдэй хэдэн зуугаад шүлэгүүд элдэб суглуулбаринуудһаа хэблэгдэнхэй.

Дулдуйтын Равжаа үгытэй гэр бүлэдэ түрөөд, бага наһанһаа эхилжэ, хүндэ хүшэр байдалые ойлгоо хэн. Равжаа дасанай хургуулида хурахадаа, Энэдхэг болон Түбэдэй зохёолой үндэһэ нуури найнаар шудалаа бэлэй. Тэндэ шаби ябахандаа, оюун эрдэм бэлигээрэе багшанараа, нүхэдөө гайхуулжа, нотагаархининь Равжаае 8-9 наһатайдань Хутагтын хүндэтэ зиндаада хүртөөһэн гэшэ.

Түд гэгээн лама Бурханда үнэн сэдхэлһээ шүтэдэг байһандаа, арад зониинэ хүзэгтэй ба шажан мүргэлтэй болгохые оролдодог хэн. Тиин энэ эрдэмтэй хутагтын арад зоной дунда суурхаһан доро нэрлэгдэһэн шүлэгүүдые эндэ дурдамаар: “Абарагша гурбан эрдэнидэ”, “Манай гайхамшата богдо” г.м. Гадна тэрэнэй зохёохы намтарта инаг дуран тухай олон шүлэгүүд, хургаалай жанраар бэшэгдэһэн шүлэглэмэл бүтээнүүд бии. Нэрлэбэл, 1825 ондо Равжаа “Саархан шубуунай хургаалнууд” гэхэн хургаалай зохёол бэшэ хэн. “Энэ зохёол “Оюун түлхюүрһээ” нилээн илгаатай гэжэ эрдэмтэд тэмдэглэдэг.

Саархан шубуун дээрэ хуугаад, нидэжэ ерэнэн гэгээн нотагай хүнтэй хөөрэлдэһэн зүүдэн тухайн Д. Равжаа бэшэнэ. Тиигэжэ бүхы зохёолой удха юрэнхы дээрэнэ ямар бэ даа эмхи гурим олгоод, ерэгшын хургаал заабаринууд нотагай хүнэй асуудалнуудта харюу болгогдожо найруулагдана.

“Саархан шубуун хургаалнууд” гэжэ зохёол хөөрэлдөөнэй маягаар бэшэгдэнхэй. Эдэ хургаалнууд арадай сэсэн мэргэн үгэнүүдэй үндэһэ нуури дээрэ байгуулагданхай. Туд зохёолой хургаалнууд шажанай бэшэ, харин хара зоной уран зохёолдо хабаатай байна гэжэ Г.И. Михайлов К.Н. Яцковская хоёр тоолоно.

Мүнөө үедэ эдэ урда сагай хургаалнууд гүнзэгы удха шанараа алдаагүй, алишые үеын залуушуулые хүмүүжүүлгын нангин хэрэгтэ аша тунатай байхал ха юм. Эдэ доро үгтэһэн хургаалнуудые хуушан монгол хэлэнһээ Б.Э. Будожапова оршуулаа.

“СААРЬАН ШУБУУН ХУРГААЛНУУД” ГЭХЭН ЗОХЁОЛНОО ХЭНЭГҮҮД

- Гуйжа хэлэхэдэ, урмашаха бэлэй, шэрүүнээр хэлэхэдэ, дортомой, аалин намдуу хэлэхэдэ, анхармай, худалаар хэлэхэдэ, хүндэгүй боломой, үнэн хэлэхэдэ, үлзүтэй боломой. Олонтой зүбшэжэ хэлсэбэл, ханаһанаа хэлэхгүй байжа магад.

Энэ хургаал өөрынгөө ханаашаар ябагша зүрью хэдэр хүнүүдтэ хэлэгдэбэ: хамаагүй хараабал, найдабаригүй боломой.

- Яаралтай хэрэгээр ябатараа, хөөрэлдэжэ хүнтэй нуубал, ябадал бүтэлгүй боложо, холо байбал, орхигдошохо.

- Ямар бэ даа замда гараад, болзолдонгүй ябабал, өөдөгүи мууда тоологдомой.

- Олон үгэ хэлэбэл, шашаг шалшагануур гүүлэмэй, сэсэрхэн хэлэбэл, хардажа байна гүүлэмэй. Гэмгүйн гэмтэй хэлэгдэжэ болодог, гэмтэй гэмгүйдэ хэлэгдэжэ болодогшые ушар бии. Эблэрбэл, хардаба гүүлэбэ, магад, хэрэлдэбэл, гомдолсомой.

-Ай, хөөрхэй, гансаардажа, муу ябадал болобол, хүнһөө жэшээ абажа ябаарай.

-Хүнэй хүсөөр хайн ябаад, һэшхэлгүй хэтэрхэ хүн байдаг. Хүнэй нэрээр нюур олоод, бээ магтадагыше зон бии. Хүнэй юумээр баяжаад, элдэб үгөөр бардамаар хэлэмэй. Өөдэргэ дэ-эшэ ябаханда, атаархамай, дорой доро ябаханда, доромжолон хэлэмэй.

- Мүн хүнэй бэе табан махабад холбогдожо, хүн боложо ябаха ёһотой тула хүүгэдтэ зориулжа элирүүлбэ: шорой махабад, хии махабад, үһан махабад, гал махабад, модон махабад. Түмэр гэдэгынь мэнгэ зурхайда оролсоно.

- Бэээрээ муу хэнгүй, зүб найнаар ябахые тус хургаал хэлэнэ, мууе хэжэ байгаа амитанһаа холуур зайлан ябахые хэлэнэ. Сухалай мунхагта хурса хутагаар отолууһандал, зоболонтой амитад хөөрхэй. Өөрынгөө ухаанда энэ наһанай ябадал буруу муугаар хэжэ зобоһон амитан бүгэдэ хөөрхэй. Уурлажа сухалдаханда, дуугархаа болидог, баярлахандаа, олон үгэ шашаха, үбгэд, хүгшэдтэ бадашаха, залууда

нялтаганаха, эшэхгүй мунхаг амитан бүгэдэ хөөрхэй.

- Эзэндээ таараһан хубсаһан хайн, үлдэхэдэ, эдээн хайн, ундаа харяаханда, үһан хайн, зүдэрхэдэ, нойр үргэһэн хайн.

- Үглөө маргаашые туйлаха шадабаригүй нуланууд хөөрхэй. Муу ябадалтай, мууда нэрбэгдэһэн, ухаагүй болоһон үбэштэй, аргалха аргагүй болгошо амитад бүгэдэ хөөрхэй. Урда хэһэн үйлын үрээр зобоод, зобоһонһоо мултараад, хайн ухаантай хүнэй бэе олоод, жаргалангүй зободог тэдэ амитад бүгэдэ тэгшэ хөөрхэй.

- Тэрэ сагта нүгөөдэ хүн ниидүүлэгшэ багша хүнһөө иигэжэ хураба: “Ай, энэ мэтэ зоболонгүй, үнэн ябаха хүн ямарар ябаханда болохоб?”

хургагша хүн иигэжэ хэлэбэ: “Ай, нүхэр, дээдэ ухаантай хүн болобол, ухаан нэргэлэн болобол, үлзүтэй дээдэлжэ, эсэгэ, эхэ, шүтөөлгэ гурбанай ашыень хүндэлхэ, хүндэлхэ ханалаар ябабал, дээдэ эрдэм эб эмхитэй нангилан хураад, хилэнсэтэй муу нүхэртэй бү нүхэрлэ. Уулзаад, үгэ хэлсэхэ жама ёһо бии тула хэмжээгүй элдэб үгэ бү хэлэ.

- Хутагтанһаа үлүү эрдэм үгы тулада эрдэм хурабал, омог дээрэлхүү ябадал бү үүдхэ.

- Дээдэһнээ үлүү абаржа шадахагүйн тулада абарагдаад, иимэ тиимэ гэн бү хэлэ.

- Хүн амитанай сэдхэл хорлогшо уур сухал байдаг тула өөһэдынгөө ухаан сэдхэлые харууһандал адли сэбэрлэжэ ябахые гуйнам.

- Нүгөө ниидүүлэгшэ хүнһөө баһа тэрэ хүн хураба: “хургаал хэрэгтэй хүн ямар байхаб? хургаал хэрэггүй хүн ямар байхаб?”

хургагша хүн иигэжэ хэлэбэ: “Ай, нүхэр, мунхаг ухаатай, муу мохоо, юумэ мэдэдэггүй хүндэ хургаал хэрэггүй. Өөрынгөө бэе ехэтэ тоодог омогтой тэнэг хүндэ хургаал хэрэггүй. Гэмтэй, гэмгүйень мэдэнгүй, үһэригшэ хүндэ хургаал хэрэггүй, тэрэндэ туналха хэрэггүй. Бүхы юумэндэ шунагша хүндэ хургаал хэрэггүй, уймаараар гоёмсуу хүндэ хургаал хэрэггүй. Ухаатай, дээдэһнээ тэрельэгшэ хүндэ хургаал хэрэггүй, элдэбээр баһагдаха дорьбогүй нүхэртэй хүндэ хургаал хэрэггүй. Гэмгүй ухаатай хүндэ, өөдэрхэгшэ хүндэ хургаал хэрэггүй, эд мал, зөөриес худалдаһаар үгырэгшэ хүндэ хургаал хэрэггүй.”

- Энэ ба хойтын мүртэ хүрхэйтэжэ, омог бү гарга. Хэлбэржэ, олон янзаар иишэ тиишээ бү урба. Нүхэртөө орхигдожо, мууе бү хэ. Муутай муу, хабагүй үгэ бү хэлэ. Ханамсаараа элдэб үгэ бү хэлэ. Мүү ханаатай хэрэг бү зүбшэ, мууе ханажа, элдэб зан бү гарга, хоролхожо, хүнэй мууе бү малта, хобой муу, хайн үгэ бү зөө, худалаар элдэб муу үһөө бү хэлэ. Сэдхэлэй шэн ханаан зүрхэндөө шэнжэлжэ зөө һаа, эхилэ. ханаамсаргүй бү хальхайра.

Гэнтэ нүхэртөөшье, өөртөөшье бү этигэ. Гэнэдэжэ, хүнһөө урид буруу юумэ бү мөөрэ. Ондоо хүнэй юумэндэ бү шунахайра. Хүндэ дээрэлхы буруу үгэ бодолгүй бү хэлэ.

- Бузар хилэнсэ анхаржа яба. Сүлөөгүйб гэжэ хайнһаа бү алгаса. Шадалгүй байжа, наншалдаан руу бү оро. Ухаантан дээдэстэ үгэ хэлэжэ, зүбые дуула. Изагүүр муута муу ябадалтанда ойртонгүй, холо яба. ханаһан юумээ хаа-хаанагүй ярижа, бү хөөрэ. Ушарха, халахада, бү гомдо.

- Үлзүтэй хайн ханаанһаа бү холодо, боди сэдхэлээ бү марта, хамта олоной нангин хэрэгтэ үйлэдэ, хальхай эхэнэртэй бү хөөрэлдэ.

- ханаһан бүхэнөө бү элирхэйлэ, тэрэ энэ гэжэ бү хайрха, тиигэхэ иигэхэ гэжэ бү ноёрхо. Олоной ханаа хүлээ. Өөрөө сэсэрхээд, бү уурла, ушар олонгүй һонирхоод, бү урба. Үгэбэл, харамлангүй үгэ.

- Нахил санаар хүртэбэл, заабари ёһоорнь яба. Хулисэбэл, хуягтай адли хэшээбэл, батата хайн мүн. Мартангүй ханажа ябабал, шэнжэлэл бисалгал мүн, эрдэм мэдэл хайн бол, бэлиг мүн.

- Мунхаг хүниие хургахые оролдоходо, үйлын үри, тэрэнэ мэдэхгүй тулада хургагша хүн өөрыгөө зобоомой. Мунинха хүниие шангаар хорибол, галзуурха тула хайн үгөөр аргын оложо номгодохо, уур сухалтай хүниие шэрүүн хэлэхэдэ, аюул болохо тула урмашуулжа ойлгуулха.

- Омогтой тэбтүү хүниие дарлажа хэлэхэдэ, гомдохо тула нэрэ сольень магтан баярлуулжа хэлэ. Дээрэлхүү хүниие хүхээжэ магтабал, буруу хэрэг гараха тула өөгшөөнгүй орхи. Атаархагша хүндэ зохидоор байхагүй бол, гомдохо тула бодолтой хэлэ. Харамша хяһуу хүн нэгэ хайрсаг шиира бүтөөр үгэхээ харамлаха тула наймаа бү хээрэй. Хулууша хүнтэй нүхэрлэбэл, зоргоороо хураха тула доройтон доро нуудалда орожо, бүхы наһанай тэгшэ ябадал алдагдана.

Манай ажабайдалда хүн зоной харилсаанай, бээе абажа ябаха үйлэдэ эдэ хургаалнууд тон таарана ха юм. Урдын монголшууд зэрлиг байдалтай байгаа бэшэ. Харин зүүн зүгэй нарин суртал хургаалнуудтай, үе үедөө дамжуулха гэхэн эрдэмтэ бүтээнүүдтэй байһан ха. Зүгөөр эдэ номуудые шудалжа, шэнжэлжэ, ганса эрдэмтэдэй мэдэлдэ байлгаха бэшэ, олонийтын анхаралда табижа байбал, хайн бэлэй. Һүүлэй үедэ ехэ мүнгэн зөөрээр хэблэгдэһэн номуудые адаглан шэнжэлхэдэ, удха шанараараа бүгэдэ буурадта хэрэгтэй бэшэ, ганса зохёон бүтээгшын, тэрэниие мэдэхэ зоной бахархал түүрээһэн зохёолнууд гэжэ халаглан мэдэрмээр байдаг. Харин удха түгэлдэр, энэ дээрэ хэлэгдэгшэ зохёол мүнөө үеын буряад хэлэн дээрэ бултыень оршуулан хэблэбэл, буряад зоной хүгжэлтэдэ үрэ дүнтэй байхал хаш.

Цырегма САМПИЛОВА.

АГЫН ТАЛАДА ТАНИГДААГҮЙ АРЬЯАТАН ОЛДОО

Жэлэйнгээ ама-ралгада гараад, түрэл тоонто Ага нотагаа ошобоб. Ага тосхоноор хүн зонтой уулзахадамни, “Зүдхэлидэ танигдаа үзэгдөөгүй амитан олдоо”, - гэжэ һони дуулгадаб.

Ехэтэ гайхажэ, Агын зоной аалин абари мэдэжэ, бага сага юумэндэ үнэншэхэгүй, үгы юумэнһээ шууяа татахагүй гэжэ ойлгобошые, Агын тойрогой “Агын үнэн” сониндо орожо, хэээ нэгэтэ суг хүдэлһэн журналист Зоя Барановатай хөөрэлдэбэ. Олон жэлдэ энэ сониндо ажаллаһан даруу зантай Зоя Константиновна намайе үнэншүүлбэ:

- Нээрээ, нээрээ. Энэ мүнөөдэрэй дугаарта бэшээд байнаб, уншыш, - гэбэл даа.

Ушар юуб гэхэдэ, Агын тойрогой Дулдаргын аймагай Зүдхэли нотагай “Родина” колхозой хонишод һүүлэй үедэ шондо довтолжо, олон тоото хони барина гэжэ мэгдэжэ, шууяа татадаг байгаа. Тээд дүршэл ехэтэй хонишод шонын довтолгонын аша маяг мэдэхэ тула энэ удаа ямар бэ даа ондоо амитан хони алана гэжэ мэдэрһэн байгаа.

Гарма Гыдыповэй хонин хүрэг соо аяар 30 хонин бар хүсэтэй амитанда бажуугдаһандал хосорһон байгаа. Иимэ олон хониёо гээһэн хонишон хүни бүхэндэ

добтолһон арьяатаниие манажэ эхилээ. Тиигэһээр нэгэтэ хүни Гарма Гыдыпов добтолһон амитаниие буудажэ алаба. Дүтэлөөд хараханда, тэрэ амитаниинь танигдахаар бэшэ байшоо. Тэрэ амитаниинь шоношые, нохойшые бэшэ, үзэгдөөгүй амитанай дүрсэтэй, хоншоор ба һабарнуудын нэгэшые үһэ ноһогүй.

Мексикэ гүрэндэ хүниндөө мэдэгдээ, харагдаагүй амитан бии болоод, гэрэй амитадта добтолно гэжэ хураг тухай дуулаһан, шагнаһан ёһотойт. Энээн тухай сэнхир дэлисэдэ, агаарай долгиндо ба дэлхэйг мэдээжэ сонинуудай хуудаһануудта

хэлэгдээ, харуулагдаа, бэшэгдээ хэн. 21-дэхи зуун жэлэй эхиндэ манай Росси гүрэндэшые “чупакабра” гэжэ нэрэтэй амитан олдоод хэн. 2005 ондо иимэ танигдаа, үзэгдөөгүй амитанай гэрэй амитадта добтолһон ушарнууд элирүүлэгдээ хэн. Эдэнэр ехэнхидээ хүгшэрһэн, үлбэртэһэн гү, али һула шадалтай амитадта добтолдог байна.

Байгша оной феввалиин 6-да НТВ каналда Нижегородско можын дэбисхэртэ танигдаагүй амитаниие бэдэрһэн тухай дамжуулга харуулаа хэн. Тэрэ дамжуулга буулгагшад арад зонтой уулзажа, хөөрэлдэжэ, мүрдэлгэ

хэһэн байгаа. Тэдэнэй баримтаар, 2010 оной зунһаа эхилжэ, үзэгдөө, харагдаагүй амитан гэрэй амитадта, тахья, шубуудта добтолжо, шүһиень һородог байна. Мүн иимэ гайхалтай амитан Москвагай ба Оренбургын можонуудта үзэгдэһэн байна.

Зүдхэлиин хонишон Гарма Гыдыповэй буудажэ хорооһон амитаниие Шэтэ хото эльгээбэ. Мэргэжэлтэд мүнөө дээрээ ямар амитан байһыень элирүүлжэ байна. Харин Зүдхэли нотагай наһатайшуул иимэшүү арьяатанай үнгэрэгшэ зуун жэлэй дайнай үедэ ушардаг байһаниие гэршэлбэд.

Цырегма САМПИЛОВА.

ХОРИ БУРЯАДУУД ТУХАЙ АСАГАДТА БЭШЭГДЭН ТОВШО ТҮҮХЭ

(Үргэлжлэл. Эхинийн
урдахи дугаарнуудта).

Тайшаа Шодо Болтирогойн нүгшэн, орондонь хүбүүнийн Ринцэн Шодын наһа гүйсэхэ хүрэтэр тайшаагай тушаалые ябуулжа ба хойшо доо тунгалсажа байхын тула харгана отогой аха зайһан Олбори Дашын гэгшэ хори арбан нэгэн эсэгын зоной хүсэлэнэй ёһоор Эрхүүгэй провинциальна канцелярийн 1732 оной июлиин 29 үдэрэй 1363 тоогоор баталагдажа, хоёрдугаар тайшаа энээнһээ эхилбэ.

Ринцэн Шодын 1733 ондо февралын 25-най үдэр Эрхүүгэй провинциальна канцелярийн 469 тоото саазаар үе залгамжалхын эрхээр Хориин тайшаа болобо. 1749 ондо Эрхүүгэй провинциальна канцелярийн мартын 3-най үдэрэй 1085 тоогоор Хориин зоной ясачна изба гэжэ зургаан Анаа голдо эхилэн тогтобо. Энэ зургаание Аба ноёной Анаагай зургаан гэжэ нэрлэсэжэ ябаба.

2-дугаар тайшаа Дашын нүгшэхэдэ, орондонь хүбүүнийн Доржижаб Олборин Хяагтын захын зургаанһаа 1755 ондо мартын 30-най үдэрэй 238 тоогоор 2-дугаар тайшаада баталагдаба.

1762 ондо намарай дунда харын 10-най үдэр тайшаа Ринцэнэй гэртэ хори арбан нэгэн эсэгын түрүүшүүл, тайшаанар ба зайсанууд болон засуул, шүүлингэнэр хори арбан нэгэн эсэгын зоной бүгэдэн суглаан боложо, өөһэдын хоорондын зарга нэхэбэрийн хэрүүл шууяанай хэрэгүүдые урдаһаа үргэлжэлһөөр, ерэнэн хуушан зан журамаар шидхэжэ байха хэбэй тогтоолые заһабарилан байгуулжа, дансада оруулба. Энэ суглаанаар «олон үе уларыба» гэжэ яһа илгажа, ураг холбохые тайлбарилбай.

1765 ондо главна тайшаа Ринцэн Шодын нүгшэн, орондонь тэрэнэй түрүүшын хүбүүн Данживан баһа нүгшэн байгаад, тэрэнэй дэд хүбүүн Юмсэн Ринцэнэй захын зургаанһаа 1765 оной ноябриин 11-нэй үдэрэй 959 тоото саазаар главна тайшаада баталагдаба.

1768 ондо главна тайшаа Юмсэн Ринцэнэй нүгшэхэдэ, орондонь дүүн Дамбадугар Ринцэнэй захын зургаанай, мүн энэ оной декабриин 4-нэй үдэрэй 379 тоогоор главна тайшаада баталагдаба. Энэ болобол 36 жэл тайшаа байха зуураа зондоо тунхатай, дээдэ газарай һайшаалтай, Ехэ дээдэнһээ 1801 оной апрелиин 7-нэй үдэрэй гэршэлгэтэй, элдэб эрдэнийн шулуу шэхэдхэмэл шэжэр алтан час, мүн оной энэ июниин 29-нэй үдэрэй патентээр надворно советник гэнэн хэргэмтэй; Ажа түрэхын зургаанһаа Ехэ дээдын зарлигаар хүзүүндээ зүүхэ алтан медаль ба орденуудтай; Сибириин сэрэгэй хубсаһанай хэрэгсэлэй Тельминскэ сэмбын фабрикада зоной нэрэнһээ 2000 пүүд хүрэтэр өөрын хониной нооһо түлбэригүй олон жэл үргэнэн, ноёд түшэмэдтэ ехэ, бага зэргэ хэргэм хайра кавалер (зэргэ) олгоһон. Зоной гаргашые өөрһөө харюусажа байһан олон газар нютагай мүнгэ баталга олоһон номой юрэнхы ажал болбосоролдо оролдожо, эхи нуури табиһан эрхим һайн ноён байһан бэлэй.

Энээнэй түрүүшын хатан Түгнэдэ нютагай, батанай обогой хатан гэгшын нүгшэнэндэ, дахин хатание абаха хэрэгтэй гэжэ ноёд түшэмэдэй дурадхалаар үбгэн наһатай болобошье, хуушан хадамуудай аймагай Годохи Сэрын үхин Шойжид гэгшэ 18 наһатай хатание абаба. Энэниие оложо абаһан ушар болобол, ноён (нилээд) урда хадамуудта айлшалжа ошоод, эдээлжэ, хүлшүү һуудалда дала мяхые 7 наһатай Шойжид хүүхэндэ заламсаар, тэрэ хүүхэн абаад, тэрэ далаар ноёной магнайе сохиһониие бэлэгтэ бодожо, хатан абаһан гэдэг.

Энэ Шойжид хатан болобол залуухан байгаад, ноён үбгэржэ, бээ

хүндэрһэндэ, хамаг хэрэгүүдые дэд тайшаа Галсан Мардайнтай боосолон ябуулжа, Эрхүү, Хяагтын зургаануудаар ябажа байха зуура Дамбадугар ноён халиба.

Алишьё хатанһаа түрэнэн үригүй байһандаа, түрэл болохо галзууд зайһан Суваан Сундалуунһаа үргэмжэлэлжэ абаһан Жигжэд гэжэ хүбүүнтэй үлдэбэ. Энэ хүбүүнэй наһан гүйсэжэ, эсэгэ ноёной зэргэ залгамжалха хүрэтэр Шойжид хатан регентэ матаар тайшаа тушаалые харюусажа байтар, дэд тайшаа Галсан Мардайн энэ өөрын уран аргын оролдолгоор главна тайшаа тушаалые бээдэ баталгуулан абаад, Дамба ноёной өөрын зөөрөөр барюулжа байһан Анаагай шулуун дасание ба һанда үргэжэ байдаг хониной нооһо гэхэ мэтые өөрынгөө нэрэдэ оруулһан. Олон хүнгэн ябадалһаа эртын инаг ябадалаа эбдэрээд, тайшаа Мардайн гүйсэд тушаалдаа баталагдамсаараа, номо наадагаа хуяглажа ерээд, хэдэн номоор үүдэ үрхөөрнь харбаһанда, Шойжид хатан олон модон сабатай айрагуудай дунда орожо, амиды гараһан гэбэ. Энэ хатан болобол Ехэ дээдэнһээ Владимирай лентэтэй лимэ ба алтан медальтай, үнэ ехэтэ үнгын эрдэнийн шулуу, бриллиант шэхэмэл алтан час, брошь болон бэһэлигүүд хайратай. Эрхүүгэй гражданска губернатор Трекинэй 1806 оной июниин 23-най 335 тоото гэршэлгэтэй.

1794 ондо ахамадай үйлэдбэрээр ясачна избань конторо болгогдобо.

Тайшаа Дамбадугар Ринцэнэй орондо дэд тайшаа Галсан Мардайн гэгшэ коллежскэ ассесор хэргэмдэ 1805 ондо январин 25 үдэр бууһан Ехэ дээдын зарлигаар Эрхүүгэй губернскэ правленийн саазаар Хориин ахалагша тайшаада баталагдаба.

1805 оной апрелиин 21 үдэрэй Ехэ дээдэ 1-дүгээр Александрын саазаар дээдэ тэрэ захирха Сенат яаманай петицинуудээр 11 отогоудай 2-дугаар тайшаа Павел Доржижабай дид тайшаа Галсан Мардайн хоёрто коллежскэ ассесор ба отогоудай ахалагшанарта титулярна советник хэргэмүүдые үршөөгдэбэ.

Нэрлэбэл, галзуудай зайһанууд Арсалан Мардайн, Бицай Тагарын, Дэнжин Бомлиин гурбан; харгана отогой Бадмацэрэн Гомбын, хуасай Зандан Басилиин, хүбдүүд Дэлгэр Шонохой, батанай Галши Омогтын, шарайд Юмбаб Иванай, бодонгууд Данзан Доржын, худай Галзууд Мүнхын, гушад Цэдэн Мансын, сагаанай Мохо Унаганай, хальбанай Үргэдэг Үбгэнэй - эдэ 15 нюурнууд бэлэй.

Урдахи главна тайшаа Галсан Мардайн үг үндэһые баахан үгүүлбэл иимэ:

Тайшаа Галсан Мардайн эсэгэ Мардайн Михайлайн 1759 ондо июлиин 7-нэй үдэрэй 1775 тоото Хяагтын захын хэрэгүүдэй саазаар дид тайшаа болоһон бээ. Энээнэй эсэгэ Михайла Батуухын гэгшые главна тайшаа Ринцэн Шодын оролдолгоор 1739 ондо февралын 17-нэй үдэрэй 89 тоогоор дид тайшаада Хяагтын захын хэрэгүүдэй канцеляриһаа баталагдаба. Эсэгэ Батууха отогой старшина байһан, мүн тайшаа Галсан Мардайн аха бол Дэлгэр 1788 ондо ноябриин 11-нэй үдэр Эрхүүгэй наместническэ правленийд дид тайшаада баталагдаад, үригүй тула дуунь орондонь залгалалсаһан байна. Главна тайшаа Галсан Мардайн тушаалдаа хүзэгтэй ба зүдхэмжэтэй, зоной тунхада хэшээлтэй, шударгуу түбшэн, һайн зантай иимэ ноён байха зуураа, дээдэ мэдэлнүүдые хүртэхын дээрэ, надворно советник хэргэм хүртөөгдэбэ.

1815 ондо главна тайшаа Мардайн нүгшэн, орондонь хүбүүнийн, 3-дугаар тайшаа байһан титулярна советник Дэнбил Галсанай оробо. Энэ Александрын лентэтэй хүзүүнэй алтан медальтай, залуу бага наһатай, шэрүүн дошхон абаритай, альгадаха зодохоороо амитан зониие үймүүлэн, абаха эдихын шуналаар арбан табан мянган түхэриг хүрэтэр алба һангай мүнгые Ангарай Эрхүү хотоор абгай хүүхэдтээ алтан һам гэхэ мэтэ алибаа дансаг эдлэлнүүдые худалдан абажа, амитан зоной зөөриие үрин, хайрагүй хашалан үзүүлжэ ябаһанда, Хориин зонһоо ахамадта гомдол хүргэжэ, мүшхэбэри мүрдүүлгэ болоод, ахалагша тайшаа тушаалһаа хориюулба. Тэрэ алба һангай мүнгэ үриһэн ябадал ба амитан зоной хүрэг ехэ зөөри, алта мүнгые зодожо абаха ба али баһа альгададаг, ташуураа эльгээжэ, амгалан абаһан олон гэмтэ муухай ябадалай дахин мүшхэбэри мүрдэлгэ эхилхые забдажа, тэрэ үеын Сибириин генерал-губернатор болон үргэн эрхэтэ, гэгээн оюута граф Сперанский Дээдэ-Үдын хотодо 1819 ондо февраль харын яармаг дотор ерэжэ, Хориин обогүүдай ахамдые ерүүлэн, гомдолнуудай бодотые үгэжэ: «Энээнэй үнэн худалые тодорхойлон хэлэгты, намда үнэхөөр мэдэгдэжэ байна. Таанарай нюубал, Хориин зондо хэб мүшхэбэри үйлэдэмүйби. Тэрэ сагта таанар гэмтэй болохо боломүй», - гэжэ зандарһанаар, нүгөө талаһаа гомдогшодтой нюусгай нэгэн байһанай тула эдэ бүгэдэ үнэн гэжэ

тодорхойлон үгэхэтэй, тайшаа Дэнбил Галсанай бэеые гэмтэн болгожо, харатай хүдэлмэридэ оруулжа, эсэстээ холо орондо сүлэхэ, эд хүрэнгөө алба һангай үриһэн мүнгые ба хүнэй зөөриие хашалангаар олзолһониие бүрин түлүүлхэ, эдихэ хүрэнгэ дутабал, эмэ үринэрые, зониие хэсүүлжэ тэжээхэ гэнэн бодомжоёо хабсарган барилсаба.

Граф Сперанский гар табилгые баталжа абаад: «Дэнбил Галсанай гэмтэй бэшэ, таанар гэмтэйт, энээнэй орондо таанар гэмдэ хабаадамүй, - гэхэдэнь, хэлэхэ үгэгүй айгаад, мүргэхэһөө бэшэ миин байһанда, граф гэмэ намһаа асуугты» гэхэдэ, арайхан гэжэ асуухада: «Таанар иимэ үбгэн наһатай түрүүшүүл байгаад, 17 наһатай ухаа ороогүй хүбүүе энэ ехэ тайшаа тушаалда оруулжа, эды зэргын һүйдхэл хүүлээд, эсэстээ иимэ гэмгүй гэлдэхэтнай, буруу болобо» - гэнэн. Тиихэдэнь: «Бидэ үе залгамжалгын эрхээр тайшаа тушаал даахые ехэ дээдын үршөөл байха тула тэрээгээр Дэнбил Галсанай гэгшые тайшаа тушаалда оруулһан бэлэй», - гэлдэбэ. Тиихэдэнь тэрэ граф: «Тиимэ ехэ дээдын эрхэтэй байбал, танай баһа зүб, - гээд, - тэрэ эрхэ одоо бидэндэ энэ мэтэ таарахагүй болобо», - гэжэ элирхээлһэн мэдүүлгэ (зонһоо) абаба.

Тэрэнэй удаа Дэнбил Галсанай гэгшые Ехэ дээдын үршөөлөөр 1819 ондо мартын 25-най үдэр дахин главна тайшаагай тушаалда генерал-губернатор граф Сперанский баталба.

Баһа тайшаатай урдань нүүжэ ябажа, тохирон зониие үймүүлдэг зайһангууд - сагаан обогой Намжил Мохуйн хүбдүүдэй Далай Догбын хоёр гэмтэйдэ үзэгдэжэ, тайшаа Дэнбил Галсанай тогтоһон зарлигаар тушаалдаа дахин оруулагдаһан.

Зайһан Далай Догбын хүбэтэй бэрхэ хүн байһан байгаад, Хяагтын таможиин ахалагшаар дамжуулан, Петербургда князь Голицын ба Орловуудаар Ехэ дээдын һонорто Христосой арюун уухилда хүртэжэ, Үнэн алдартын шажание абахаһаа гадна, олон буряад зоноо оруулхын дүрэ үзүүлһэн бэлэй. Тайшаа Дэнбил Галсанай Эрхүү хото ошожо, граф Сперанскийтай ушаржа, нюусаар гээгэтэй ябажа, хэрээһэ зүүжэ, христиан шажан абажа ерээд байһан гэбэ.

Алба сангай эбдэрһэниие Хориин зон түрэхэ үгэнэн бэлэгэ нэхэгшэд бусаажа, харюу үгэхэ хоорондоо баталһан хэлсээтэй байбал, нэхэжэ болохо, тиимэ юумэ үгы байбал, бэлэг абалсаһан байбал, хойшолтогүй орхигдохой байгаа.

Тэрээгээр барангүй: «Ахамадай үмэнэ муудал хэнэн ба хүниие гэмтээхэ зорилготой тула шүүбэридэ хабаадамүй», - гэжэ Сперанскийн хэлэнэн үгэ би байгаад, тэрэнээ дам соносожо, бэлэг үгэнэн зөөри нэхэгшэд зүндөө орхибо.

Тэндэнһээ граф Сперанский март һарада Дээдэ-Үдын Худан голдо нуугаа тайшаа Дэнбил Галсанай гэртэ ошожо, байдалыне үзэжэ, шулуун нууригай байһан гэр гэхэ мэтэ олон ород янзын барилгатай, түбхинэнэн байдалтай, тарья тариха эхилһэн, ехэ мал ажалтай байһаниие үзэжэ, «гансахан тэргэши муу» гэжэ өөрын каретэ тэргэ бэлэг үгэжэ бусаба. Тэрэнһээ хойшо тайшаа Дэнбил хоёр паар ехэ тэргээр ябаха гэхэ мэтэ улам бадарба, Граф Сперанский тэрэ ябадалдаа Эрингада байһан суутай хатан Шойжид Худохинтай ушаржа ярилсаһан гэдэг.

Хуушан монголоор бэшэгдэһэн энэ түүхые Галина Очилова мүнөөнэй буряад хэлэндэ оруулба.

**Хуушан монголоор
бэшэгдэһэн энэ түүхые
Галина ОЧИЛОВА
мүнөөнэй буряад
хэлэндэ оруулба.**

Уншагшад аймнай туршалганууднаа

МАЛШАН АПАЙ

Жаа наһанһаань нүхэр Апей-таяа хамта һураабди. Олон жэлдэ золгоогүйбди. һаяхана Алайртаа ошоод лэ, дүү басага-найнгаа бүлэдэ хүндэлүүлэн хонобоб. Эртүүр үүр сайжа байхада, мангарлашаһан Апей анда нүхэртөө ошобоб. Нохойнуудһаань айжа: "Апей!!" – гэжэ шангаһанаар нэгэ хэды хаахирбаб. Урдаһаамни гэр сооһоонь: "Илбээ ерээш?" – гэжэ абяань дуулдаба, тиигээд лэ гэрһээ түргэн гараба. Газаа уулзаад, гараа барилсан мэндэшлэбди. Нюур шарайемни хаража, хүндэшгэ яба-набшуу даа гэжэ ойлгоһон: "Шам-даа нэгэ аргалхаб, эртэшгэ байна, ганса сэгэе ундаа олохоорби, архин дэлгүүрнүүд юһэндэ нээгдэгшэ юм", – гэжэ хэлээд лэ, шэл гартаа бариһан хүршэ эгэшэдэ ошожо, сэгэе асарба. һүөөр хэгдэһэн унда-ниинь хатуушаг байба, бэе соомни һэрюу оруулба.

Гэрэй эзэн холодильнигаа нээжэ, хүрэшэһэн шоошмой¹ заһаһа гаргаба. "Ухаа шанахабди," – гэбэ. Шүлэндөө хартаабха хэршээд хэбэ, гурил ша-раад, даһна, хатаһан мандир, хожо-мынь шүлэнэй бэлэндэ хоёр халбага сүсэгэй нэмээжэ, амтатай ухаа шанаа һэн.

"Бульмад гол дээрэ үдэрынь үхэр малаа уһалаад лэ, тэдэнэй голой эрьеэр бэлшэхэдэ, үшөөһэн бургааһанай һэрюун соо һуужа, сил-маагараа заһаһа баридагби", – гэжэ хэлэбэ. "Мүүрдэ² табигша гүш?" – гэжэ бинь һурабаб. "Үгы, заһаһанай үсөөндэ хумхайрхадаггүй юм гэжэ баабайм хэлэгшэ һэн. Бага арадай ёһо заншалаар тиимэ байдаг", – гэбэ. Үнэн дээрэ Конфуцийн һургаалда адли байна гэжэ бодооб: "Заһаһа сил-маагаар баригты, шубуу элээн дээрэ харбагты. Хүн болон арьяатан амитан байгаали соо нэгэ тэгшэ шэнги байха ёһотой юм".

Нэгэ жаа боложо, сэгэинь оёор-лоходо, томошог шэл бариһан дахин мүнөөхидөө ошобо. Тэрэ зуура хүршэ хүн Бадй оробо. Намай таняад, хөөрэлдэбэбди.

Апайн асарһан хатуушагынь гурбан эрэшүүлэй зугаа дээрэ дууһашаба. Анда нүхэрни: "һуулгаа баряад ошохо болобоб" – гэбэ. Ти-ижэ байтараа, тээгээ бэдэрбэ. Хоёр һуулгаа тээгээ үргэлөөд лэ ошобо. Хужар ногоондо бэлшэһэн үхэрэй сэгэе ундаагаар Апай малшан на-майгаа табин таба хүрэхэдэмни, гармошкоороо наадажашье, хасаг хатаргаа хатаржашье хүндэлөөд лэ, ташуураа гартаа бариһан, няд байсар дуугаргаад лэ, байтан³ морёо унаад, адуу малаа адуулхаяа хатарба. Ганса гүбэйн саана малгайн харагдаа. За-лүү бэшэшье һаа, сэдхэлынь залуу байна бшуу даа гэжэ ойлгооб. Ехээр баярлаа һэм.

¹ Шоошмой – сурхай
² Мүүрдэ – заһаһа бариха хэрэгсэл
³ Байтан – байтаһан.

ЕРЭЭДҮЙ САГТА

Түрэл урагни,
Тэнгэрээр зайжа
Аашалһан ухаанай
Удха үзүүрэй шангаһаа гү,
Али архиин хатууһаа
Абай Гэсэр үльгэрье
Тэнгэришүүлэй зай
Арад зонойнгоо эртын
Тэрэл үеын хүн зондо
Сэдхэл ухаан тухай
Арад зон удхыень
Эртээр гү, али
Хожомдожо
галаб соо
ерээбшууб даа,

Булжамууртын орон
түргэнөөр бусахабшууб
Эжы, баабайгаа
Долоодохи тэнгэридэ
Үүлэндэ холбоотой мэтэ,
Энэл түрэлдөө
Сансарын хүрдэһөө
Саг сагтаа зоболонһоо
Энэл галаб соо
Илбээшэн - һалсин
Галабай ехэ галаб
Монсогор сахилгаан
А.Д. УЛАНОВ.

ШОГ ЗОХЁОЛ

АЙЛШАЛААД БУСАХАДАМ

Аха нүхэдэй уряалда
Айлшаар буугаад һуухадаа,
Айдар бээе гутаажа,
Архиин дээжэ ууһандаа
Һогтуу дуунайм аялга
Һорилго һайтай тэсэнэ,
Магтажа альга ташалга
Мангар тараха гэлсэнэ.
Тархим эрьен хүтэлүүлжэ,
Танил нүхэдтөө
шоглуулаад,

Таамаг ухаатай үдэшүүлжэ,
Талын дундуур
шогшуулнаб.
Бусажа ябаһан зургымни
Буурал морим агшаана.
Нюур, шарай зүдэрһым
Нюрган дээрэ багсаана.
Мохоо ухаатай болоһондом,
Морим тархяа һэжэрнэ.
Жэгдэхэн хатартаа орожо,
Жэрхэжэ ходо турьяна.

ЗУНАЙ ХАЛУУН ҮДЭР

Зугаа, баяр асарһан
Зунай дулаан һарада,
Зулгы нүхэдэй жаргадаг
Зулзага, инзаганай хаһада
Гудамжада гарахадам,
Гуя салдаган һамгад.
Наһатай болошоод
ябахадам,
Наадална гү даа – магад.
Үнжэгэн зөөлэн харасатай
Үнгэрнэ шоглон һагад.
Заншал урихан, илдамхан
Залуухан айлнуудай хаһад.

ХЭМНАЙ ГЭЭШЭБ?

*Ажалай халуун үедэ
Альгаа дэлгээд харуулдаг.
Архидалгын найрай түлэгтэ
Айлшаар буугаад халуурдаг.
Турлааг хара үһэнэй
Тушамал һогтуу дахуултай,
Голёо шодон үмдэтэй,
Гоохон дүүхэй
нахюултай.*

*Гудамжада ябахадаа,
Гургалдай мэтэ эсэрьедэг.
Гуламтадаа угтахадаа,
Гуран шэнгээр буухирдаг.
Хэмнай гэшиб энэмнай?
Хэлыт, нүхэд, олоһоод!
Хэтэршэхэһи түүрүүлэн,
Хэблэл нэрынь һониндоо!
Шоодборишье һаа, шогтойхон,*

*Шоройдо мурлэжэ
ябаһаарби.
Шорондо ороогүй
золтойхон
Шонын хубуудые
харадагби.
Зэмтэйшье һаа,
зэргэлээд,
Зэдын эрьээр ябаһаарби.*

*Зэбын тархи мэргэлээд,
Зэбүүрхэһэн шарайень
танидагби.
Уншагшад аймнай
Арбаһишье үгын альган тарга
Хүлээгшэ
Цыбикжаб НАЙДАНОВ.
Захаамин. Михайловка.*

ТАЛЫН СЭСЭГҮҮД

Талын сэсэгүүд,
Талым сэсэгүүд,
Талын нэбшээдэ
эльбүүлһэн сэсэгүүд,
Талын аадарта баяртай
сэсэгүүд,
Талын басагадтал таладаа
жаргадаг
талын сэсэгүүд,
талым сэсэгүүд.
Үглөөнэй шүүдэрһээ
ундалжа,
Удын наранда игаажа,
Уужам талаая эрээлэн
шэмэглээ
талын сэсэгүүд,
талым сэсэгүүд.
Талынгаа домог дэльбэдээ
шэнгээжэ,
Түбидэ хүртөөдэг домоороо
хангалтан,

Тэнюун сэдхэлым омогтой
доһолгоо
талын сэсэгүүд,
талым сэсэгүүд.
Дабанһаа дабаанда
Даллана намаяа,
Дуулана, дурсана
Дурлаһан зурхэмни
талын сэсэгүүд,
талым сэсэгүүд.

ЭГЭЭН, ЭГЭЭН

Уян зулгы наһандаа
Үеын нүхэр шамхандаа
Эгээл, эгээн һанагдаад,
Эгээн ехэ жаргалтайб!
Эгээл, эгээл этигэмээр,
Эгээл, эгээл найдамаар,
Үрэ зүрхөө уярма
Эгээл минии хубита.
Зүүдэн мэтэ үнгэрнэ
Заяагдаһан жэлнүүднай,
Түбиин баяр эдлэхэ
Талаан хубияа сэгнэ!
Эгээл, эгээл дулаахан,
Эгээл, эгээл сэлмэгхэн
Найдамайхан миһэрэлэ
Намдаал ганса зорюулнаш.
Эгээл, эгээл этигэмээр,
Эгээл, эгээл найдамаар,
Үрэ зүрхөө уярма
Эгээл минии хубита.

НАРУУЛ АГШАМ

Сэсэгэй арюухан дэльбэ дээр
Шэжэр дунгал ялалзан,
Эртын наранай элшэтэй
наадаад,
Этигэн, найдан элээ гү.
һаргама хүсэл, һаруул
гуниг,

Тэнсүүлэн ерэдэг
хайрамнай.
Амидын жаргалай хүлдэ
Агуу хүсэтэй охин гү?
Агшам бүри хубилдаг
Алаг эрзэн юртэмсын
Түмэн баярай сахилгаан
Талаан, хубиимнай адислаг.

ХАБАР ЕРЭХЭ

Этигэл, найдалаа алдаагүй
Энээхэн наһандам нэгэтэ
Үнгэрһэн хожом хоёрые
Урихан аялга холбохо.

Үйлын үриин элдэбһээ
Үнэхөөр хайрам буураагүйл!
Заяан хубиин хэшэгтэ
Зүнтэй сэдхэл сэлээтэйл.

Дабшаха зургым уряа
Дулаахан нюдэнэйш миһэрэл.
Үендөө нэгэтэш алгасаагүй
Үбэлэй ошоходо, хабар
ерэхэл.

Хабар ерэхэл.

Дээдын хүсэнэй эршэһээ
Дэлхэйн эрьесэ замхахагүй.
Дуранай дулаахан ольһон
Досооһоом жэгнээд
мартуулхагүй.
Үдэрэй һахюуһан улаан
нараяа
Үлгэн дэлхэймнай
тойрожол байг!
Үлзы жаргал үршөөн ерэдэг
Үнэхөөр хайрам
бадаржал байг!

Бадма-Ханда БУДУЕВА.

ҮНЭНИИНЬ ЯАГААД САЙШООБ?

Нэгэтэ Дашарабдан Батожабай түрмын ноён нүхэртөө хэлэбэ ха: «Гэмтэ ябадалай түлөө буудуулха гэхэн хэһээлтэ абаһан хүн тухай зохёол бэшэхэмни. Тэрэ хүнэй амидарал, гэмтэ ябадал тухай үнэншэмөөр бэшэхын тула тэрэнэй сэдхэлэй досоохи байдал бэе дээрээ үзэхэ ёһотойб».

Түрмын ноён хэлэбэ: «Бэе дээрээ үзэхэ, мэдэхээ һанаа хадаа ши буудуулхаяа байһан хүнэй камера соо байрлаад бэшэхш. Харин энээн тухай ши бидэ хоёрһоо бэшэ хүн хэншье мэдэхэ ёһогүй».

Түрмын үүдэн түр-няр гэгэ, Батожабай камера соо хаб-яб хаагдаба. Түрмын ноён саарһа гуурһиень асаржа үгэдэг байба ха. Уран зохёолшон хэдэн һара роман бэшэжэл байна ха. Хүбхытэр бэшэжэ, дүүргэхэ тээшээ болоод байтарнь, Батожабайда шэнэхэн газетэ асарба. Газетэдэ «Түрмын ноён наһа бараа, гэр бүлэдэнь уйдхар гашуудалаа мэдүүлнэбди» гэхэн үгэнүүд толилоотой байба. Батожабайн үһэн гансата сайшаба ха. Саб сагаан толгойтой Батожабай уруу-дуруу һуужа байтарнь, түрмын ноён камерада оро-жо ерэбэ. «Буудуулха хэһээлтэ абаһан хүнэй сэдхэлэй доторой байдал арһа мяхан дээрээ үзэбэ ха юм ши даа. Одоол мүнөө үнэншэмэ бэрхээр зохёолоо бэшэхэмни гээшэ», – гэжэ нүхэрын хэлэбэ. Тэрэ гэхээр Батожабай саб сагаан толгойтой Улаан-Үдын гудамжаар алхалдаг байгаа һэн ха.

Намжилма БАЛЬЖИНИМАЕВА.

БАРГАЖАН ГОЛОЙ ТҮРҮҮШЫН НУРГУУЛИ

хургуулийн багшанар

С.ХАМНАЕВАЙ НЭРЭМЖЭТЭ УЛАНАЙ ДУНДА НУРГУУЛИЙН ТҮҮХЭНЭЭ

Хүгжэлтын шатанууд

1844 он – Баргажанай буряад приходой училищи

1873 он – церквин-приходой хургуули

1898 он – буряад училищиин ба церквин-приходой хургуулийн хамтаралга

1922 он – Уланай эхин хургуули

1950 – долоон жэлэй хургуули

1958 он – найман жэлэй хургуули

1964 он – дунда хургуули

Баргажан голдо түрүүшын хургуулийн нээгдэнэн ушар 170 жэлэй түүхэтэй. Тэрэ үедэ тайшагай туһалагша байһан урагшаа ханаатай, эдэбхитэй, шударгы зантай Сахар Хамнаев 300 пүүд улаан таряанай хилээмэ, нэгэ үнээ нурагшадта үгэнэн байна. Училищиин байшан бариһан, хартаабха тарихан, газарай эдээ ургуулжа хургаһан энэ хүн монгол ба ород хэлэ найн мэдэдэг, нютагайнгаа хүүгэдые эрдэмтэй болгохын тула эгээн ехээр оролдодог байгаа. Тэрэ үедэ хүсэндөө байһан Орос гүрэнэй хургуулийн уставай ёһоор (1804 ондо абтаһан) гүрэн түрэ приходой училищинуудта мүнгэ һомолдоггүй бэлэй. Тиймэһээ энэ училищиин байдал хүндэхэн, шадалтай баян буряадуудай мүнгэн туһаламжаар лэ ажалаа ябуулдаг хэн. Буряад приходой училищида хэрэглэхэ номуудшые үгы байгаа. Жэшэнь, 1852 ондо училищида 17 хэһэг монгол-оруд-француз толи, 15 хэһэг ород үзэглэл, 1 монгол үзэглэл, 4 хэһэг арифметикын ном, ород хуушан пропись- 8 хэһэг, бэшэхэ 4 хара хабтагай тоологдодог бэлэй.

XIX зуун жэлэй тэн багаар 15-25 нурагша тоологдодог хаа, табин жэлэй үнгэрхэдэ, 40-45 хүн болоһон юм. Тэрэ үедэ ганса хүбүүд нурагша хэн. Жэшээлбэл, 1848 ондо олонхидоо 17 наһа хүсэһэн, һамга абһаншые шабинар байгаа. XX зуун жэлэй эхиндэ басагад нурадаг боложо, жэл бүри 8-10 хүн дүүргэдэг бэлэй.

ГЭГЭЭРЭЛ АСАРҢАН ГАБЬЯА СОЛОТОЙ БАГШАНАР

Троицкосавскын (Хяагтын) сэрегэй ород-монгол хургуули дүүргэнэн хасаг Алексей Васильевич Корнильцев түрүүшын багша байһан, 1852 он болотор хүдэлһэн юм. Тэрэнэй шаби Аюши Дашицыренов 1856 он

болотор багшалаа. 1859-1885 онуудта аха дүү Николай ба Александр Сахаровууд хүдэлһэн габыятай. Н.Сахаров эрдэм-шэн-жэлгын ажал ябуулдаг, “Эрхүүгэй губернска ведомостьнууд” сониндо хизаар ороноо шэнжэлһэн статьянуудые хэблүүлһэн. Эгээн томо бүтээлынэ – “Баргажан буряадуудай түүхэ бэшэг”.

XX зуунай эхээр Эрхүүгэй багшанарай семинари дүүргэнэн Ванифатий Исидорович Шубин, мүн Верхнеудинскын уезднэ училищи дүүргэнэн Аймпил Галсанович Гальчев бэрхэ багшанар хүдэлжэ, нютагай зоной хүндэдэ хүртэнэн түүхэтэй.

Совет засагай тогтоһоной һүүлээр зониие үзэг бэшэгтэ нурага ажалай гүрэнэй зүгһөө дэмжэгдэхэдэ, Уланай эхин ажалшадтай I шатын хургуулиһа гадуур Топиканай, Хабаржаанай, Нуурай, Дагаалжинай эхин хургуулинууд хүдэлдэг болоо. Юрын таряашадай гэрнүүдтэ хэшээл болодог, мебель болон нурагшалай хэрэгсэлнүүд дуталдадаг байгаа. Бэлэдхэлтэй багшанар үсөөн хэн. Аймпил Гальчев, эгэшэ дүү Евдокия, Мария Абросимовууд, аха дүү Владимир, Иван Шубинууд, Санжи Базарон, Эрдэни Аюшев, Ксения Шанюшкина, Софья Жмотова багшанарай нэрэнүүд түүхэдэ үлэнхэй.

Хүдөө ажахын артельнүүд байгуулагдажа, бага хургуулинууд хаагдаад, Уланай хургуулийн нуури бэхжүүлэгдээ. 30-40 хүүгэдэй байха интернат баригдаа, баани хүдэлдэг болоо хэн. Энэ үедэ 160 үхибүүд нуража байгаа. М.Н.Баранов, М.Н.Бодоева, М.А.Олзоева, Д.У.Шоноев, Д.Н.Аюшеева, Б.Б.Будаев, Ж.В.Раднаев, дайнай үедэ Л.Г.Дугаров, Д.Ж.Жамбалова, В.М.Бубеева, Г.М.Гармаев, Р.Э.Иванов багшанар зоной дунда ниитэ-политическэ ехэ ажал ябуулһан габыятай.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнда М.Н.Баранов, Р.Э.Иванов багшанар ами наһаа алдаһан юм. Г.М.Гармаев, Л.Г.Дугаров, Б.Г.Сультимов, Ж.Э.Доржиев, Б.Б.Цыденов, Д.Л.Ламажапов эрэлхэг зоригтойгоор байлдажа, гүрэн түрын үндэр шагналнуудтай нютагаа бусаһан байна.

Дайнай һүүлээр Уланай хургуули долоон жэлэй болоод, буряад хэлэнэй залуу багша Очир Ванданович Раднаев хүтэлһэн юм. Саашадаа тэрэ эхин хургуулийн завучаар хүдэлөө, түүхын багша Хубисхал Гармаев

вич Дамбаев директорэй тушаал эзэлээ. Буряад хэлэнэй багшанар Долгор Будаевна Ринчинова, Анна Цыремпиловна Цыремпилова, эхин классай багша Елена Матвеевна Донкина хүдэлжэ эхилээ хэн. Бутыд Гармаевна Чимитцыренова, биолог, хургуулийн дэргэдэ сэсэрлиг тариха, алим жэмэстэ мододые нуулгаһан габыятай.

1950-1960 онуудта Д.К.Мужанов (XXII партсъездын нэрэмжэтэ томо хамтын ажахын парти эмхиенэ хүтэлөө), Б.Д.Будаев, Е.Т.Цыденов хургуулийн директорээр хүдэлөө. 1960 ондо Ула-

най дунда хургуулийн түрүүшын выпуск болоһон түүхэтэй.

ЭРДЭМ НУРАЛСАЛАЙ ШЭНЭ ОРШОМДО

1999 ондо Уланай хургуули федеральна туршалгын талмай (ФЭП) гэжэ нэрэтэй болоод, 125 мянган түхэригэй грант шүүгээ хэн. 2001 ондо багшанарай оролдолгоор Глобальна экологическа жасын (ГЭФ) грантнууд абтажа, тэрэ мүнгөөр экологи хамгаалгын зүргэ байгуулагдаа, урданай маягаар нэеы гэр баригдаа, компьютерна класс түхээрэгдээ. Шэнэ технологи, арга дүрэнүүдые хэрэглэнэн нурагшалай программануудай Бүхэроссийн мурисөөндэ илалта туйлаад, Уланай хургуули 2007 ондо 1 млн түхэригэй гүрэнэй дэмжэлгэдэ хүртэнэн байна. Медиа-түб байгуулагдаа, класс бүхэн шэнэ үеын түхээрэлгэнүүдтэй болоо.

“Российн эрхим багшанар” гэнэн мурисөөндэ хургуулийн хэдэн багшанар түрүүлһэн габыятай: ород хэлэнэй багша О.Ж.Ламуева (2006 он), буряад хэлэнэй багша Г.С.Монгорова (2007 он).

Хургуули дүүргэгшэдэй дунда нэрэ солотой, алдар суутай хүнүүд тон олон, бултыень тооложо боломоор бэшэ. Харин 2002 ондо дүүргэгшэд жэл бүри эрхимээр нурагшадта 5 мянган түхэригэй шан баруулдаг найхан заншалтай. Иигэжэ үеһөө үедэ Уланай хургуулийн шабинарай түрэл гуламтадаа үнэн сэхэ, баяр баясхалантай хандаса дамжуулагдана гэшэ. Хургуулийн му-

зей (1987 ондо байгуулагдаһан) арбан жэлэй саана нэһлэнэн шэнэ нэлэгдээд, саг үргэлжэ шэнэ экспонатнуудтай боложол байдаг.

2012 ондо Баргажан голой эгээн түрүүшын хургуули байгуулан Сахар Хамнаевай нэрэ үгтэжэ, хэтын хэтэдэ мүнхэлэгдөө бэлэй.

Хургуулингаа 170 жэлэй ойн баярта зориулжа, хүүгэд найруулгануудые бэшэнэн байна.

3-дахи ангиин шаби Аюша Шарушкинай (хүтэлбэрилэгшэ багшанэ Чи-мита Хобисхаловна Эрдыниева) найруулга таанадай анхаралда.

ЭГЭЭЛ ЭРХИМ НУРГУУЛИМНИ

Би Аюша нэрэтэйб, 9 наһатайб. Манай аймагай эгээн эрхим хургуулида нурааб. Багшанарнай ехэ найхан ханаатай зон.

Хургуули – минии хоёрдохи түрэнэн гэр мэтэ. Үргэн нуруул кабинетүүд сооһоо эгээн хүндэтэйниинь – директорэй юм. Номой сан, спортзал орохо ехэ дуратайб. Столоводо манай тоогошод амтатай удын хоол бэлдэдэг. Музейдээ ороод, нютагай түүхэ мэдэжэ абанабди, хургуули дүүргэнэн солото хүнүүдтэй танисанабди.

Нютагтаа, Буряад орондоо баһал суутай, туһатай хүн болохо хүсэлтэйб.

Болохоёо байһан 170 жэлэй ойдо бүхы багшанарта энхэ элүүрые, түрэл хургуулидаа улам хүгжэхые хүсэнэб!

Түяна САМБЯЛОВА.

9 ангиин нурагшадтай Б.Б.Степанова багшанэ

Ч.Х.Эрдыниева шабинартаяа

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото-зурагууд

Буряадай зохёолшодой шэнэ бүтээлнүүдхээ

Михаил БАТОИН

БАЛАГАД ГҮРЭН ТҮРЭ

(Үргэлжлэл. Эхинийн майн 29-эй дугаарта).

УХААН УРДА ГҮ,
АЛИ МЭДЭРЭЛ?«Дурлахан баха
далай харайха»
(оньһон үгэ).

Үглөөнэй уншалгын дүүрэхэ хирэнээр шэрээтэ лама Сандан ламхай тээшэ нюдөө хюрилгаба:

- Сандан ламхай, гэртээ ябашангүй, мантаяа хэдыхэн соо һуулсыта. Хөөрэлдэхэ, зүбшэхэ юумэн бии. Бидэндэ дураа гүтаһан мэтэ юундэ манһаа зайсахые оролдодог гэшэбта.

- Даншье тиимэхэн бэшэл ааб даа... Самади бисалгал дээрэ һуудаг болонхойб. Тэрэмнай тиимэ амархан юумэн бэшэ.

- Бидэ һаалта болонол гэшэ аабзабди даа, - гэжэ хэншьеб энгүүрхэбэ.

- Тиимэ даа... Сан хэнгэрэг саашаа, сай мяхан наашаа...

- Тамнай Халхын дасанда ошохо, сангасба болохые һэдэһэн гэшэ ха юмта даа.

- Тэндэ эрдэм мэдэсээ гүнзэгүүрхлын тула ябагдаа юм даа. Богдо гэгээнтэй баралхаха золдошые хүртэгдөө...

- Зай даа, тиимэдээ эдэ мухар тархитантай суг һуухатнай таарахагүй, сээртэй болонхой юм бы даа...

- Энгэртээ хэрээһэ зүүһэн тэрэ хүнтэй яагаа үни баралхаба гэшэ һэмта, Сандан лама?

- Ябаһан хүн ябаал гүб даа. Уужам дэлгэр Орос гүрэнэй эрхэтэд байһанаа мартажа огто болохогүй. Тэрэнтэй өөрын тусхай эрдэмтэй хүн.

- Тархиингаа хазайһан тээшэ тэнэглэһэн нэгэн лэ ааб даа. Тиимэшүүл зольбо нохойнуудтал олошоро. Хаан түрэдэ харша амитад толгойгоо үргэжэ, хүн зоной ухаа төөрүүлхэн бүрил дортожо байнхай гэлсэгшэ. - Юуд гэнэб даа... элдэб эсын нэрэтэйшүүл бии болонхойл ха. Хоорондоо арсалдаа үүсхэжэ, сээс һунаажа, зоной ухаа төөрүүлнэд ха. Сансарын хүрдэ хайшаа шэглэлтэй эрьелдэнэб гэжэ арсалданашые ха.

- Хүлгөөтэй үе сагта хатуу шанга сахюусадтаа зальбарха болонобди. Ямандагын бүтээл эндэ шухалын шухала, - гээд, Сандан лама үүдэн тээшэ шэглэбэ.

Ламанар өөһэд өөһэдынгөө бодолдо эзэлэгдэнги дуугай һуубад. Сандан лама үгэ дуугүй үүдэн тээшэ ябаба.

- Ямандагын бүтээл тиимэ амархан бэшэл ааб даа. Тэрэмнай тусхай шанга сахюусан.

Гэр тээшэ гэшэлжэ ябахадаа, Сандан лама хамар дороо гүбэрнэ:

- Ухаан урда гү, али хүнэй мэдэрэл? Эгээ мүнөө алинайнь уридшалхань үшөө хэлсэ-тэйхэн бээ. Тэрэ ород ухаан мэдэрэлэ тэнсэлдүүлэнхэйб гэжэ һанажа ябанал ха. Хай даа... Булта хүнүүд тиимэ гэ-

шэл һаа, бурханай үринэрбди гэхэнэ бүрүү бэшэл һэн ха. Хамаг хөморон эндэһээл үндэһэтэй гэшэл ааб даа.

САНДАН ЛАМА
ХААНА ГЭЭШЭБ?

Хэдэн үдэр Сандан лама үглөөнэй уншалгада эрбэгүй.

- Энэмнай мантаяа харил-сахаяа хашарнал хаш.

- Зүб даа, дууһан номой ёһоор...

- Дасан дээрэ байгаад, зонной дунда орохогүйнь хайшаа юм?

- Зүб даа, даяанда һуухаяа бээб бэлдэнэл хаш...

Энэ мэтын таамагшалһан үгэнүүд үдэр ошохо тума һүжэрнэ. һүүлэй һүүлдэ дуган тэрэнэй эрэхэнэ бүрил үсөөрбэ. Хэбэрын тэрэ гэртээл һууна янзатай. Эдэ мэтын үгэ хүүр зоной дунда тараһаар байба.

Сандан лама һанал бодо-лоо хэндэшые мэдүүлнэгүй. Тэрэнэй ухаан эндэхиин бэшэ орон юртэмсэдэ гэшэ хаяа. Одоо мэдэхин аргалгүй. Тиимэ даа... Лама гэгээнүүдэй ухаан бодол эндэхиин бэшэ орон юртэмсээр аяншалдаг гэдэг ха юм даа. Урдаһин бодото бэээрээ һууна гэнэһини, огтолон тиимэ бэшэ байша-ха. Юрын боро ухаанай энэ-ниие даб гэхээр ойлгохын аргалгүй... Тээд яахаб, эрдэм номой агуу хүсэн гайхамшаг.

Ямандагын бүтээлдэ һуулгада айхабтар шанга зориг хэрэгтэй. Эгээлэй байдалһаа энэ бээе зайсуул-жа, тэрэ бүриин юумэндэ да-шууржа огтолон болохогүй. Тээд оршон тойронгой элдэб ёһоной үзэгдэлнүүд саг үргэлжэ тэрэндэ добтолжо, ада баршадууд мэтэ хүнэй сэдхэлдэ обтон үйрэхэ, өөр тээшэ татахые оролдохо, энэ түбиин байгааһин шэн-жэ шарайгаар дуудаха. Иимэ үедэ хүн боложо түрэгшын заяан зоболонгой эхин удха ойлгохо тухандаа хүрэхэ эхилдэг ёһотой. Хогоосон ша-нар ойлгохо тухандаа хүрэлгэ тиимэ амархан юумэн бэшэ. Иигэжэ агуу номнол элитэ гэршэлнэ.

Сандан ламын гэрэй богоһо алхаха мүргэлшэд үсөөржэл байба.

xxx

Үглөөнэй улаан наран-ар түбэдһөө уг гарбалтай хотошонь айхабтар шанга-ар хусашаба. Энэ хаб нохой өөрын һонин түүхэтэй. Хо-тошо гэнэн нэрэнэ тэрэнэй үүлтэр тодорхойлһон үгэ юм. Хубараг наһандаа түбэд орондо ябахадаа, иимэ но-хойнууды тэрэ хаража, ехэ-тэ хөөршөөһэн юм. Харин эгээ энэнэ Үндэр Гэгээнэй дасанай ойро байдаг мон-гол айлай газараа нюусаар асарагдаһан бэлэй. Ухаансар һүбэлгэниинь бүри гайхалтай.

Муу дотортой амитание гэр-тээ дүтэ огтолон табихагүй. Хоёр хүлтэ хүн амитан зарим-даа эдэ адагуусанһаа тулюур абари зантай болошохо, ада шолмосһоо дороор юундэ аа-

шалдаг гэшэб? Энэ асуудал-да тодо харюу үгэхэнэ тиимэ-шье амархан бэшэ ааб даа... Орёо энэ асуудал мание ал-хам бүридэмнай зохёол соом-ни мүрдэжэ ябахань гэшэл ха. Зай, тиимэ даа, хүндэтэ уншагшамни... Олон үгэдэмни ойгошонгүй, ороёлши даа ламын гэртэ... һайн хүниие нохой зуудаггүй гэдэг ха юм даа.

Сандан лама гунгарбаатай бурхад тээшэ нюргаараа ха-рашанхай, урдаа зузаан ном дэлгэнхэй, үе-үе хуудаһыень ирасгаан, уралаа хүдэлгэнэ, гэрэйнгээ тооно өөдэ хара-жа наманшална. Энэ хүнэй ухаанда ямар бодол түрэнэ юм, таамагшалхань бэрхэ-тэй. Хүнэй ухаан бодол ти-имэшые орёо бэшэшые һаа, бэлэхэнээр тайлбаршагүй зүйл бэд даа. Олон юумэнһээ тэрэ шалтаглан дулдыдадаг-шые бол, гол үндэһэниинь бэлээр олоодохихогүй. Ти-имэл хадань хүнэй һанаан харанхы балар оршолон гэгдэһэн юм гү даа. Гэгээн ухаатан досоохи һанал бодо-лыш элитэ харадагые байжа болохо. Тиимэшые саашадаа ямар үйлэ хэрэг тээшэ бодо-то тэгүүлхыень үсөөхэн лэ мэргэшүүл тодо хэлэжэ ша-даха. Энэниие үнэнтэ бай-дал дээрэ яагаад бэлхыень тодо лаб тодорхойлхонь одоо бэрхэтэй бэд даа... Тиимэшые һаа, ерээдүйн гол шэглэлын хараха эрдэмтэ ухаатанай байдагынь олон жэшэ дурда-жа болоно. Сандан лама иимэ ухаанай һудаһа танижа эхи-лэнхэй гэжэ сэхэ элирхэйлэе. Үйлын уриие элитэ таниба-шые, шалтагаанһаань ухамай-лан, саашанхи хүжэлтыень өөрын мэдэлдэ оруулха ти-имэ онол арга байха гү? Ган-са нэгэ хүнэй хуби заяанай зүргэ зүб мүр тээшэ залажа болоно. Өөрсэ өөрынхээрэ ябаһан улад зоной хуби за-яанай саашанхи шэглэл то-дорхойлохо ухаан бэлиг бай-дагыше бол, эрид хубилгажа шадаха мэргэшүүл үсөөхэн бэд даа. Тэдэнэй мүнделэлгэ дээдэ тэнгэришүүлэй мэдэлэй хаяа?

Эдэ зэргын орёохон асу-удалнууд сагай ошохо тума үдхэрэн, Сандан ламын ойндо харюугаа олохо ядан үймэнэ. Үе саг бүхэн өөрсэ өөрын шэнжэтэй байдаг бээ даа. Иимэл өөрсэ шэнжэһэнь энэ түбиин амитан зүйлэй аминтай таһаршагүй холбоо-той. Тэнгэриин одо мүшэдэй энээндэ сэхэ хабаатайень, өөрын саадын удхатайе гэгэ-эн мэргэшүүл мэдэдэг, зурхай соо тайлбарилха эрдэмтэй.

Гэрэй үүдэн һэхэгдээд, һэнгэргүй янзын хүн оро-жо ерээд, шүдөө ирзайлган энэбхилһэн болоод, ламада дүтэлбэ.

- Энэ ши гэнтэ хаанаһаа? - гэжэ Сандан лама тэрэниие шарайшалан сэхэ шэртэбэ.

- Эгээ мүнөө Нэршүү хотоһоо... - гээд тэрэ хүн хур-гаяа уралдаа хүндэлэн бари-ба. - Намай эндэ ябана гэжэ хэншые мэдэхэ зэргэгүй. Ойл-госотой гүб даа?

- Түби дээгүүр төөрижэ, түгэншэлэгшэдэй нэгэн юм

гүш даа... Тэли даа.

- Даншье тиимэхэн бэшэл ааб даа. Улад зоной урагша-тай байдалай түлөө ябагда-на. Элдэб эсын ударидагшад дэлхэй түбээр зольбо нохой-нуудтал дүүрээд, хусалдана. Эгээ мүнөө энэнэ зүбтэй, тэр-рэнэ түбэгтэй гэжэ хэлэхэнэ бэрхэтэй болоод байна.

Сандан лама хуурайгаар эльгэ хатаба.

- Би түрүүшээр энэ эдэ бүгэдые аймшагтайгаар һүжэржэ, улад зоной улаан хоолойһоо үгээрха юм гэжэ одоо мэдээгүй гэшэ һэм. Хал-дабаритай бузар үбшэн тахал шэнги айл аймагтаһанай оро-жо ерэхэ гэжэ одоо хаанаһаа мэдэхэ бэлэй...

- Тэли даа гэжэ хари...

- Таанад, лама гэгээнүүд, зондоо номножо, тэрэ сүбэй сагай газар ороһые дуулга-хашые бэшэт. Сан хэнгэрэгэе наяргаад лэ... Юрэдөөл, ти-имэ даа.

- Тэли даа гэжэ хари... Сан хэнгэрэгэе наяргаад лэ һуунал гэшэ ха юмбиб даа. Энэ танайхяар...

- Танайхяар болобол, юун юм бэ?

Гэр дотор дуугай байдал удаан оршобо.

- Шиниихээр болобол, яаха ёһотой юун бэ?.. Хиирэһэн нохойнуудые буудадаг гэшэ ааб даа.

- Табиһан асуудалдаа арсаһагүй харюу үгэбэт, лам-хай.

- Тэли даа... Амитание алаха арбан хара нүгэлэй эгэ-эл хүндэнэ гэжэ мэдэдэг хүн аабзаш даа...

- Ада шолмосууд болоһон тэдэниие үндэһөөрнө усад-хабал, арад зон амарха... Айл аймагнай аюулһаа зай-суулагдаха, бэшэ ондоо арга байхагүй!

- Тэли даа... Яагааш бузар юумэн гэшэб...

- Тиигээд лэ үндэһэн ном-нолойнгоо удха ёһоор таанар санаартан улад зон тээшэ улаан нюураараа эрьехэ зэр-гэтэйт.

- Тэли даа... Шимнай ти-ихэдээ...

- Энэ би һалхинай үлээһэн тээшэ хийдэһэн хамхуул бур-таг бэшэб. Тэрэ хэн гэнэ даа, энэ урда хубшэ тайга соо байрлаад, ёһотойл дээрэм-шэн бандит гэдэгын болон-хой ябана гэлсэнэ. Тэрэ ба-гай айлнуудые ехэл айлгадаг хаш.

- Тэли даа... Яагааш зутар

юм гэшэб.

- Иимэ сагай тохёолдоод байхада, бидэ, буряадууд, үгтэһэн эрхээ дүүрэн эдлэ-хэ ёһотойбди гэжэ идхал-гын хөөрэлдөө зоной дунда үүсхэнэ хаш.

- Тэли даа... Эрхээ дүүрэн эдлэхэ...

- Тиигээд лэ намайе нютагай зон дасан танда сэхэ эльгээ-бэ.

- Иигээд байхадаа, бидэ хоёр яаха болоно гэшэбиб-ди?

Гэр дотор ойлгогдошогүй дуугай байдал оршобо.

xxx

ХУДАН ГОЛОЙ
СООРХОЙ НЮТАГТА

«Ом Ямандага
аргам падьям»
(Ямандагын тарни)

Нарһан тужа ойттой Худан голой саана оршодог энэ дай-да нютаг зондо Соорхой гээд нэршэнхэй. Үсөөхэн лэ айл энэ худар бууса заһанхай. Үржэл һайтай энэ дайдада юундэ иимэ үсөөн айл байдаг юм, одоо бурханай мэдэлэй.

Тэдэнһээ холо бэшэ даяанша ламын бии болоһондон тэдэ тиимэшые дуратай бэшэл ха. Тиимэшые амиды амитан хайратай, эдэе хоол тэрэн-дэ абаашага үгэдэг болобо. Үһэ ноһондоо дарагдаһаһан тэрэндэ дүтэлхээ олон-хи хүнүүд түбэгшээдэг һэн.

Тээд тэрэнэ ерэгшэ хүнүүдые урин налгай зангаар угтажа, үгэ андалдаха дуратай бэ-лэй. Тэрэндэ ошохо хүнүүд үсөөрбэ. Юунһээ ии-гэжэ тэдэнэй түбэгшөөдэг болоһониинь ойлгосотой шэнги, тээд хүнүүд гэшэм-най адууһа малһаа өөрэгүй зон ха юм даа. Нэгэтэл һүрдэжэ үргэбэл, тэрэ газар тээшэ ябахаяа огтолон боли-шохо. «Малгайтай малнууд» гэжэ иимэшүүлэе хэлэһэн байгаа бээ...

Залуумһаг наһанай нютагай эрэ энэ худар харгылһаар лэ байба. За-рим үедэ ламын налгай зан-гаар хандасатайда тэрэ эндэ үнжэдэг, ой соогуур хуурай гэшүүһэ суглуулжа, галынь түлидэг бэлэй. Тиигэһээр тэдэ хоорондоо эжэлшэһэн бо-лохо, удаан хөөрэлдэшэдэг болоһон юм. Хэдэн хоног-то тэрэ залуу хүн энэ худар харагдабагүй. Бороотой но-зог үдэшэ ламын гэртэ тэрэ орожо ерэбэ.

"ГАНДАН" ДАСАНАЙ ЗУРХАЙ

Октябриин 6, гарагай 2, монгол литын 13, сагаан нохой, түмэртэ хуудалтай, 9 улаан мэнгэтэй.

Энэ үдэр дэлгэрэнги хэрэг бүтээхэд, гэр барихада, хото городуудыг бодхоодо, газар элдүүрилхэ, шабар худхахада найн. Хутага хурсадхаха, холын харгыда гарахада, мал худалдахада сэртэй.

Үнэ абал, ясралтай болохот.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагнаа "нама, Жамсаран" хуралнууд, үдэрэй 14 сагнаа "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Октябриин 7, гарагай 3, монгол литын 14, сагаан гахай, огторгойдо хуудалтай, 8 сагаан мэнгэтэй.

Энэ үдэр үхэр мал худалдахада, хотын эмхинүүдтэ хэрэгүүдыг бүтээхэд, холын харгыда гарахада найн.

Үнэ абал, эд зөөри ба үхэр мал арьбадхагдаха.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагнаа "нама, Жамсаран" хуралнууд, үдэрэй 14 сагнаа "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Октябриин 8, гарагай 4, монгол литын 15, хара хулгана, үһанда хуудалтай, 7 улаан мэнгэтэй.

Энэ үдэр гэр болон бусад байрануудыг барихада, буянга хэрэг үйлэдэхэд, "зөөлэн" хэрэгүүдыг эрхилхэд, холын харгыда гарахада найн. Зөөх, нүүхэд сэртэй.

Үнэ абал, амгалан тэнгюун байдал тудаха.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагнаа "нама, Жамсаран" хуралнууд, үдэрэй 14 сагнаа "Ламчиг Нимбо" хурал уншагдаха.

Октябриин 9, гарагай 5, монгол литын 16, харагшан үхэр, уулада хуудалтай, 6 сагаан мэнгэтэй.

Энэ үдэр "зөөлэн" хэрэгүүдыг эрхилхэд, хэлсэж нүхэд болоходо, эд бараа худалдахада, аралжаа наймаа хэхэд, үмсынгөө газарта нүх малтахада, холын харгыда гарахада найн.

Засаг буялдалжа, хэрлэдэ, тэмсэл хэлтэгүй, сүүдэй заргаар таталсахада, үнэ абахада сэртэй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагнаа "нама, Жамсаран" хуралнууд, үдэрэй 14 сагнаа "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Октябриин 10, гарагай 6, монгол литын 17, хүхэ бар, модондо хуудалтай, 5 шара мэнгэтэй.

Энэ үдэр дэлгэрэнги ажал эрхилхэд, худалдаа наймаа хэхэд, хото городуудта барилга хэхэд, эм бүтээхэд найн.

Холын харгыда гарахада, үнэ абахада сэртэй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагнаа "нама, Жамсаран" хуралнууд, үдэрэй 14 сагнаа "Табан харюулга" хурал уншагдаха.

Октябриин 11, гарагай 7, монгол литын 18, хүхэгшэн туулай, хийдэ хуудалтай, 4 ногоон мэнгэтэй.

Энэ үдэр буянга хэрэг үйлэдэхэд, холын харгыда гарахада, эд зөөри ба үхэр мал худалдан абахада, худаг малтахада, гэрэй ажал эрхилхэд найн.

Үнэ абалтагүй.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагнаа "Баян Намсарай" хурал, үдэрэй 14 сагнаа "Сундуй" хурал уншагдаха.

Октябриин 12, гарагай 1, монгол литын 19, улаан луу, галда хуудалтай, 3 хүхэ мэнгэтэй. Энэ үдэр "зөөлэн" хэрэгүүдыг бүтээхэд, тушаалда томилогодо, эм бүтээх ба хэрэглэхэд найн. Холын харгыда гаралтагүй.

Үнэ абал, найн нүхэр ушарха.

Энэ үдэр "Гандан" дасанда үглөөнэй 9 сагнаа "Бурхан Баабай" хурал, үдэрэй 14 сагнаа "Доржо Жодбо" хурал уншагдаха.

Энэ зурхай "ГАНДАН" дасанай гэбгы ЗОРИГТО лама бэлдэбэ. 6-дахы таһаг(8-983-533 56 05, 8-924-556 51 37) хандажа болоно.

ХЭЖЭНГЫН ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ

(Үргэлжлэл. Эхинийн үрдахи дугаарнуудта).

ЖЭЛДЭЭ НЭГЭ УДАА БОЛОДОГ ХУРАЛНУУД

Сагаан харын 2 шэнэдэ табан Хаан ба Дамжан сахюусад Хурагдана.

Хабарай хүүл нарада гү, али зунай эхин харын шэнээр дасанда найман Маани болодог. Зунай эхин харын 15-да Доншодой хурал. Энэ хурал Бурхан багшын манай юртэмсэдэ мүндрэлхэнэй, Будда (тогоологсон) болононой, нирванда орохын дүрэ харуулханда зорюулагдаг. Ехэ дүйсэн үдэр.

Зунай хүүл харын 4-дэ Майдарын (ерээдүй сагта галаб даахаа байһан Будда) хурал, ногоон морин дасан, дугангуудыг тойроод эрьедэг, 1990 онһоо жөл бүхэндэ. Энэ үдэр Бурхан багша Номой Хүрдые эрьюулхэн, табан шабинарта бурханай саглашагүй дүрбэн Үнэниие номноһон. Ехэ дүйсэн үдэр.

Намарай хүүл харын 22-то Набаб Дүрэн (дүрбэн ехэ дүйсэнүүдэй нэгэн). Бурхан багшын 33-най Тэнгэрин орондо Хайнан хураад, Замбуутиб-тээ бусажа зарлан үдэртэ зориулһан хурал.

Намарай хүүл харын 25-да идам Ямандагын даганжаг хурагдадаг, энэ хадаа тарниин еһоной хурал.

Үбэлэй эхин харын 25-да Зула хурал. Гэлэгын бүлэглэл тогтоһон Богдо Зонховын тагалал болоһон үдэртэ зориулагдаһан хурал.

Дуганай (дасанайшыг гэхэдэ болохо) нэгдэхэнэй эхилхэд, хорсод гаран (гансат бэшэ) 18-тайһаа 60 наһа хүрэнэн хүнүүд хуваар, лама болохооо ерээжэ һураа нэн, хэдэн жэлэй үнгэрхэдэ, дасанһаа нилээд гаража ябаа: зарим тэдын ехын газарта (Энэдхэг) һурахаяа ошоо, олонхидын уншахадаа бараг болоходоо, ондоо дасангуудта байхаяа ябаа, эдээнһээ шэрээтэ-нэр болонхой: Базаров Цыдендамба (Чисаанын дасанай), Цыремпилов Мунко (Анаа-Хориин), Дашицыренов Дондок (Мухар-Шэбэрэй). Түрүүшын хувааруудһаа дасанда мүнөө үлөөд байгшад гэхэдэ: Зориктуев Лубсан, Жамбалов Гармажаб, Буянтуев Ринчамбал, Федоров Цыван Ленинград хотодо автомашинын жолоошоноор хүдэлжэ байхадаа, олон жөл соо түбэд бэшэг, ном үзэн, 1989 ондо Сүүгэл дасанда лама болоод хоёр жөл нэеи гэртэ байрлаа, тиигээд 1990 оной намар Хэжэнгын дасанда ерэнэн юм. Хэжэнгын районой олон хүбүүд эндэхи дасангуудтаа ерэнгүй, Ивалгын гү, али ондоо дасанда ошоожо, хуваар, лама болодог байна. Энэниие буруу юумэ гэхээ хананагүйб. Ганса Эдэрмэгтээ 7 хүн ошоо, нэгэниинь эндэ дасанай үгы байхада, тээд хоёрын тэндэрэв гаража, гэртээ бусанхай. Очиров Доржибалай Дагба багшын дээдэ һургуули дүүргэнэн, хоёр жөл багшаар хүдэлөөд байтараа, ажалһаа гаража, Ивалгын дасанай һургуули түгэхөөд, лама болоо, олохон жөлэй үнгэрхэдэ, дасанайнгаа шэрээтээр һунгагдаа, энэ ажалтаяа хамта Россидахи Буддын Заншалта Сангын «Даши Чойнхорлин» гэжэ дээдэ һургуулин ректор юм. 4-5 жөл һүүлдэше ерэгшэд бүхы хуралнуудта хуралсаад байдаг болонхой ааб даа, һүүлэй жэлүүдтэ багашаг наһанай хуваарууд һуража байдаг.

Дасанай нэгдэхэ үеэр ехэ найн нүлөө үгэжэ эхилхэн 1920 гаран онуудта гэбшэ гараһан Бурхиин Цэрэндаша, Шадрагай Жамба, Пиранглайн Ширав (үсөөхэн ябаад, бэеын мууһаа болиһон), хоёр жөл үнгэрөөд байхада, Улаан-Үдэһөө Ямпилэй Лодой-Жамса гэбшэ дасандаа ерээ нэн. Эдэ гэбшэнүүд хувааруудта номой уншалгын ёһо гуримтай танилсуулханда, тэрэнэй уншалгын «Ян дан» хуралгандань туһалаа. Цэрэндаша Лодой-Жамса хоёр дасандаа үргэлжэ байгаа, Жамба гэбшэ олон хуралнуудта ерээжэ хурадаг, нэгэ үедэ хэдэн нара дасандаа ерээдшье байгаа. Цэрэндаша гэбшэ өөрынгөө зөөрөөр дасанда хоёр багашаг субарга үндэрлүүлжэ, нэрээ мүнхэлөө, үнинһөө түбэд эмээр хүнүүдыг аргалдаг байһан юм.

Ширав, Цэрэндаша, Лодой-Жамса гэбшэнэр 1992-1994 онуудаар һубарижа, наһанһаа нүгшөө, дасанда ехэ хохидол болоо. Жамба гэбшэ 92 наһа хүрөөд (1998), ехэ хуралнуудта ерээд хуудаг зандаа. һүүлдэ нэмэжэ бэшэхэдэ, Галсан баабай (Жамба) 1998 оной декабрь нарада дасандаа ерээд байхадаа, ухаан найн, шэхэн һонор, эндэхи байдалда найн нүлөө үгэжэ һуугаа. Хүн мүнхэ бэшэ, 94 наһандаа (2000 оной февралын 20-до) наһанһаа нүгшөө нэн. 1930 гаран он болотор байһан дасанаймнай һүүлшын гэбшэ байгаа.

Джарун Хашорай (Боднатх) субаргыг хараха, үзэхээ Хэжэнгын буддын шажантанай бүлгэмэй түрүүлэгшэ П.Р.Рантаров 1990 оной май нарада Катманду хото (Непал гүрэн) ошоожо ерэнэн, һүүлээрнэ удааншыг болонгүй, энэ хэрэгээр дасанай шэрээтэ Цыбан Дашицыренов Непал ошоһон байгаа, харин шэрээтэ лама хадаа Дугпах римбүүшыг манай эндэ морилхо болгожо ерэнэн юм.

1990 оной сентябриин 26-да Дугпах римбүүшэ морилжо, субаргын үндэрлэгдэхэ газарыг арьюудхажа, бүмбэ доро нүхэн соо табяа (нюугаа), олон зондо адис табижа, хэдэн бурханай лүндэ хүртөөһэн байгаа.

Суглаан боложо, баригдаха субаргынгаа хэмжүүр дээрэ ойлголсожо ядалсаһан, шэрээтэ субаргыг ехээр (44х44 метр һууридаа, үндэрын 30-аад метрээр) бариха ёһотойбди гэжэ хэлгэд, тэрэнтэй нэгэ наһалтан олон байжа, Цыбан Дашицыреновэй һанамжаар шийдхэбэри абтаһан байгаа, багашагаар субарга бариха гэлгэд баһал олохон байгаа, тэдэнэй тоодо Цэрэндаша, Жамба гэбшэнэр, бүлгэмэй түрүүлэгшэ Петр Рантаров, бэшээшэ Цыдып Дашиев болон бусад. Бэемни муудаа гээд Рантаров тэрэ онойнгоо декабрь нарада бүлгэмдэхи ажалаа орхёо нэн, һүүлээрнэ Цыдып Дашиев город ошоожо байхам гэжэ мэдүүлгэ баряад, бэшээшэһээ гараа.

Субарга барихын проект ба сметэ зохёохыень мэргэжэлтэдтэ үгтэжэ, жэлһээ дээшэ саг соо хөгдэжэ дүүрэнэн (1992 оной февраль) байна.

1991 оной майн 23-да Энэдхэгтээ Монголдо хуудаг элшэн сайд (посол)

Гүшөг Багуулаа римбүүшэ дасандамнай морилжо, субаргын фундамент доро байхаар гурбан томошог шулуу арьюудхаад табиюлаа нэн, ехэ олоороо ерэнэн зондо адис табижа, бурхангуудай лүндэ хүртөөгөө.

1991 оной октябрь нарада Джарун Хашорай субаргын барилгада бэлгэдхэл хэхэ, барилга эмхидхэхэ зорилготой «Мандал» гэжэ бага предпряти байгуулагдаа, хүтэлбэрилэгшөөр бэрхэ инженер Жанаев Дамба Абидуевич томилогдоһон байгаа. 1992 оной апрель нарада субаргын барилгыг сэхэ ударидахаар нютагай хүбүүн ехэ дүршэлтэй барилгашан-инженер Базарон Цыдендамба Патанханович уригдан ерэнэн юм. Тиигээд май нара соо буддын шажантанай бүлгэм өөр дээрээ гүрэнһөө 2 млн. түхэригэй кредит абажа, барилгын хүдэлмэри эхилхэн байгаа.

1990-1991 онуудта зонһоо ямар ехэ мүнгэн, олон тоото мал, тэрэнэй тоодо тараагдажа байһан совхозуудһаа дасанда, субаргын барилгада үргэл ороо юм, ганса 1990 ондо 800-гаад мянган түхэриг (миний дуулаһан) ороһон ха, тиихэдэ юумэнэй сэн ямар хямда байгаа даа. Тэрэ томо субарга үндэрлэхөө байжа, барилгын материалнуудыг тон ехээр худалдан абажа, асаржа шадагдангүй үнгэрөө, тииһээр байтараа, мүнгэншыг мурөө олоо һааб даа. 1997 он болотор үргэлэй мүнгэнэ, бэшээше зөөри нилээд ороо даа, ганса манай эндэхи зонһоо бэшэ, Яруунын, Хориин, Улаан-Үдын, Ивалгын, Зэдын, Захааминай, Түнхэнэй, Агын, Хэлгын зонһоо гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй.

Субаргын барилга эхилжэ, дасанай хурал номоо уншажа түхэлшоод байтар, гэнтын аюул боложо, зайн галһаа носожо, дуганай 1992 оной майн 2-ой һүни шаташоо, хайлашоо нэн.

Юуншыг абтаагүй, бурхангуудай нангин (сэргэ, зурамал) дүрэнүүд, «Юм» болон бэшэ олон номууд ба тахилай хабаатай бүхы хэрэгсэлнүүд галаар үгы хэгдээ. Залгалаатай хуушан гэр соо хурал мурглөө үргэлжэлүүлжэ баатай бологдоһон юм.

1992 оной декабриин 17-до Улаан-Үдэ хотодо Джарун Хашорай субаргын барилгада мүнгэ зөөри элсүүлжэ гэжэ телемарафон үнгэргэгдэнэн гээшэ, 10 млн. түхэриг ороо, тэрээнһэнэ 1 миллион түхэригэй барилгын материал.

1993 оной ноябрь нарада шэрээтэ Дашицыренов Цыбанай ЦДУБ-ай дид хамбаар һунгагдаһан хойно Дашибылов Чимитдоржо дасанай шэрээтээр һунгагдаһан байгаа.

Еши Лодой римбүүшэ (Ело тулку) 1993 ондо Буряад орондо удаан сагта байхаар морилжо ерэнэн юм. Манай хуби заяан дээртэжэ, римбүүшэ Хэжэнгэ ходоодоо морилжо, бүгэдэ һүзэгтэн зоной Багша болонхой. Дасанда хуралнуудыг хураа, олон газарнуудта нютагай заһал уншаа.

**П.БАЛДАНДОРЖИЙН
"Хэжэнгын дасанай
хураангы түүхэ" гэжэ
номһоо абтаба.**

<p>Буряад үнэн</p> <p>Учредители: Глава Республики Бурятия, Народный Хурал Республики Бурятия, Правительство Республики Бурятия</p> <p>Директор-главный редактор - В.В.ХАРТАЕВ Редактор - Т.В.САМБЯЛОВА</p> <p>РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: И.М. Егоров, П.Л. Носков, И.В. Смоляк, Т.М. Нагуслаева (Правительство РБ), В.А. Павлов, Б.Ц. Семенов, Ц.Б. Батуев, Ц.-Д.Э. Доржиев (Народный Хурал РБ), Б.Ш. Дашиев, Д.Б.Гуродармаева, С.Б. Байминова.</p>	<p>ТЕЛЕФОНЫ:</p> <p>21-54-54 - приемная 21-35-95 - заведующий редакция 21-68-08 - редактор 21-64-36 - замредактора, ответственный секретарь 21-67-81 - выпускающий отдел 21-64-36 - корреспонденты, редакция журнала "Одон" 21-06-25 - редакция журнала «Байгал» 21-55-97 - редакция газеты "Спорт Тамир" 21-62-62 - реклама 21-50-52 - отдел распространения</p> <p>Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не возвращаются. Автор несет ответственность за предоставленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.</p>	<p>АДРЕС РЕДАКЦИИ И ИЗДАТЕЛЯ: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаршвили, 23. ГАУ РБ «Издательский дом «Буряад үнэн»».</p> <p>Подписной индекс 50901 Газета зарегистрирована Управлением, Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Бурятия Свидетельство ПИ № ТУ03-00304 от 29 июля 2013 г. www.burjien.ru e-mail: unen@mail.ru</p> <p>Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн». Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография». Адрес типографии: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13. Подписана в печать 30.09.2014 в 17.00 - по графику; 30.09.2014 в 17.00 - фактически. Объем 6 п.л. Заказ № 2130. Тираж - 3500 экз. Цена свободная.</p> <p>* Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (1 этаж). Тел.: 21-62-62, 21-60-91 тел./факс: 21-54-54</p>
---	---	--

БАНДИДА ХАМБА ЛАМЫН ТУШААЛ ХЭРГЭМЭЙ БАЙГУУЛАГДАНААР 250 ЖЭЛЭЙ ОЙН БАЯРАЙ НАЙР НААДАН

Ганса Буряад орондо бэшэ, мүн Россиин бусад буддын шажантанай түб нютаг нугануудта манай гүрэндэ Бандида хамба ламанарай институт байгуулагдаһаар 250 жэлэй ойн баяр үргэн дэлисэтэйгээр тэмдэглэгдэбэ. Намарай дунда харын 4-дэ заншалта ёһоороо Этигэл Хамба ламада зорюулагдаһан баяр ёһолол эмхидхэгдээ.

Ль Очиров гимн гүйсэдхэнэ

Хамба лама Этигэловэй нангин тул үргэгдэнэ

250 жэлэй саана Росси гүрэней хоёрдугаар Екатерина хатан хаан Бандида хамба ламанарай институт байгуулла тухай зарлиг дорогоораа табиһан түүхэтэй. Тэрэ гэхээр манай гүрэндэ 24 Бандида Хамба ламанар бэе бээе нэлгэн, буддын шажание арад зоной дунда нэбтэрүүлнэ. Түүхын сагай эрилтэдэ орошоые саг тохёолдоһон юм гээд мэдэнэбди. Хэды тиигэбэшые буддын шажан үргэнөөр дэлгэрхэ харгыда гаранхай гэжэ хэлэхээр. Россиин Буддын шажантанай Заншалта Сангхые түрүүлжэ ябаһан 24 дугаар Бандида Хамба лама Дамба Аюшеевэй үүргэ ехэ гээд онсолмоор. Эгээл тэрээнэй ударидалга дор 13 жэлэй саана намарай дунда харын 4-дэ Даша-Доржо Этигэлов Хамба ламын бэе Ивалгын дасанда асарагдаа. Энээн дээрэнэ уламжалан, олон тоото хүн зон манай республика руу ердэг болонхой. Мүн Даша-Доржо Этигэлов хадаа энэ дэлхэй дээрэ мундэлжэ, байра байдалыемнай харан һууна, байра байдалдамнай нүлөөлнэ гээд лама санаартан тоолоно.

олон тоото үндэр айлшад Ивалгын дасанда бууһан байна. Тэрэ тоодо Буряад Улсын Толгойлогшо - Правительствын Түрүүлэгшэ Вячеслав Наговицын, Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ Матвей Гершевич болон бусад.

Эрхүү можын губернаторай орлогшо Анатолий Прокопьев болон Забайкалийн хизаарай губернаторай орлогшо Ананда Дондоков гэгшэд амаршалгын үгэнүүдые арад зондо хүргөө.

Заншалта ёһоороо Россиин болон Буряад Улсын гимн зэдэлээ. Ургажэ ябаа Буряадаймнай эстрадын одохон Лудуб Очиров болон улсын габыата артист Дамба Занданов гэгшэд гимн хангюурдаа. Харин Ага нютагай арадай гимн болоһон дуу Александр Бороев гүйсэдхөө. Ивалгын дасанай байгуулһан Лубсан-Нима Дармаев Хамба ламын түрэл Зэдын аймагай Доодо Бургалтай нютагай "Мүнхэ зула" ансамбль, мэдээжэ дуушан Цыдып Аюшеев гэгшэд тус найрта хабаадажа, нюдэнэй шэмэг болоо.

"Эрын гурбан наадан" гэнэн спортын мурьсөөнүүд ямаршые дасануудай найндэрнүүдые шэмэглэнэ. 13 жэл соо эмхидхэгдэнэ Этигэлов Хамба ламын найрнуудта шалгарһан бүхэ барилдаашад, нур харбагшад болон мори урилдаашад сугларгаашадай магтаалда,

нэрьемэ альга ташалганда үшөө дахин хүртэһэн байна. Буряадаймнай суута барилдаашад Михаил Дамбиев, Батор Цыренов, Зорикто Цырендондопов, Ринчин Санжиев, Жаргал Элбенов, Олег Болонез, Артем Раднаев, Мунко Табутаров болон бусад баярай ёһололдо тусхай амаршалгануудта хүртөө.

2002 ондо түрэнэн хүбүүд анха түрүүшынхией энэ намарай наадануудта хабаадалсаа. Этигэлов Хамба ламын арад зондо бусаһан жэлдэ гараһан хүбүүдые онсолмоор. 170 гаран хабаадагшадай дундаһаа Усть-Ордагай дасание түлөөлһэн Александр Бодиев түрүүлжэ гараа, 50 мянган түхэриг гол шанда хүртөө.

Ехэшүүлэй дунда гол шанда хүртэһын түлөө мурьсөөндэ Агын дасанай түлөөлэгшэ Цыбык Макасаров болон Түгнын дасанай бүхэ Батор Гармаев гэгшэд хабаадалсаа. Харанхы болотор болоһон энэ шанга тэмсэндэ Батор Гармаев илалта туйлажа гараа. Абарга бүхэн мүнгэн шаң, 100 хонин бэлэгтэ хүртэһэн байна.

Борис БАЛДАНОВ.
Авторай болон
Герман Намжиловай
фото-зурагууд.
ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: найр-
дэрэй жагсаал найхан даа.

Буряад барилдаанай ветеран В.В.Баймеев

